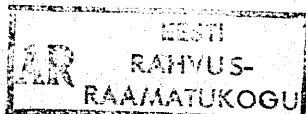

EESTI KIRJANDUS

1932 № 12

SISU:

- R. NURKSE: Kaarel Leetberg 65-aastane.
A. ANNI: F. R. Kreutzwald'i 50-dal surmapäeval.
H. PRANTS: „Tarto liina ikulaulu“ teisend.
JOH. AAVIK: Uusi soome laensõnu.
M. RAUD: „Punaste aastate“ kajastus.
A. PALM: Eesti rahvalaulud Hurda ja teiste kogudest.
P. ARISTE: Nils Tiberger — En sägen från Gammalsvenskby
i historisk belysning.
E. PÄSS: M. J. Eisen — Kevadised pühad.
JUH. VASAR: Alfred Vaga — Eesti kunsti ajalugu.
B. LINDE: Jaan Pert — Erna Villmer.
P. HAMBURG: Gustav Suits — Noor-Eesti nõlvakutt.
P. HAMBURG: Edgar Allan Poe — Valik luuletisi; Charles
Baudelaire — Väikesed poeemid proosas; Émile Verhaeren
— Valik luuletisi.
H. PAUKSON: Hugo Raudsepp — Vedelvorst.
M. SILLAOTS: Leida Kibuviits — Soomustüdruk.
M. SILLAOTS: Alphonse Daudet — Väikemees.
D. PALGI: Märkus.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1932 ASUTATUD 1906. XXVI

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.

Aadress: Vabriku 5, Tartus, tel. 2-81.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõlkide tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõlki hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõlki lühendatud kujul.

Talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud äripäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbriga korrapäraselt ilmumise aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.
SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Viljandis: „Õpistu“, Lossi 24, tel. 74.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Ühiskaubamaja Leo Erna, Tallinna ja Laada tänava nurgal nr. 24, tel. 2-76.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXV (1930—1931) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, Tartus, tel. 6-01.

Kaarel Leetberg 65-aastane.

Erihuviliste töötajate hulk eesti keele seletamise ja arendamise põllul ei ole suur. Iseäranis väheseks on jäänud vanemasse põlve kuuluvate tegelaste arv. Võime nad üles lugeda ühe käe sõrmedel ja siiski kipub puudus tulema nimedest, mitte sõrmedest. Seda enam põhjust on meil tervitada silmahakkavamat nende seas — Kaarel Leetbergi — tema elutähtpäeva puhul. Tervitada ja soovida, et lisanduvad aastad juubilarile annaksid, mis vanusel on anda, seejuures puutumata tervist ja kahandamata tööjõudu.

Kaarel Leetberg on sündinud 26. novembril 1867 Vihula vallas, Haljala kihelkonnas Virumaal, õppinud Rakvere alg- ja kreiskoolis 1879—84, Peterburi Anna gümnaasiumis 1885—89, Tartu ülikoolis 1889—93, lõpetanud selle *can. phil.* teadusliku kraadiga võrdleva keeleteaduse alal. Peale ülikooli lõpetamist siirdunud pedagoogilisele tegevusele, olnud koduõpetaja Peterburis 1897—1915, eesti keele õpetaja Viru Maakonna Rakvere Poeglaste Gümnaasiumis 1917—22, sellest aastast peale ühtlasi sama kooli direktor kuni kooli ühendamiseni Rakvere Linna Ühisgümnaasiumiga. Praegu eesti keele õpetaja viimatinimetatud koolis ja Zeeh' asutise Rakvere Tütarlaste Erakommertsgümnaasiumis.

Üliõpilaspõlvest peale on K. Leetberg agaralt osa võtnud seltskondlikust tegevusest haridusliku ja ühistegelise sihiga organisatsioonides. On kuulunud Eesti Üliõpilaste Seltsi kui omal ajal ainsasse kultuuriliste harrastustega üliõpilasühingusse, on olnud Peterburi Eesti Heategeva Seltsi esimeheks, pühapäevakursuste juhatajaks jne., enne kõike aga väljapaistev tegelane Eesti Kirjanduse Seltsis, kus on teotsenud toimkondades, olnud eestseisuse liikmeks ja pidanud rea keelelisi kõnesid. Viimasel ajal on K. Leetbergi seltskondlik tegevus piirdunud eeskätt Rakvere kultuuriliste ettevõtetega.

K. Leetbergilt on trükkis ilmunud järgmised raamatud: *Lühikesed jutud* (tõlked soome keelest, 1906); *Peterburi Eesti Kooli Selts 1885—1910* (1910); *Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus I—II* (1910—1911); *Kui pikalt on Kalevipoeg rahva luuletus?*

(1911); L. Tolstoi' *Mitte väes, vaid tões* (tõlge vene keelest, 1916); B. Russow'i *Liivimaa kroonika I—II* (tõlge alaksaksa keelest, 1920—21); *Eesti deklinatsioon* (i. a-ta); *Eesti konjugatsioon* (i. a-ta); *Eesti sõnade tuletus* (1921); *Eesti keele grammatika* (1921); *Eesti lauseõpetus keskkoolidele* (1925); *Äpardanud keeleuuendus* (1927). Peale selle kirjutas „Eesti Kirjanduses“ [*Pea ja pää* (1908); *Mikspärast on emakeel armas* (1910); *Uue testamendi parandatud ümberpanek* (1912); *Keele rikastamisest* (1913); *Eesti deklinatsiooni jäutus* (1916)], Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatutes ja ajalehtedes („Postimees“, „Päevaleht“).

K. Leetbergi seltskondliku tegevuse hindamiseks puudub mul asjatundmine. Tema pedagoogilise tegevuse kohta aga tahaksin esitada vaid mõned subjektiivsed, õpilaslikud muljed. K. Leetberg ei ole musterpedagoog tavalises mõttes, selleks on ta liiga omapäraselt väljakujunenud isiksus. Tema mõju õpilastes ei ole suur alamais klassides, kasvab aga sedamööda, kuidas areneb õpilaste intelligents, ja jõuab haripunktile lõppklassis. See pööre ei olene K. Leetbergi pedagoogilistest võtetest, ei, need on sellele ennem takistuseks, see tuleb sellest, et neist võtetest läbi murdub K. Leetbergi sügavasti haritud vaimline pale. Tõesti, meil on vähe õpetajaid, kes nii põhjaliku eriteadmete süsteemiga ühendaksid nii tüsedat üldharidust. Seejuures on kõik nii iseseisvalt läbi mõeldud ja tuntud, nii orgaaniliselt ühte sulatatud, et see õpilaste küpsevale intelligentsile paratamatult mõju peab avaldama. K. Leetbergis pole kübetki klišeed, šablooni; iga mõte, mis ta ütleb, on endapärane; suhtumine autoriteetidesse kriitiline. Sellist iseseisvat mõtlemist arendab ta ka oma õpilastes, ei ole nii siis mitte ainult teadmete vahendaja, vaid ka kasvataja sõna paremas tähenduses.

Kõige tähtsamaks osaks K. Leetbergi tegevuses, tema elu-
tööks on kahtlemata tema kirjanduslik tegevus eesti keele seletamise ja korraldamise alal. K. Leetbergi deklinatsiooni- ja konjugatsioonijaotus on lihtsajoonelisemaid ja selgemaid, mis meil on olemas. Tema *Eesti sõnade tuletus*, kuigi käsitleb ainult produktiivsemaid tuletusliiteid, on hea ülevaade sellest vallast ja tema *Eesti lauseõpetus keskkoolidele* on sisukas, olgugi kaugeleminnevalt omapärase terminoloogiaga süntaks (parem kui Muuk & Tedre oma, kuigi see lühikese aja jooksul on jõudnud ilmuda juba teises trükis), K. Leetbergi kirjutised (iseäranis *Keele rikastamisest*) ja raamatud (iseäranis *Lauseõpetus* ja *Äpardanud keeleuuendus*) ilmutavad sügavat arusaamist keele olemusest, kui seda enne teda eesti keeles on väljendatud.

Sellest hoolimata ei ole K. Leetbergi mõtetele osaks saanud tähelepanu, mida nad väärt on. *Lauseõpetus* ei ole koolidesse teed leidnud, *Äpardanud keeleuuendust* on tabanud surnuksvai-

kimine. Suur sõda uuenduslaste ja nn. koonduslaste (normeerijate) vahel on vullanud meie kahte vaenlikku laagrisse jagunenud keelehuviliste kõik meeled. Leetberg kui mitte kummassegi voolu kuuluv keelemees, kui kõrvalseisja on jäänudki kõrvale. Joh. Aavik on kirjutanud käsiraamatu orienteerumiseks ametlikkude ja ortodoksaal-keeleuuenduslike keeleuuenduste rägastikus. Aga ükski keelearendaja kummastki rühmast pole tarvilikuks pidanud arvestada või motiveeritult tagasi tõrjuda K. Leetbergi küllalt teravat kallaletungi mõlemale voolule.

Leetbergi kriitika tabab neid mõlemaid, sest, nagu ütleb koonduslastele lähedal seisev E. Muuk, vahe uuenduslaste ja koonduslaste vahel on ainult relatiivne. Nagu uuendajad on ühtlasi põhimõtteliselt normeerijad, nii on ka normeerijad põhimõtteliselt samasugused uuendajad kui teisedki. Lahkarvamusi tekitab ainult uuenduste ulatus ja normeerimise aeg. Näitlikumalt öeldud: *-nd* ja *-tet* ning küsimus, kas keelt veel paarkümmend aastat edasi parandada või paarikümneks aastaks ette parandada. Põhimõttelisemat laadi lahkuminekuid keelearendamise printsiipides nende voolude vahel ei ole. Just põhimõttelisel vastuolul põhjeneb aga K. Leetbergi opositsioon.

Keele olemuse süvendatud analüüsist lähtudes ei näe Leetberg teadliku keelearendamise peaprobleemi mitte uute sõnade ja keelevormide leiutamises, vaid nende keeldeviimises, „sulakstegevuses“. Et mingi uuendus väärtuslikuna keelde pääseks, peab ta keeletarvitaja keeleteadvusse orgaaniliselt sisse kasvama. See võib sündida ainult sel teel, et uut sõna või vormi esiteks ainult harva ja ettevaatlikult tarvitatakse, väga ettevaatlikult ja väga hästi, ning ainult ühenduses, kus ta uus ei tundu olevatki. Siis harjub keeleteadvus temaga vähehaaval ära ja ta võetakse keelde vastu, saab omaseks nagu iga endinegi keelevorm. Uuendusi võib endale lubada aga ainult see, kes oma keeletundmuses kindel on, kes tunneb, et ta uuenduse oma keeleteadvusega kokkukõllasse suudab viia. Kus seda mitte ei suudeta, aga ometi uuendusi tarvitatakse, kus tühja vormi juures nägu tehakse, nagu oleks sel juba täis mõistelis-emotsionaalne sisu, seal on paratamatuks tulemuseks keeleteadvuse degeneratsioon. See on nagu patt püha vaimu vastu, mida andeks ei anta. Kes oma keeletundmuse vastu teeb ühe korra ja teise korra ja ikka ja ikka jälle, selle tundmus läheb tuimaks ja ei jõua sõna tähenduses ega mõnus viimaks üldse enam teravat vahet teha. Sel ei ole viimaks kasu ka kõige rikkamast keelest, sest ta ei oska selle rikkusega midagi peale hakata. Et aga praegune keelearendus oma dumping-pakkumise-ga, oma reklaampropagandaga ja sundteostusega just keeletundmuse uimastamisele näib sihtivat, siis ei looda Leetberg sellest midagi head. Sest nürinenud keeletundmus — see olevat nagu pidalitõbine ihu, mis ei tunne valu ega lõbu, mis mitte enam

ei kasva ega edene, vaid ainult veel muhkusid võib ajada. Ja neid muhkusid olevat eesti keele küljes juba olemas.

Need on tõsised sõnad ja on väärt, et neid tõsiselt võetaks. Igatahes on Leetberg just keelearendamise taktika alal kõik sillad põletanud enese ja domineerivate keelearendamisvoolude vahel. Üksikute uuenduste hindamisel ei tohiks ühise keele leidmine tekitada nii suuri raskusi, kuigi Leetberg siin tarvitab mõningaid eesti keele alal enne kasustamata otstarbekohasuskriteeriume, näiteks keelelise neutraalsuse printsiipi, mis senini on rakendamist leidnud eriti inglise keele alal. Selle põhimõtte järgi ei juhi keelearengut mitte ainult rikastavad, mitmekesistavad, differentseerivad tendentsid, vaid nende kõrval ka tasandavad, neutraliseerivad kaalutlused. Ei tule differentseerivat väljendust alati a priori paremaks pidada, vaid peab igal juhul eraldi otsustama, kas differentseerimiseks reaalselt tarvet on või mitte. Üldse püsib Leetberg üksikuuenduste hindamisel kõigiti otstarbekohasuse alusel ja on täiesti sõltumatu „vooludest“. Oma *Äpardunud keeleuuenduses* arvustab ta karmilt *i*-superlatiivi, kolmesilbiseid *uma*-refleksiive ja mõnda muudki ametlikult sanktsioneeritud uuendust. Mida me aga sellest raamatust asjata otsime, need on lühikesed partitsiibid *-nd* ja *-tet*. Neid ei ole äpardunute hulka arvatud, neid uuenduslaste lipunõudeid koonduslaste vastu — järelikult peab Leetberg neid õnnestunuks. Oma pooldavat seisukohta nende suhtes ongi ta väljendanud teisel (EKS-i Aastar. IX, lk. 86—87). Küsimus on ainult läbiviimises. Kus on siin keelelise vanameelsuse ja edumeelsuse piirid? Neid ei ole olemas, sest neid mõisteid ei ole olemas — on ainult kõledad lööksõnad. Need ei jaksa püsti hoida ühtegi väidet, ei jaksa kõigutada ühtegi vastuväidet.

K. Leetbergi vaated keelearendamise põhiküsimustes on küll varju jäänud, kuid neid pole ümber lükatud. Nende nihkumine keelehuviliste tähelepanu-tulipunkti on ainult lühema aja küsimus.

Sest meie keelearendamine astub suurte sammudega kriisile vastu. Juba praegu on keeleuuenduse propaganda-lärm ära tüüdanud isegi tema ustavamad pooldajad. Vaimustusest ei saa igatahes enam juttugi olla. Aga ka teisest küljest — vaade, et keelt saab arendada *sundusega*, võib püsida ainult üürikest aega. Tuleb kriis, ja see on eeskätt keelearendamise taktika kriis. Sel revideerimisajajärgul on Leetbergil, kes teadliku keelearendamise raskusprobleemi just taktikas on näinud, meile veel mõndagi öelda.

Rein Nurkse.

F. R. Kreutzwald'i 50-ndal surmapäeval.

Ettekanne Akad. Kirjandusühingu poolt korraldatud mälestusaktusel ülikooli aulas¹⁾.

1. Milleks?

Suuri surnuid on võrreldud tuletornidega aegade merel — nad valgustavad, juba oma isikuski, meie mineviku ööd ja näitavad ühtlasi tuleviku sihte ja suunda. Kui helendav, hämarast kaugusest algav ridä kõnelevad nad, kust oleme tulnud, mida on püüdnud ja mida veelgi püüab saavutada see suur tervikelu, millest osavõtt, millele kaasaelamine üksi jaksab anda meiegi ruttu kaduvale üksikelule tema õige mõtte ja väärtuse. Kui neid mälestame, siis mitte ainult nende isiku, enamasti nii alandliku ja vähenõudliku isiku pärast, vaid selle suure ühise pärast, mis oli neile ja on meie tähtsam kui üksikelu väärtused, selle suure ühise pärast, mis igäühte meist laiendab ja liidab suurema eluga, mis meid seob ühetahtelise rahvuse ja üldinimliku kultuurikoguduse liikmeiks.

Võib-olla on meie praeguse igakülgse kriisi üks suurimaid põhjusi see, et oleme kaotanud silmist need mineviku tuled, et oleme jätnud hooletusse oma sisemise ühtekuuluvuse mitte ainult oma ümbruse rahvustervikuga, vaid ka oma eelkäinud põlvedega. Nii on kuivanud ka see jõud, see jõuduandev kindlus, mis meilegi hoovab sest minevikust, sest teadvusest, et meie pole üksi ei ruumis ega ajas, vaid oleme sõdurid ühes suures kultuuri sõjaväes.

„Me kannatame pehmem' päeva vaeva,
kui teadaval, mis nemad kannatand,“

lohutab meid meie praegusteski hädades meie täna mälestatav suur surnu. Ja alles mõeldes sellele taipame, kuivõrra tühised on siiski veel meie hädad võrreldes nende ületatud hädadega. Tunneme, kuidas need mineviku võitlustes langenud isad ja emad aitavad meid oma kalmudest. Tunneme, kuidas nende haldjad seisavad meie kõrval, kuidas oleme üks nendega, jätkates nende tahet ja tööd. Kuid samuti — kel on elav see teadvus, kas see ei tunne, kuidas nende varjatud näod tuhmuvad valus ja vihas, jah, kas see ei tunne, kuidas tema ise lõhastub valutult kaheks, kui ta moodsate Ephialtes'ite viisil läheb lõhkuma nende rahva ühtlust või müüma võõrale mammonale selle tuleviku eluhuvisid?

¹⁾ Ruumipuudus on põhjustanud käesoleva artikli nii hilise avaldamise. „E. Kirj.“ toimetus.

Ainult oma sotsiaalse ümbruse ja aegade avarusest õpime hindama õieti omagi elu tõelisi väärtusi. Ja mitte ainult mõistusega: mida elavamalt kujutleme nende kadunud põlvete tõelist elu ja sügavamalt tahet, seda enam ka oma tundega liitume sellesse põlisesse elu- ja kultuuritahtesse ja tema hinnanguisse. Eraldame konfliktide puhul oma puht-isiklikud ja soo seisukohalt ainult hetkelised huvid väheväärtuslikena. Juurdume tervikellu kogu oma olemisega. Oleme ainult oksake igavesest. Oleme ise igavesed — kuid ainult minevikus. Ja kui määratu kohustuste mägi lamab meil kogu selle möödunud igaviku tahe — tulevase igaviku järgi.

Kui miski, siis eriti see ajaloolis-sotsiaalse ühtekuuluvuse tunne ja teadvus võib lähendada üksteisele meie tänapäeva ikka vihasemalt laialikiskuvaid üksiktahteid, lepitada meie järjest pahenevat kõigi sõda kõikide vastu.

Selle ühtekuuluvustundega äratas Kreutzwald kord eesti rahvuse. Kutsume uuesti tema haldja eneste keskele nüüd, selle rahvusriigi senini kõige pessimistlikumal aastal.

2. Iseseisvusaegne Kreutzwaldi-uurimine.

Meile kõigile ühiste põhiväärtuste esiletõstmine meie minevikust, meie hingelis-vaimse ühtekuuluvuse kasvatamine — eks see ole kirjandusloolisegi uurimise üks kõige olulisem ning elulisem ülesanne, kui ta mitte ei taha kuivada ainult elutarbetuks „teaduseks teaduse pärast“. Nii see on, kuid need suured eesmärgid harilikult ununevad argipäeva üksikasjule juhitud töös. Tõde, see peabju käima ees ja siis alles tuleb tõe rakendus; tõde aga nõuab detailset faktide jälgimist ja igast välissihist ja tahtest mõjustamatu mõistuse objektiivsust. Nii võib näida, eriti kõrvaltvaatajale, nagu oleks meie uuema aja Kreutzwaldigi uurimist juhtinud ainult mingi lahkamislust, rõõm ja tahe hävitada ajalooliseks kujunenud hinnanguid, lõhkuda kalliks saanud väärtusi, et ainult öelda midagi uut. On tehtud isegi etteheiteid, nagu oleks n. ö. paljaks kistud ja kõrvale tõrjutud see meie mineviku suurmees, kelle kui meie suurima poole on sellises aukartuses üles vaadanud juba enamgi kui üks põlv. Ja teiselt poolt juba tahetakse kartlikult konstateerida tema põhjendatudki unustust ja kõrvalejäämist ka meie laiema üldsuse minevikuteadvuses. Kreutzwaldist olevat järele jäänud ainult inimesesõbralik Võru arst, kirjutati pessimistlikult tänavusegi mälestuspäeva puhul.

Võime öelda, et need etteheited on põhjendamatud ja see kartus alusetu. Just vastupidi, mis puutub kirjandusloolastesse, siis just iseseisvusajal pole Kreutzwaldi mitte unustatud, vaid te-

maga on tegeldud nii elavalt kui ei kunagi varemalt ega ühegi teise eesti kirjanikuga. Sellest tööst kõneleb juba nende aastate jooksul trükist ilmunud tulemuste hulk, veel suurem osa neist on aga pooleli või avaldamata. Ja selle selgitustöö tagajärjel pole Kreutzwaldi ajalooline väärtus mitte ainult langenud, vaid mitmes suhtes ka tõusnud.

Täna, mälestades Viru lauliku 50-aastast surmapäeva või õigemini tema pealesurmase elu 50-aastast juubelit, on ühtlasi suur pühapäev ka kõigile meie kultuuri- ja kirjandusloo harrastajaile ja kõigile ajaloolise teadvusega eestlasile. Kui mitte argipäeva-töös, siis täna oleks aeg ka meil kõigil kord endale püüda vähegi elustada kogu Kreutzwaldi kuju kirjanikuna, kultuurtegelasena — ja kultuurisikuna. Muidugi — ei ole mõtet ega välistki võimalust siin selleks hakata kordama enam-vähem kõigile tuntud fakte. Kuid püüame anda ülevaate vähemalt sellest tööst, mis on tehtud iseseisvusaastail Kreutzwaldi uurimise alal, ja ühenduses sellega ka kokkuvõtlikult selle töö tulemusist.

*

Nagu iga suure mehe, nii ka Kreutzwaldi mõistmisel, uurimisel ja hindamisel on oma ajalugu, milles on vaheldunud kurniski järsud tõusud ja mõõnad. Eelärkamisajal oli ta teatavasti hinnatud (ja kahtlustatud) saksa estofiilses haritlaskonnas kõige pealt teadlasena, folkloristina, isegi filoloogina. Ärkamisajal pea-aegu üle öö tõstetud äkki suurimaks rahvusbardiks, lauluisaks oma „Kalevipoja“ mitte niipalju sisulise kui välisrahusliku hindamise tõttu, püsiski ta täht kogu sajandi lõpu ja vahetuse nii kõrgel peajasjalikult selle muinasehtsaks peetud rahvaeepose „kirjapanijana“, sai n. ö. valgust eelkõige sellelt päikeselt. Kui uuel sajandil, eriti ta teisel kümnel, sellel päikesel endal avastati nii suured laigud, hakates suhtuma temasse enam esteetiliselt kui mitte otse esteetistlikult, sai Kreutzwaldki, kelle osa tema loomingus selgus juba palju lähemalt, jälle kuulda mõningaid pikseid, mis maha ei jäänud eepose sünniaja omist (Leetberg, Tuglas, Aavik). Aga kui arvustatigi nii kõvasti „Kalevipoega“, tõsteti ometi esile ja ülistati selle asemel „Lembitut“, „Paari sammukest rändamisteed“ ja „Viru lauliku laule“ (Tuglas, Suits). Ja endise majesteetliku rahvusbardi kõrval hakatakse nägema ja hindama ka Kreutzwaldi kui isikut, kui eurooplast ja kui romantilist üksiklast, „Võru erakut“, eriti tema nukker-romantilises vahekorras Koidulaga (Aino Kallas). Hindamise raskuspunkt on rahvuslikult siirdunud esteetilisele, aga sellest hoolimata püsib ümber Viru lauliku pildi teatav imetlusoreool.

Iseseisvusaegne suhe Kreutzwaldisse on sellega võrreldes palju kuivem, väljastvaatajale võib-olla isegi külmem. See on eeskätt filoloogiline ja nimelt enamasti allikakriitiline, uuri-

des mitte niipalju Kreutzwaldi teoste otsesest väärtust või nende sotsiaalrahvuslikku mõju, vaid nende saamist ja suhet väliskirjanduslike eeskujudega. Nii saadud uue, objektiivsema alusmaterjali selgitamise kõrval pole aga puudunud ka üldisemaid üksikteoste hinnanguid ja Kreutzwaldi isiku ning tegevuse arengu selgitust.

Oleme alles hiljuti meie kirjandusloo veteraani M. Kampmann'i poolt saanud rahvapärimestel j. m. põhjeneva ülevaate Kreutzwaldi sugukonnast, selle kaugeist, võib-olla Laiusele ulatuvaist juurtest ja noore Kreutzwaldi rännakuist¹⁾). Pikemalt ja faktirohkemalt on viimaseid, eriti ta õpinguid Rakveres ja Tallinnas äsja valgustanud prof. Suits²⁾). Endisest avaramat käsitlust Kreutzwaldi üliõpilasaegsest arengust Tartus ja üldse ta ettevalmistumisest kirjanduslikule elule on võimaldanud ta toleaegsete märkmikkude ja saksakeelsete luuletiste ilmsiktulek³⁾). Ühtlasi on viimased iseloomustavalt valgustanud seda saksa romantiliste ballaadide ja rüütliuule ettevalmistatust ja mõju ka „Kalevipojasse“. Rohkesti lisa-aineid Kreutzwaldi keskja vanema ea ja selle tööde saamise kohta on andnud uuestiavatud kirjavahetused Dr. Wold. Schultz'iga ja Dr. Georg Schultz-Bertram'iga⁴⁾).

Nagu öeldud, on suurem tähelepanu iseseisvusaegses Kreutzwaldi käsitluses ülikooli õpingutega seotud töis juhitud senini pea üsna unevusse jäänud teksti- ja allikakriitikale ja üksikute teoste saamisloole. Nii on selgitatud „Paari sammukese“ algupära⁵⁾), „Viina katku“ vahekord Zschokke „Branntweinpest'i ja Mann-teuffel'i „Willem Navi elupäeviga“⁶⁾). Varasurnud mag. G. Saar on pikemalt uurinud Kreutzwaldi suhet Witschel'iga ja „Rahunurme lilled“ tõlke stiili arengut⁷⁾), dir. J. Roos „Maa- ja

1) Lisandusi Fr. R. Kreutzwaldi eluloole, „Olion“ 1932, nr. 1.

2) Kreutzwaldi varasemaist õpiaastaist, „Looming“ 1932, nr. 6.

3) A. Anni, Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid, „E. Kirj.“ 1926, lk. 562—576, 629—634; Kreutzwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika, seals. 1930, 305—319, 370—378; G. Suits: Kreutzwaldi kujunemisest ja Viru lauliku eelharjutustest, „Postimees“ 1930, nr. 198—200.

4) M. J. Eisen, Kirjanduslikud küsimused Kreutzwaldi kirjades dr. Bertramile, „Looming“ 1925, 649—656. Kreutzwaldi luuletised Bertrami kogus, „E. Kirj.“ 1925, 449—453. G. Suits, Lätist leitud Kreutzwaldi kirjad, „Looming“ 1927, 349—361.

5) A. Anni samanimeline töö Tartu Ülikooli arhiivis; H. Sakaria, Kreutzwald ja Jean Paul, „E. Kirj.“ 1926, 337—341.

6) E. Reichenbach'i vastav käsikiri prof. Suitsu käes.

7) Käsikiri Ülikooli arhiivis. Kreutzwaldi mõnede mõttesalmikute algupärasest „E. Kirj.“ 1927, 11—21.

Mere-piltide algupära¹⁾, L. Tohver Kreutzwaldi näidenditõlkeid („Tuletorn“, „Vanne ja õnnistus“) ²⁾ ja Ed. Treu „Kilplaste“ ümbertöötust ³⁾. Samal alal on pooleli või käsikirjas mõned muudki kriitikad. Kõige ulatuslikum ja olulisem neist on A. Säärits'a uurimus „Lembitu“ algupärast, osalt ilmunud, suurem osa valmina käsikirjas ⁴⁾. Kreutzwaldi luuletiste algupära selgitab G. Suitsu väljaantud „Viru lauliku laulude“ II trüki kommentaar ja L. Tohver'i hiljuti-ilmunud avar uurimus Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist ⁵⁾, mis ka muidu pakub Kreutzwaldi isiku tundmisele harukordselt faktirikast lisa. Kreutzwaldi senini vähearvestatud, kuid iseendast õige huvitavat valgustuslikku jututoodangut tema kalendreis on jälginud J. Pert ⁶⁾ ja A. Anni ⁷⁾. Kreutzwaldi usulist ilmavaadet on tutvustanud J. Aunver ⁸⁾ ja põhjalikumalt samuti ta ilmavaadet S. Holberg ⁹⁾, ta iseloomu ja eriti ta sotsiaalsuhet individuaalpsühholoogilise meetodi abil A. Säärits ¹⁰⁾. Sünteetilisi uusi kokkuvõtteid Kreutzwaldi elust ühes mõningate uute andmetega on andnud V. Ridala ja K. Mihkla oma kirjanduslugudes ning Biograafiline Leksikon (allakirjutanut, kahjuks mõningate trükivigadega). Lõpuks olgu mainitud ka käsikirjas valmis olev allakirjutanu pikem töö „Kalevi-poja“ allikaist, saamisloost ja ülesehitusest ¹¹⁾ ning A. Aspel'i teoksil-olev uurimus Kreutzwaldi stiilist.

Muidugi puuduvad selles ülevaates lühemad lisandid või enam publitsistlikud kirjutised Kreutzwaldist, eriti ta 50 a. surmapäeva puhul ¹²⁾.

1) „E. Kirj.“ 1930, 257—268.

2) „E. Kirj.“ 1930, 417—434, 520—530.

3) Käsikirjas.

4) „Lembitu algupära kriitika“, „E. Kirj.“ 1927, 587—605; 1928, 71—98, 177—206: muu osa käsikirjana Ak. Kirjandusühingul; selle koondatud kokkuvõte ilmub loodetavasti 1933. a. „Eesti Kirjanduses“.

5) Akad. Kirjandusühingu toimetised VIII, Tartu 1932.

6) „E. Kirj.“ 1927, 524—528.

7) „E. Kirj.“ 1931, 567—577, 625—638.

8) „E. Kirj.“ 1923, 244—255, 313—323.

9) Käsikiri autoril.

10) „E. Kirj.“ 1932, nr. 10—11.

11) Selle tulemusi on tutvustatud loenguil Tartu Ülikoolis 1931—32 ja ettekandeis E. Kirj. Seltsis ning Õpet. Eesti Seltsis 1930 ja 1931.

12) H. Prants, „Mälestusleheke“ jne., „Päevaleht“ nr. 231; 25. VIII. R. Kangro-Pool, „Kaitse Kodu“ 1932, nr. 16, A. Säärits, „Postim.“ 1932, nr. 198 ja „Olion“ nr. 9. H. Normann, F. R. Kreutzwaldi arstieksameist. „Eesti Arst 1931, nr. 9. G. Vilberg; F. R. Kreutzwaldi taimeteaduslikke harrastusi, „Loodusevaatleja“ 1932, nr. 5. R. Paliso, Lauuisa käekiri, „Nädala Postimees“ 1932, nr. 34.

3. Kirjanduslik vahetalitaja ning ümberluuletaja.

Mida võiksime siinses, nii surutud kokkuvõttes öelda selle kaunis suure uurimustehulga peatulemustest?

Vähemalt seda, et need pole Kreutzwaldi hindamiseks mitte ainult negatiivsed. Tõsi küll, on osutunud mitte- või poolalgu-päraseiks just need esteetiliselt kõige hinnatavamad tooted, mida aastat parkümmend tagasi pidid korvama puudujäägid „Kalevi-pojas“ kui kunstteoses: „Viru lauliku lauludes“ leidub ainult mõni üksik Kreutzwaldi algupärand, tõlgitud on „Paari sammukese“ lüürilisemad osad ja pea kogu „Lembitu“, kõnelemata muist. On ilmne, arvestades ka kõike Kreutzwaldi toodangut — ta pol-nud, nagu ta aga isegi mitmes kohas toonitab, niipalju algupärane luuletaja kui ümberluuletaja, vahetalitaja, kirjanduslik kultuurtegelane, n. ö. kirjamees üldse, seda aga oma aja kohta üsna harukordses mõõdus.

Kipume ikka jälle unustama, et neis oludes, kus „eesti natsionaal-literatuur“ veel enam-vähem üldse puudus, kus ilmus ainult ja ikka jälle üksnes K. Körber'i j. t. pastorige ja kõstrite taoliste pietistlik-moraliseerivaid, labaseid värsikesi ja jutukesi, ka juba neil tõlkeil oli väga suur kirjanduskultuuriline väärtus nii värsi kui proosa, nii keele kui muu stiili ja meelegi harijana. Kr. ise kirjutab (Kr. Adams. 18. IX 1866), kuidas just see eesti kirjanduse viletsus ta poolvägisi on provotseerinud andma omalt poolt vähemalt tõlkeid saksa esmajärgulistest autoreist, kuigi ta ise polevat võinud end laulikuks pidada. „Viru lauliku laulud“, see ometi meie esimene enam-vähem klassilise sisuga tõlkevalimik, on just oma võõraste osade, Schiller'i ja Goethe, Lenau ja Hölty, Klopstock'i ja Bürger'i, Hauff'i, Runeberg'i j. t. luuletiste tõttu ometi meie esimene euroopalik, kultuur-rahvalik luuletistekogu, mille mõju on suur kogu järgnevale eesti värsiarendusele. Ja selle, samuti kui „Lembitu“ isiklik, kreutzwald'lik tõlgendus pakub meile, kõigist keelekonarusist hoolimata, ikkagi veel palju rohkem kui enamik kaasaegseid algupärandeid. Ka „Rahunurme lilledest“ võib vähemalt nende ridade kirjutaja enda kohta öelda, et ta neid on lugenud päris huviga. Kõnelemata Widmann'i „Buddha'st“, mis filosoofilise poeemina pole saanud meil palju võistlejaid täninigi.

Vähemal määral, kuid sama võib öelda ka Kreutzwaldi proosatõlkeist ja ümbertõõtistest, mis olid rahvakirjandusena ikkagi oma aja paremaid ja huvitavamaid või isegi maailmakirjandusse kuuluvaid („Reinuvader Rebane“, „Kilplased“; Jean Paul'i „Wuz'i“ osad). Paljuke on neile võistlejaid meie varemase algupärases või tõlkekirjanduses, peale Piibli? Ja kas „Maa- ja merepildid“ pole siiski esimene romaan eesti keeles?

Tõlgete hea valik ja isikupärane (kuigi keeleliselt konarlik) tõlge, need tõstavad Kreutzwaldi töö selgi alal tublisti üle kaas-

aegse tasapinna, teevad ta üheks tähtsamaks „Euroopa Eestisse toojaks“ ja nii meie oma rahvuskirjandusele teevalmistajaks.

Peame aga arvestama, et paljud neist tõist olid ka õige suurel määral ümber töötatud eesti olude ja lugejate kohaselt — nii „Viina katk“ niipalju, et see tundub päris eesti algupärandina, samuti mitmed kalendrijutud; „Põllupapis“ on algupärane ja kohalik aines otse valitseval kohal ja „Paaris sammukeses“ moodustab see isegi pea kogu faabula, kuna laenu elemendid on kasustatud enam lüüriliseks dekoratsiooniks. Luce, Holtz'i, Mann-teuffel'i ja Sommer'i järel ja Jannseni ning Koidula kõrval jääb igatahes ka Kreutzwald meie pool-algupärase valgustusjutu üheks tähtsamaks viljelejaks ja võib-olla „Paari sammukesega“ selle parimaks esindajaks. Samuti on silmapaistev „Lembitu“ ümbertöötus ratsionaal-deistlikumaks, sotsiaalsemaks ja valgustus-aktiivsemaks ja muidugi ka eestikohasemaks — see on ju siiski ka „eesti muistepõlve mälestustest kasvanud luuletus“, kuigi me ei tea, kas Kreutzwald ise selle jälgisegava märkuse tema alapealkirjaks on asetanud. Selles pole mitte ainult kõrvaldatud segavalt eksootiline india miljöö, vaid ka kogu probleem on enam aktualiseeritud; algupärase Riias-käigu episoodi läbi on tähelepanu juhitud just sinise kristluse ja kristlaste vastuolule. Samuti kõnelevad mitmed muud vaheliited, eriti tabavad mõtte-terad mitte ainult tõlkijast, vaid ka iseseisvast mõtlejast ja ümberluuletajast. Muidugi on sel oma puudused, kuid tähendaks siiski liiga 19. sajandi materialistlik-vaimutut ja subjektivistlik-snooblikku filologismi, kui juba igat algupärandi muutust peaksime iseendast ka esteetiliselt kahjulikuks ja barbaarsuseks. Meie vaated kunst-teose hindamises liginevad möödunud aja äärmisest individualismist uuesti kollektiivsemale seisukohale, meie ei hinda selles enam seevõrra viimset „subjekti karjatust“ ja nüansi erakordsust, vaid eeskätt kõigile olulisi põhiväärtusi. Ja kuigi Widmann'i isikupärasus „Lembitus“ on kannatanud, korvab seda ka nii j u u r d e t u l n u d ü m b r u s e - ja e e s t i p ä r a s u s e l i s a v ä ä r t u s, mis on samuti puhtesteetiline ja eesti inimestele „objektiivne“ nagu kõik meie oma kirjanduse rahvuslikud eriväärtused. Mingist absoluutselt objektiivsest mõõdupuust võiks aga kõnelda ehk ainult kuu pealt vaadates — ja detaile üldse mitte nähes. Kui palju see ikka tähendas, et näit. „Priiusele“ oli „ainult“ ümberkohastus Hauff'i järgi? Ta oli kõige pealt meiegi rahvustunde ja vabadusetahte väljendajaks ning sisendajaks. Kõige pealt siiski teose funktsioon tervikelus määrab tema väärtuse — ja iga rahva kultuurivaradest on suurem jagu laenatud.

Muidugi ei saa eitada ka Kreutzwaldi valikumaitse mõningaid puudusi (näit. saatuseromantikute nii suures eelistuses), samuti ta suuri sõnastus-stiililisi konarusi ja kohmakusi. Kuid pärast siin tehtud üksikasjalist võrdlus- ja hindamistööd võime

nüüd ikkagi öelda juba päris kindlasti, et Kreutzwald ka juba tõlkijana ning ümbertöötajana tõuseb meie eelärkamise kirjanduskultuuri põhjaniijate esiritta.

4. Rahvuskirjanduse looja.

Aga muidugi mitte nendes teostes pole Kreutzwaldi peatähtsus, nagu üksvahe küll arvati, vaid — ja see on teine viimasaja uurimistöö olulisem tulemus — see seisab ikkagi ta rahvaluulepäraseis ja siis palju ehtsamalt eesti- ning algupäraseis teostes. Ta peaanetis Eestile on ometi „Kalevipoeg“ ja „Eesti rahva ennemuisteseid jutud“. Seejuures on kaasa arvestatud igasugused vead ja puudused nende keeles ja kompositsioonis, kõik võõrapärased elemendid nende motiivistikus ja stiilis. Just „Kalevipoja“ sünniaja, eelmaterjali ja loomisviisi ligem vaatlus selgitab, kuidas need puudused olid otse paratamatult ette tingitud teose kahe- või veel enamsugusest eesmärgist: näida võimalikult rahvaehtis, n. ö. teaduslik, ja teiselt poolt ometi ka selle rahva nime ja väärtust tõstev oma ajaloolise, eetilise ja esteetilise väärtusega. Selle põhiskeem on estofiilne kollektiivlooming, soome ainetes, Faehlmanni, Schultz-Bertrami (ja osalt ka Lagose) ettevalmistava ümberloomingu tulemus. Kreutzwald oma aegsete vaadetega võis seda siiski pidada teataval määral rahvaehtsaks ning tarvitada kui tõelise muinasterviku jäänust, et selle raamidesse sisse põimida muid rahvapärimusi, mis tegelikult olid pea ainult väheväärtuslikud, algelise teaduse-ilmega seletussaagad ja neist täitsa erinevad muinasjutud. Nii jäid mitte ainult eepose sõnastusse, vaid ka selle sangarisse endasse määratud sise-vastuolud nende 3—4 põhielemendi vahel; temas ristlevad: 1) Faehlmanni pseudoklassiline ideaalvägilane, 2) Kreutzwaldi enda vararomantiline unistaja, 3) juba pool-teaduslikult säilitatud robustne rahva seletussaagade hiid ja ise segialgupärane jõuvägilane, ning 4) lõppredaktsioonis vaheleliidetud naiselikkude rahvalaulude „mina“ (külapoiss). Ent kuigi need elemendid on nii kokku sulatamata, mõnigi üksikkuju ja üksikkoht on siin ometi üsna ehtis, näit. Kreutzwaldi enda hingega elustatud romantiline vägilasnooruke teose esimesel poolel. Saatuseromantiline kuriteo ja selle lepituse motiiv annab ta peajoonele isegi tugevama ühtluse, kui see on näit. „Kalevalal“, ja osalt on see romantiline katkendlikkus isegi tahtlik, et suurendada terviku saagakauguse muljet ja ajaloolist tundetooni.

Peatähtsus selles teoses on siiski juba ta olemisel üldse ja nimelt koos tema saamisviisiga. Ta on valdavas osas küll Kreutzwaldi ja ta sõprade kollektiiv-kunsti toode, kuid ta on ometi ka rahvaluule ainetes ja dispositsioonide edasiarendis, ning sellisena esimene meie kunstkirjanduses. Nii liidab ta esimesena need aas-

tasadasid eraldi arenenud kaks eesti luuleosa esimeseks rahvuskirjanduslikuks suurteoseks. Kuid kõige pealt: ta on esimesena kantud selle rahvuse kui terviku aatest. Ja nii ei anna ta sellele mitte üksi tema ajaloo-pildi, vaid ka selle kui oma ajaloo tunde, sellega iseendast ka oleviku rahvusühtluse-tunde ja tuleviku „uue Eesti“ lootuse. See aktuaaltähtis aadestik oli ja jääb „Kalevipoja“ peavooruseks, mis teeb ta nii elulähedaks kogu tema romantikaski. See esimest korda loodud ajalooline ühendus mineviku Kalevite koduga võimaldab nagu iseendast (kuigi väliselt ekslikult) kaas- ja järelpõlve silmadele, kuni meie päevini, seda muinaskoda näha ka meie rahvusliku tuleviku koduna¹⁾.

See aga astus eesti kunstkirjandus esimest korda kontakti eesti rahva kui terviku tõelise tarbega ja sai mitte ainult uue vaimse äratajaks poliitiliselt, vaid ka uue tee näitajaks kogu meie kirjandusele. Selle suurtähtsuse ees kahvatuvad kõik „Kalevipoja“ puudused.

Muidugi ei tähenda see, nagu võiks „Kalevipoeg“ veelgi olla niisuguse imetluse esimeks nagu kord, kus teda austati otse meie muistse iseseisvuse ajaloolise dokumendina ja eestlase kultuurikõlvulisuse tõestisena. Esimest ei saa temast enam keegi väita, kuna sinna aega kuulub vahest ainult Kalevi kuju ja ka mõni laenatud hiumotiiv. Teist tõestist aga, et „ka eestlane inimene on“, me tõesti enam ei vaja „Kalevipojalt“, sest seda on juba palju paremini tõestanud kas või rahvalaulud ja eriti pärast „Kalevipoja“ ilmumist tekkinud hariduslik, kunstiline, teaduslik ja ühiskondlik loomine. Ka nüüd veel ülistada „Kalevipoega“ meie ainsa suurteosena, see tähendaks otse haavavat vaesusetunnistise andmist kogu meie uuema aja kultuurile ja ühtlasi arenemisvõimele, mille saavutised on ometi olnud määratud. Kuid meie ärkamissajandi suurima ning senini üldse meie ajalooliselt tähtsaima teosena jääb ta alatiseks meie kultuurilukku ja iga ajaloolise teadvusega eestlase mälestusse.

¹⁾ Et Kreutzwald oma lausega „Kaugelt näen koda kasvama“ kindlasti mitte pole mõelnud tuleviku Eestit, mis mõttes seda lauset nüüd harilikult tarvitatakse, on selge, kui tähelepanelikumalt loeme eel- ja kaasteksti Kalevite kaljulinnast jne. Võib-olla on see traditsiooniline väärtõlgendus algatatud tahtlikult sümboolsena „koja“ ülekandena minevikust tulevikku, ja nimelt eepose lõpus ennustatud Kalevipoja tagasi-tuleku mõjul, kuid enamik selle värsi tsiteerijaid tarvitab seda igatahes teadmatult teisiti kui ta autor. Küllap on selleks kaasa aidanud ka A. Laipman'i tuntud maal, kus lauluisa kujutatakse vaatamas kaugelt taevapuna, mis nähtavsti on mõeldud koidupunana (ja mitte ehana, nagu võiks järeldada eeposest). Kuid ega see olnudki suur eksitus, sest hoolimata 700-aastasest ajaloolisest vahest suudles meie ärkamisaja koit muinaseiseseisvuse eha tõepoolest sellega väga ühtesulavalt.

5. Kultuuritegelane.

„Kalevipoeg“, muinasjutud ja luuletõlked üksi teevad Kreutzwaldi meie 19. sajandi silmapaistvamaks kirjanduslikuks kultuuritegelaseks — ümbrus on ju nii vähenõudlik, et ta seks jääb ka kriitikatulest läbi käinuna. Käesoleval puhul viiks pikale vaadelda tema tegevust muil kultuurialadel: nii arstina, otseselt rahvalalgustajana ja ajakirjanikuna (eeskätt oma kalendritega), folkloristina, usu-, keele- ja kooliuuenduse eestvõitlejana, poliitilise mõtlejana, eestluse välistutvustajana jne. Kõik see nõuaks veel ligemat uurimistki. Võime siin ainult toonitada ta intensiivset kaasaelamist kõigi nende oma aja tähtsate aladega ja küsimustega. Juba 30—40-ndail aastail jälgib ta kogu hingega kaugelt Võrust Õpetatud Eesti Seltsi tegevust Tartus: saadab seliele töökavasid, nõuab ikka jälle eesti ajakirja väljaandmist, otsib endale elutööd pikema romaani kirjutamiseks, on „arunud karskusasjasse“ — ja vannub ning ahastab, kui Ö. E. Seltsil miski ei õnnestu, kui tsensor ega seltsi härrad isegi läbi ei päästa ta filippikaid, kui vene usu vool järsu lõpu ähvardab teha kogu hingitsevale eestlusele! Kuidas sellele otslemisele 50-dail aastail järgneb enam taltunud, kuid seda viljakam tegevus eesti nime ausse tõstmiseks ta muinaspärimuste läbi ja vihane võitlus uue eesti-soomepärase kirjaviisi läbiviimiseks! Kuidas veel „Kalevipoja“ saksakeelse eessõna pessimism eesti rahvusliku tuleviku kohta (a. 1857) muutub innukaks rahvusliku iseteadvuse propagandaks ja kadakluse häbistuseks „Sipelgas II“ (1861)! Kuidas 60—70-dail aastail temagi võtab nii agaralt osa uue rahvuskultuuri sünnist, olles kirjavahetuses pea kõigi selle tähtsamate äratajatega, jagades elutarga ja autoriteetse veteraanina oma õpetust ja indu kogu uuele põlvele — Hurdale ja Jakobson'ile, Adamson'ile ja Reinwald'ile, Koidula'le ja Veske'le, Weizenberg'ile ja mitmele noorele seltsile, ühtlasi hoides ja arendades kontakti Peterburi, Helsingi ja Berliini heatahtlikkudega! See on meie rahvuskevade auväärne esinduskuju, tõeline aupresident, kes kogu selles uues põlves võib näha oma kauase töö ja igatsuse lapsi — kuigi olles ühtlasi nagu puhta mõistusena kõrvaltvaataja nii oma asukohalt kui vaimulaadilt. Aga just sellisena, ikka eraldiseisvana, ikka isiklikuna, ikka kriitilisena ja enamnõudvana ei tardu ta vaim rauganagi loidu rahulolemisse. Ikka kõneleb kaasaeg temale veel kõige pealt oma tarvetega, oma muinasaegsegi ilu hävitusega. Nagu kuningas Lear või — nagu ta ise ütleb — Mooses tõuseb ta veel kord, ligi 70-aastasena oma lapsepõlve ilumägedele Kadrinas („Kalevipoja“ peaasemele) ja raputab needvat rusikat vastu kirikumõisast ja mõisast lähtunud pimestust — nii vihaseft, et ta saatja jääb soolasambaks ja ta minia on otse minestumas! (Kr. Schultz-Bertram'ile 18. IX 1872). Kuigi sageli ebaühtlane, on ta kultuurideaal küllalt kõrge,

et mitte iialgi teostuda täiesti. Ja eriti neil viimaseil aastakümneil on religiooni ja kultuuri põhiküsimused temas elavad.

6. Kultuurisik.

Lõppeks — kas mitte Kreutzwaldi peatähendus polegi olnud mitte veel niipalju ta teotsuse välistulemustes kui just selles vaimuses, selles kultuurideaalis, kõige pealt selles omalaadses ja oma aja kohta küllalt sügavas väärtustundes, mis imbus nii kirjatööde kui kirjavahetuse kaudu ta kaas- ning järelaega — kuni meieni? Kreutzwaldi isik — see, kes on oma noorusest peale otseühenduses elu tervikuga mitte niipalju väliselt kui oma väärtuserga sisetunde kaudu. Ja sellest järgnevad varakult need kaks põhiomadust, mis üksi võivad luua õige eetilise isiku: Esiteks — suur resignatsioon, tunne oma sõltumusest, oma väiksusest elu terviku suurte, karmide jõudude ja seaduste ees. Ja teiseks — suur anduvus, sellest hoolimata, selle tervikelu tahte, suur kohusetunne, mida kannab endast üle kasva'v armastus, mitte ainult väline käsk.

Suur resignatsioon — selleks on kaasa aidanud mitmedki lähtekohad: päritud nõrk-sale keha ja lõhastunud iseloom, sellest järelduv teravus ja hüpohondria, ligi kolmekümne-aastase noorusvõitluse karmus, kehvuse ja juba orirahvusesse kuulumise alaväärsustunne, mis ta ise enesele sisendanud. Ometi ei tohi unustada ka enam mõistuslikke mõjureid — juba varase lapsea „Vagade vanemate eeskujul, voorust“, pietistlikku elu ääretu tõsiduse sisendust, veel enam aga noorpõlve eel- ja vararomantilise kaduvuse ja surmaluule veetlust.

Mis on öieti viimaksmainitu sügavam elutundeline alus? 18. sajandi ratsionalistlik individualism, tervikelust eraldumine on selle ajalooline lähtekoht, isikliku elu lüheduse ja igakülgse piiratud tunne saadab seda otsekohe — ja tulemus on valus isedusõnn, kannatav vabadusrõõm, ambivalentne elu intensiivsuse ja selle lühiduse, ähvardava surma tunne koos. Hauatagust edasielu võib trööstiks endale korrata kas või kui sagedasti ja loogiliselt tahes — see on tundele ometi vaid postulaat: tõsiasi on surm kui niisugune. Selle jubedusega on juba baroki-aja moralism hirmutanud renessansi-vallandatud hetkekirgi, manitsenud pietism rokokoo-aja nautlejaid. Algav sentimentalism (Young j. t.) viljeleb seda otse meelisteemana. Ja veel vabamalt tungib välja see põhitunne juba otseses elukaebuses, pea ilma mingi trööstita kaduvusahastuses, mis kajab näit. juba Chateaubriand'il ja Byron'il samuti kui Lenau'l ja Leopard'il, s. o. kõrgromantikas. Ainus individualistlik lunastus sellest on ilus surm, intensiivnegi surm, n. ö. musikaalne surm — sama, millest noor Kreutzwald paneb unistama oma viiuldava Toa-Jaagupi sügistormisel mererannal.

Ta ise pole ometi valinud seda romantilist lunastust: ta on ühelt poolt piirdunud veel ainult selle ossianliku kujutlusega, selle surma-meeleolu antava hetke-lunastusega, n. ö. otsenauditud kurbleva meeleolutsusega. See on kestnud läbi ta ea, kajastudes ikka jälle ta kirjavahetuses, luuletõlkeis ja algupäraseis töis — jah, on ju see autori passiiv-resigneerunud leinameelisklus peapõhjuseks, et ka Kalevipoeg, see rahvusvägilane, kui mitte metsik hiid, ikka jälle peatub oma eepilises eneseteotuses, kurtleb mererannal enne Soome minekut ja pärast seda mitu korda, kuni lõpuks jätabki maha oma rahva kaunis ebasangarlikult ja ehtromantiliselt põgeneb mõtisklema Koiva äärsesse üksindusse.

Kuid see resignatsiooni antav tunde-intensiivsuse otseväärtus ei ole mitte olnud ainus väljapääs Kreutzwaldi subjektivismi piiridest. Ka mana-aheldusest ootab ta kord oma vägilase tagasitulekut — „oma lastel' õnne tooma“. Ja see oma ühiskondlikude laste ja maa õnne eest hoolitsemine on olnud ka Kreutzwaldil tema tegelikus elus reaalseks, sisemiseks nõudeks.

Rahva- ja rahvusromantika, armastusromantika, see ju oli, mis aitas läänegi subjektivistid uuesti kontakti tervikeluga¹⁾, ja seda teed on käinud ka meie suurim esiromantik, kuigi enam mõistuslikult. Kõige pealt on ratsionalistlik töö-armastus see, mis teda juba üliõpilasajal ei lase „tõlplase kombel oma sugu salata“, „loomuliku religiooni“ seisukohalt mõistetud moraali käsu täitmine on see, kui ta kõneleb Faehlmann'ile kõikiühendavast rahva-armastusest. Aga see ratsionaal-voluntaarne põhjendus ei sega selle rahva-armu tõelist ilmet — see on ühtlasi küllalt tundeline ja siiras, et viia tähtsamale: tõsisele, püsivale teole. Ja nii pole ta meile mitte ainult suurim esiromantik, esimene eestlane (maha arvatud ehk ainult K. J. Peterson'i nooruriaated), kes juba sügavalt ja isikupäraselt kaasa elas Euroopa üldnimlikkude arenemisvooludega, kelle kujus me esimest korda oma maapinnas võime jälgida seda üldnimlikku vaimse inimese liikumist, mis üksi teeb ajaloo nii huvitavaks.

Ei, ta pole mitte ainult 19. sajandi huvitavaim eestlane, vaid ta on tõepoolest ka suurim meie ärkamissajandi eestlane, kellest mitte pole püsinud ainult ta isik, vaid ka ta töö. Ja see töö on nii sulanud, nii oluliselt ühinenud kogu selle sajandi kollektiivse suurtööga, et me teda sellest üldse ei suuda eraldada, ilma et kokku langeks kogu meie käsitus sellest suurtööst, mille saavutise nimi on — eesti ühisteadlik kultuurrahvus.

1) Vt. A. Anni, Elu ja luule põhijõud. „Looming“, 1928, nr. 10.

7. Meie kultuurrahvosluse põhjendaja.

Mille järgi me õieti hindame kellegi isiku eetilist suurust? See on väga lihtne: just selle järgi, kui suureks, kui avaraks ta ise on laiendanud oma hindamisbaasi väljapoole ennast, kui võrra on sisemiselt laiunud ta isik üle oma egoistlik-ainelise isiku, selle järgi kui võrra ta hoolib mingist suuremast, üleisikulisest üksusest — alates perekonnast ja mingist ühisest huvirühmast kuni rahvuseni, reaaliigini ja kogu inimsoo jumalik-igaveste seaduste ideaaliigini. Sest isik on kõige pealt see, mida on ta tahe, ta kõigi muude väärtuste hindaja. Mitte ainult nagu oma isa, vaid nagu oma last armastab õige isamaalane oma rahvust, iga õige kristlane otsest jumalariigi teostust oma ligimeses, s. o. täiusliku inimsuse kultuuri, ta elab selles oma kõige olulisemaga, see on ta suurem ise, ta väärtuslikum ja püsivam, suurematu ise. Mida intensiivsem on see kaasaelamine, mida suurem ja sügavam see tervik, seda suurem on esteetiliselt ka isik ise — see pole mitte ainult meie hindamine, vaid reaalne tõsiasi.

Mida ka kõik ei õiendanud ligem Kreutzwaldi uurimine — ühte on ta selgemini esile tõstnud: kui võrra Kreutzwald on jõudnud üle oma isikust, niipea kui oli vaja reaalselt abi või tööd teise inimese või ühise asja, rahvusterviku või kultuuriasja jaoks. Kogu ta väliselu, ta füüsiline jõud oli 44 aastat rakkes oma arstiametis, et aidata oma kaasinimeste füüsilist elu: kuidas ta seda on teinud, ei tarvitse siin korrata. Vähegi ülejäävad jõud ja tunnid, enamasti öötunnid, isegi haigusetaunnid — need on ta andnud veel suurema üldsuse, kogu rahva teenistusse. Tema teadlik isiklik tahe, see on nii samastunud selle terviku eluja kultuuritahtega, et ta on pidanud otse võlglaseks tegema kõik enese, mis ta iial suudab selle endast väljaspoolse tahte teostamiseks. Võla täitmiseks on ta pidanud isegi oma luuletegevust (vrd. „Kalevipoja“ Sissejuhatust ja „Lembitu“ algust). Nii intensiivselt on Kreutzwald end sisse tundnud meie rahvustervikusse, nii elavalt on ta tundnud end isegi ühtekuuluvuses meie muistsete rahvalaulikute tahtega, et ta nende kunstigi jätkamist peab kohustavaks meie ajale ja endale.

Ja siin ongi Kreutzwaldi poolt meile toodud uue moraali tähtsaim alus: ka ajaline ühtekuuluvus, ja mitte ainult ruumilis-sotsiaalne. Igasugune eelkäänud põlvade poolt tehtud kultuuritöö on võlg meile, mida saame tasuda ainult sellega, et ka ise jätkame seda alustatud tööd, et teostame just neist põlvnevaid dispositsioone, et edasi anname oma isade elu ja tahte oma lastele ja oma kaasaeglastele. See on esivanemate kultuse õige bioloogilis-eetiline mõte — ja see on ka romantilise muinsuseharrastuse tähendus, just romantika poolt esiletõstetud rahvusaategi olulisim alus: bioloogilis-geneetiline ja kultuurilis-geneetiline ühtekuuluvustunne kui kohustus jätkata elupuu ürg-

seid, ajakauged ja ühtlasi igavesi sihte. Rahvustunne — see on kohustus elada tervikule mitte ainult ruumis (seda nõudis ka varem humaansuseusk), vaid ka a j a s. Selle teadvuseni meie, s. o. eesti esivanemate suhtes on meil sellisel määral jõudnud alles Kreutzwald.

Aga Kreutzwald on teinud enam. Isiku eetilise suuruse määrab ära ta andumus üleisikulisele tahtele, tema endaületus, tema valmisolek. Tema kultuuriloolise suuruse määrab siiski mitte ainult tahe, vaid alles ta võimed seda tahtet ka täita, alles töö ja selle tulemused.

Ja Kreutzwaldigi töö peatähtsus on just sellel, rahvuseetilisel alal. Ta pole ainult ise jõudnud sellele nii ajalooliselt laienenud kultuuri- ja rahvustundeni, vaid ta on seda ka levitanud sügavamalt kui võib-olla keegi teine 19. sajandi kultuurtegelane. Toonitan just „sügavamalt“ — sest väliselt levitas eestlust („Eesti mees, jää Eesti meheks“) kas või Jannsen oma „Postimehe“ ja laulupeoga, reaalpoliitiliselt („kui liha ja leib on omast käest...“) andis sellele tugevaima võitlusjõu Jakobson, tundeintensiivsusest ei jaksa kellegi rahvuslik ühte-sulavus võistelda Koidula omaga („Eesti muld ja eesti süda...“). Küll kasustasid viimased kaks selleks juba ka Kreutzwaldi tööd, aga ei jõudnud siiski kumbki teda ületada oma rahvusaate eetilise ja filosoofilise sisuga. Ainult Kreutzwald, kes kogu oma religiooni, ilmavaate ja elukutse põhjendas inimesearmastusele ja kohusetäitmisele, siis sotsiaalsele ühtekuuluvusele, võis anda sügavama sisu ka meie ajalis-rahvuslikule ühtsusele: avada mineviku „seitse sammeldanud sängi“ ja äratada neisse „varisenud vaprad valdad“, „kolletanud kihelkonnad“ uueks võitluseks „isamaa ilu“ eest.

Mis Soomes rahvustunde põhjenduseks tegid eraldi Lönnrot, Snellmann ja Runeberg, kolm rahvusliku esiromantika hiiglast, see lasus meie varasemal ärkamisajal suurel määral pea ainult Kreutzwaldi õlul (ja isegi hiljemini oli Jakobson „filosofiina“ ikkagi võrdlemisi pealiskaudne). On arusaadav, et selle kolmesuguse ülesande teostus: rahvusele ta minevikupärandi filoloogiline tagasiandmine, ta ajaloolise tunde ja innustuse luuleline sisendus ja rahvusliku ideoloogia filosoofiline süvendus oli meie Ristmetsale mitmeti ülejõuline. On arusaadav, et eriti selle viimane osa, milleks ta oleks ehk olnud kõige võimelisem, jäi „tulevikumuusikana“ üldse läbi töötamata ja avaldamata, valgus laiail ainult ilu- ja valgustuskirjandusse ning isiklikku kirjavahetusse. Jah, me ju teame: Kreutzwald pole kunagi olnud kuigi spetsiifiliselt ja ägedalt rahvuslane, ta on kaua kahelnud eesti tulevikus, ta pole sest „kidurast võsukesest“ end kunagi lasknud vaimustada kiidulauludeni (vrd. kirjad Koidulale). Kuid see tuleb just sellest, et ta humaansuseusk on teda ikka sundinud

olema enam kui ainult-rahvuslane: inimese kui kõige lähema abitarvitaja armastust ja aitamist on ta pidanud alati kõige tähtsamaks, ja tõtt on ta ikka eelistanud kuulda ka oma rahva vaenlastelt, ta pole kunagi püüdnud olla „sakslasteõgija“, vaid just teravalt astunud välja, kus arvas neid nägevat. See ratsionalistlik inimsus võib-olla polnud alati objektiivselt õigustatud ega ajalooliselt omal kohal. Kuid just see inimsus valab oma vaigistavat ja kirgastavat helki üle sellegi võitlusaja kirgede.

Kahtlemata: rahvusliku ajaloolise ühtsustunde, iseteadvusele jõudnud kuningapojatunde äratus ja NB! võimaldus on Kreutzwaldi suurim kingitus ärkamisaja eestlusele. Kuid ka selle ühtsuse üldinimlik-eetiline põhitoon on viljakalt süvendanud näit. Koidula, Jakobsoni, Reinwaldi ning teiste rahvuslust. Ja lõppeks: kas just mitte Kreutzwaldi humaansusel põhjenev rahvuse kui rahva ja ta kultuuri armastus pole ka edasigi iseloomustanud eriti meie kõige vaimemaid rahvuskultuurilisi isikuid ja liikumisi kuni olevikuni? Kuigi need on ikka vastuolus olnud ainult reaalpoliitilise „liha ja leiva“ rahvuslusega, mis ikka on viinud ka nii paljudesse kihitülidesse, ning ainult pühapäevase tunderahvuslusega, mille hüüdsõnad muutuvad nii kergesti õnsaiks fraasideks. Võime jälgida neid kolme eestlust — Jannsen'i (osalt ka Koidula), Jakobson'i ja Kreutzwaldi oma kuni praegusaja aatesuundadeni.

Igaühel neist on oma tugevad ja oma nõrgad küljed, igal on olnud erisugused teened kui ka eksitused meie senises arengus ja ehk praegugi. Ainult üks on kindel: Kreutzwaldi humaansuse-eestluse programm on neist kõige raskem ja kõige tööle-kohustavam, selle täielik täitmine on sama võimatu kui tema aluseks oleva tõelise armastuskristluse oma. Kreutzwaldi puht-rahvusliku „Kalevipoja“ testament, käsk ja töotus Kalevipoja, rahvusjõu taasvabanemisest ja tagasitulekust on väliselt täitunud. Ta enam üldinimlikus „Lembitus“ ja mujal jäetud testament, ta eetilis-sotsiaalne armastuskäsk, mis üksi sellele uuele Eestile, uuele rahvuslusele võib anda ka õige sisu, on veel teostamata. Ta kogu elu kestnud võitlus „mustakuuliste päevavaraste“ kristluse vastu ja tõelise armastuse, tõe- ja teoreligiooni poolt on veel peaaegu sama pooleli kui siis.

Seda jätkama, seda lauluisa sügavamat testamenti täitma kohustab meid Kreutzwaldi mälestus niisama veenvalt ja ühtlasi julgustavalt, nagu kohustasid teda meie muistsete laulikute tõe- ja ilupüüded.

Aug. Anni.

„Tarto liina ikulaulu“ teisend,

Ida-Võrumaa versioonis.

Saadest Eesti Kultuurilooliselt Arhiivilt kutse, saata sinna kõiki vähegi ajalooesse puutuvaid materjale, võtsin läbivaatamisele enda noorusaja vihud ja märkmed, millest leidsin muu seas kõnesoleva laulukese, mille sisu seisib mul üldiselt peas juba selle kirjutamise ajast peale.

Igatahes on kõnesoleval loomingul eesti kirjandusajaloo koguni erilise osa: ta on kõige vanem senini tuttavaks saanud eestikeelne, eestlase enda loodud kunstiluuletis (muidugi mõista oma aja nõrkuste ja puudustega); ta on tekkinud enam kui kaheaja aasta eest ja kirjeldab värskest ning värvikalt üht meie ajaloo kurvatamat sündmust: Tartu linna täielist hävitamist a. 1708. Küll on eesti keeles juba 17. sajandil tehtud mõnesuguseid riimimiskatseid, loodud salmispitsusi; nimelt kirjutasi mõned saksa harilased endi juhuluuletisi pulmade ja muude pidustuste puhuks eesti keeles. Kuid need katsekeseid olid tehtud ikka enam nalja kui tõe pärast, sest nendega taheti eriti näidata enda oskuseulatust peorahvale. Sääraste luuletiste sisu oli enamasti tühi sõnakõlksutamine ja keel nendes üldiselt segane ning vilets. See ongi kõigiti arusaadav. Sest „laulu tegijad“, võõrasoolised, ei suutnud ega tahtnudki õieti süveneda eesti keele olusse ja loomusse, nad kirjutasi õieti saksa keelt eesti keele sõnadega, niipalju kui nad seda mõistsid.

Puhja kõstri Käsü Hansu loodud luuletis „Tartu liina ikulaul“ on aga täiesti tõsine kirjanduslik loomepala; ta kirjeldab selles eelmainitud ajaloolist suursündmust, esitades mitmeid nähtusi ja vaateid, mida mujal ei leidu ning millel on nii siis suureulatusealine väärtus. Ka keeleliselt on ta kaugelt parem eelmistest; oma pikkusega käib ta nendest palju üle, on seega esimene eestikeelne luuletöö, mis väärib seda nime. Selle tõttu on ta omast kohast unikum, ainus endataoline. Trüki avaldamisele jõudis ta möödunud sajandi lõpul, esitsa ainult mõnede katkenditena (kõige pikemalt minu teada „Eesti Üliõpilaste Seltsi albumi“ III lehes a. 1895, V. Reiman'i redigeerimisel), hiljemini mõned salmid M. Kampmann'i kirjandusloos ja vahest ka mujal. Et Vene valitsuse ajal ei saadud kõnesolevat luuletist trüki täielikult avaldada, on arusaadav. Sest sellest õhkub algusest lõpuni venevastaline põhiheli, seal leiduvad rängad süüdistused venelaste tegevuse kohta a. 1704 ja selle järel. Sellel põhjusel võidi luuletist tervikuna trüki avaldada alles pärast Vene valitsuse kadumist.

Rahvale polnud selle n.n. „Tartu liina ikulaulu“ sisu seni küll sugugi tundmata, sest juba kohe selle loomise järele oli ta kiiresti, nimelt Lõuna-Eestis õige laialt tuttavaks saanud. Seda kirjutati agaralt üksteiselt ära, ja et siis polnud muud ilmlikku luulevara käsitella, õpiti ta suuremalt jaolt pähe. Arvatavasti oli laul levinud ka mujal Eestis, kus aga ta võõrana tundub lõunaeesti-keelne kuju teda täiesti omaseks ei lasknud saada. Tartukeelse rahva juures kodunes ta aga aja jooksul igal pool; seal taganes ta alles eelmise rahvapõlve aegu, mil hakkas ilmuma ja endale aset leidma trükitud luulekirjandus. Oma lapsepõlves (60 aasta eest) lugesin seda laulu isuga enda kodus, Vastseliina kihelkonnas, Setumaa piiril. Hiljemini nägin teda mitmes muus kohas. Oletan, et samuti oli lugu teisel. Luuletis oli oma-aegse rahva meeleolu hästi tabanud. Nüüd on ta trükiteel tuttavaks saanud kogu rahvale.

Selles kujus aga, nagu kõnealune laul on ilmunud „Ajaloole luge-mikus“ ja „Kaitse Kodu's“, tarvitab ta enda täieliseks arusaamiseks mõnesuguseid selgitusi. Neid tahan siin esitada enda tuntud teisendite järgi.

Kõik senini kirjanduses ilmunud jäljendid laulust on ammutatud Tartu Jaani koguduse kirikuraamatus leiduvast käsikirjast, kuhu selle on kirjutatud kaasaegne mainitud koguduse õpetaja J. H. Grotjan. Sealt on ta õieti tervikuna (32 salmis) võetud Fr. Bienemann'i raamatusse „Die Katastrophe der Stadt Dorpat“ (1902) ühes saksakeelse tõlkega; edasi on ta läinud „Ajaloo lugemikku“ a. 1926, kuna „Kaitse Kodu“ on ta trükkunud mainitud kirikuraamatust a. 1927. Mõlemate vahel on ainult väikesi erinevusi.

Kuid kõikide tunnismärkide järgi pole see kuju, mis on antud laulule mainitud kirikuraamatus, mitte autori enda toode, vaid on tehtud mingist ära kirjast või kirjutatud vahest laulu peast-orskaja etteütlemise järgi. Sarnaseid ära kirju on mitmeid teisigi. Autori enda algkiri on aga jäljetult kadunud. Kõigiti tõenäoliselt on laul luuletatud otsekohe pärast kirjeldatavat sündmust — a. 1708 — või ainult vähe hiljemini, mil oldi alles ta värske mõju all. Seda tõendab nähtus, et laulu lõpul ilmestub täiesti kindel Rootsi riigi ustavus: kuuljaid kutsutakse poolehoiule „o male kuningale“, kes „teie eest on sõdimas“. Nii võidi kõnelda ainult ajal, millal meil tunti end veel täiesti Rootsi alamatena. Selle järele kui a. 1710 siin Vene võim isandaks sai, ei sobinud seesugune väljendus enam sugugi.

Teatavasti korraldati Tartu Jaani kogudus pärast linna hävitamist uuesti alles a. 1717; nõnda on loomulik arvata, et kõnealune luuletis võis kirikuraamatusse saada veel hiljemini, millal laul rahva seas juba rohkesti oli levinud. On selge, et tema kirikuraamatusse kirjutaja polnud mitte eestlane, mida näitab selgesti ta sagedasti eba-eestiline sõnakuju. Muu seas on ta eesti ä-hääliku märkimiseks saksamoeliselt tarvitanud e-tähte, näit. sõnades „hedda“, „keuss“, „teuss“ jne. Ka iga salmi lõpul korduv sõna „Tardo-liin“ on väänatud; Eesti suu ütles ikka „Tarto“, nagu see sõna esineb kõigis rahva seas liikunud käsikirjades. Ka muidu on laulu kirjapanija teinud õige rohkeid vigu nii sõnade kujus kui ka nende kokkuseades ja järjekorras. Paiguti pole ta sisustki õieti aru saanud ja on sel puhul mõtteid avaldanud oma arvamist mööda, mis aga on viinud algmõttest kõrvale. See ilmneb eriti tunduvalt 11. salmi 5. ja 6. reas, kus öeldakse kurtmise järele, et „hirmsast pallot Wennelanne, mõnni aig, minno maad,“ uhkelt:

„Lass palluda, ma pakka säält,
Küll linna liinan hoidass tääl“.

Niisuguses kujus on esinev ütlus üsna arusaamatu. Nähtavasti on üleskirjutajal ees olnud ka segane ära kiri, või ei suutnud ta etteütteleja mõtet hästi väljendada. Selle tõttu on ka luuletisele ligi lisatud saksakeelses tõlkes ta väljendus saanud viltune. Õigele teele juhib meid aga rahva käes liikuvate käsikirjade vastav koht, kus öeldakse, et „Tarto linn“ lausunud:

„Lass pallada maal pakkalil,
Küll liinan linno hoietas“.

(Kirjakeeles: Lase põleda maal takud, küllap linnas linu hoitakse.) Siin on mõistusõnaline väljendus; ta tähendus on: saagu peale hukka vähemaväärtuselised maa-asjad, küll linn oskab hoida kallimat vara (milline hooplemine küll haledalt äpardus).

Hulgast muudest moonutistest ja vigadest, mis esinevad kõnesolevas käsikirjas, mainin ja õiendan siin ainult mõningaid suuremaid; vähemad ei sega arusaamist palju. Seejuures esitan mõnda kohta käivaid teisendeid minu noorpõlves nähtud ning loetud käsikirjadest. Teadagi pole ka need mingid täpsad jäljendid autori algloomest. On ju tuttav, et rahvasuus ja käsikirjades liukuvad laulud muutuvad ja teisevad aja jooksul mitmeti, sest neid püütakse siluda ja täiendada — oskust

mööda. Kuid kõnesolevas laulus on need muudatused küll üsna vähesed; peajoones näitavad nii Jaani kirikuraamatu kui ka rahva seas liikunud käsikirjad õige ühtlast laadi.

Minu esitatavad täiendused ja teisedused oleksid järgnevad:

3. salmi teise rea kuju „üle kige Livimaa“ ei anna õiget värsimõõtu välja. Muudes käsikirjades leidub siin „ma olli üts kullus liin üle kige Lihvlandima“, nagu see sõnakuju rahvasuus kõlas; sest „Livi“ lühendus on vanemal ajal tundmatu.

5. salmi kuues rida „Mo egga mehhel turru pääl“ on õiges kujus „Eggal mehhel mo“ jne.

6. salmi esimeses reas „Merre laiv es olle mitt“ on ütlus selgusetu; teistes käsikirjades seisab õigelt „Merd ja laiva es olle“.

7. salmi esimeses reas esineva „Optu provesi“ õige kuju on „Opnu (õppinud) prohvesri“, samuti „ausa assesri“. Ka muidu erinevad Tartu linna suurstamised oma endisest hiilgeajast mõndapidi trükitud tekstist. Sellepärast esitan kõnesoleva koha siin täielt Võrumaa teisendis leiduvus kujus:

„Akademi säeti
Sure kohto peeti“ jne.
„Ne korgest opnu prohvesri
Kui ka ne ausa assesri
Tuddengi Akademi pääl
Nink kik ne kohtokäüjä sääl.
Ni mitto väega kallist meest
Ne seiva sure rahha eest.
Ikkes minno sissen siin“ jne.

10. salmi kolmandas reas „Ellei ilma peijota“ oleks õige väljendis „Ma elli (elasin)“ jne.

12. salmi esimene rida „Pappi rööksva kantsli pääl“ seisab mujal õigemalt: „Pappi röökse“ (röökisid — karjusid)¹⁾.

Sõnastuses mõjukam on Võrumaa teisend ka järgmises ütluses:

„Siis mu alla tuli tänne
Kurrikavval Vennelanne
Tigge, väega vihhalinne“ jne.

14. salmi esimeses pooles on väljendus mitmeti vigane ja ka sõnad moonutatud, näit. „Tullitarv“. Võrumaa käsikirjades on kujutus selgem ja siledam, järgnevalt:

„Tuuld ja tõrva allati
Mulle sisse heideti,
Suretükki mürrin tääl
Ning see hirmus pommi häääl
Rahvast honist ülles virrut,
Lae päält neid mahha pörrut.
Rahvas pagges Tome pääl,
Es lõvva hennel varjo sääl“.

¹⁾ Et kõnesolev koht õige värvikalt kujutab autori ilmavaadet kogu sündmuse kohta, toon asjasse puutuva salmiku täielikult:

Pappi röökse kantslite päält,
Et hädda saab mul tulles.
Es holi minna sellest mitt',
Es nakka joht vaamb ellama.
Pappi röökmän töttes jäi:
Mulle hädda kätte sai.
Oh ma vaene Tarto Liin!

Siinkohal puudub Tartu käsikirjas ka üks värvikas lõigend, mis on Võrumaa käsikirjades olemas. Vahest on ta mõne arukama ära- kirjutaja hilisem lisandis. See kõlab:

„Emmända ikki akande pääl
Padja palli (pölesid) pööningil“.

Siin on õige tabavalt osatud tarvitada eestilaadilist luuleilus- tust — alliteratsiooni.

17. salmi kolmandas reas seisab: „Mellas ta neil sedda teggi“; esimese sõna õige kuju on „milles“ (milleks).

18. salmi esimeses reas ja ka paaris kohas teisel seisab Tartu käsikirjas „Vennelinne“; see sõnakuju on muidugi kirjutaja vääna- mise saadus, kuna mõte nõuab siinkohal ütlust „Vennelanne“. Rahva seas liikunud käsikirjades seisab samal kohal veel hoopis drastilisem ütlus:

„Oh sa Vinne verre penni
Kui ta Saksa varra näggi“ jne.

Samuti on ekslik 27. salmi 5. reas sõnakuju „Venna vihha“; õige on muidugi „Venne vihha“.

19. salmi 4. reas on väljendis „Knutiga neid lahhoti“ põhja- eestlastele raske mõista; tundub, nagu oleks kõne lahutamisest. Rahva käsikirjades seisab: „Nuudiga neid lahhoti“ (lõhuti, peksti).

Kurtmine Vene võimude tegevuse üle Tartus, kes „Tarto Radi lülli pand“ (tähendab: üles poos), niisamuti rahva sunniviisilise ära- viimise kujutus, mille puhul

„Essändä ja Emmändä
Üllihallest ikiva,
Wenne male minnen siin“

on kahtlemata ehtsad autori avaldatud väljendised. Need leiduvad kõi- gis käsikirjades samasugusena. Imestatav on aga, et midagi ei lau- suta õpetaja Adrian Virginius'e ülekohtusest hukkamisest Tartu turul (23. juulil 1706. a.), mis nähtus ometi pidi rahvahulkadesse mõjuma põru- tavamalt kui muud Vene võimude hirmuteod.

21. salmi 2. rea ütlus „Et Rootsi pallav pääle paist“ nõuab õigeks arusaamiseks tolaeegse sõjalise seisukorra tundmist. Siin on tahetud öelda, et Rootsi sõjavägi võiduteel Poolast Venemaale tungides „vaen- lasele palavat tegi“ ning et Vene tsaar ta ees hirmu tundis, seetõttu venelased enam meie maal viibida ei julgenud ja ära läksid, kuid süda- metäiega Tartu rahva ligi viisid ja linna purustasid. Samas mõttes tuleb mõista ka 23. salmi 3. rida: „Sis ta hennel kirja saij“; tähendab, et tsaarilt tuli kiri käsuga — siit ära kolida.

28. salmi 7. rida: „Otse Margut päival“ — „Margret'i“, „Marga- reta“ päev on teatavasti 13. juuli — on selle poolest huvitav, et ainult tema najal teatav on Tartu linna täielise purustamise ja maha- põletamise aeg, kuna kuskil mujal allikates seda pole mainitud. Tüh- jendatud oli linn juba veebruarikuust saadik.

30. salmi 1. rea „Armas Reval, Pernau, Rig“ on Tartu käsikirja tegija kirjutatud võõrii saksa keeles kujus, mis igatahes pole laulu autori oma. Rahvakäsikirjades seisab õieti: „Armas Tallinn, P ä r n ä, Riig“.

Olgu neist märkustest. Lõpp sõna tahaksin tähendada, et kirjeldatud vanema eesti oma kunstluule tekkimine üle 200 aasta eest

tugevalt tunnistas, kuidas meie rahva juures juba tol ajal oli elamas ja olemas tunduv kirjandusliku teotsemise huvi, mis eeldab rahva võrdlemisi kaunist kultuurijärge. Forselius'e rajatud seminarid — ja rahvakoolid — olid oma töö teinud; vahest oli ka laulu autor ise Forseliuse õpilaste ridadest. Laul ise näitab mitmeti, mis on kirjutatud 14. veebruaril 1706 ja alal hoitud Liivimaa konsistooriumi arhiivis Riias. Aga kirja sisu näitab üsna selgesti, et sellele on eelnenud mitmeid teisi, sest ta algab üsna hariliku kirjavahetuse moel. Ja kirja sisu ning sõnastus tunnistas täiesti, et Puhja köster oli oma aja kohta andekas inimene, nii et võis asendada kogudusest eemal olevat kirikuõpetajat. Imestatav on asjalugu, et köster palub endale nõutada Pärnust kirikuveini, millest tohib oletada, et ta oli volitatud kirikuõpetaja asemel kogudusele koguni armulauda jagama. Muidu kõneleb ta kirjas kiriku ja koguduse asjadest otse nagu täisvõimeline asjaajaja. Huvitav on seegi, et kuna kiri muidugi on eestikeelne, on selle aadressilaadiline alguslause kirjutatud üsna õiges saksa keeles: „dem Hochwohlgelehrten Hr. Magister Könik Könikson Wohlverordneten Pastori zu Kawelecht“, millest võib arvata, et ta oskas saksa keelt. Tähelepanu äratav seegi nähtus, et ta oma kirjale alla kirjutas „Hans Kes“, nii siis tarvitades perekonnanime, mis oli tol ajal talurahva juures koguni tundmatu asi. Võib küll oletada, et agar ja hoolikas köster oli mõne õnneliku juhu tõttu saanud pärispõlvest vabaks ja sellega perekonnanime kandmise õiguseliseks. Igatahes kuulus ta enda ümbruskonnas meie tolleaegse rahva silmapaistvamate isikute liiki. — Et kirikuõpetaja Könikson Pärnust enam Puhja tagasi ei pöördunud, vaid vist 1710. a. meie maa ülikooli evakueerimisel Rootsimaale läks, jäi Puhja kogudus hulgakas ajaks õpetajata. Sel vaheajal on köster koguduse õpetaja asetäitjaks olnud. Köstriaametis on Hans Kes Puhjas püsinud 1730. aastani. Selle aja sees pidi ta küll palju läbi elama, mis ta südant lõhestas. Nagu paljude inimeste juures, tabame ka temas kurbloolist nähtust, et asjalood lähivad koguni teisiti kui soovitakse, loodetakse ja tahetakse. Oma eelmainitud kirja kirjutamisel Pärnusse oli ta alles täiesti veendunud selles, et käesolev kole Põhjasõda lõpeb temale armastatud Rootsi riigi võiduga ja „Venne verrepeni“ maalt välja peletamisega. Selles vaates ei kõigutanud teda sugugi asjalugu, et Vene võim oli siis Tartus isandaks. Vastupidi — tema kirjas leidub otse optimistlik vaade: ta kirjutab rõõmutundel, et „meie vainlasil on palju enam pelgo meie eest kui meil nende eest, sest om kuulda, et ka ne ülemba vainlase (Tartus asuvad Vene võimumehed) tahhava Tartu linast ärra paeda, kui ennegi meie pardist mahto saas“.

Ja tõepoolest oli autori vaade tolleaegseis asjaoludes pealtnäha õigustatud; nähtavasti oli Vene võimkonnas olevat Tartumaal ta valitus ainult nimeline, sest et võidi suurema takistusega olla ühenduses Rootsi võimualuse Pärnuga — kirju vahetada jne. Otse siis seisid Rootsi Raudpea, kuningas Kaarel XII, oma võidukäigu tipul: ta oli Poolamaa alla heitnud ja sinna oma meelepärase kuninga seadnud, siis tungis ta oma vaenlase Saksi kuurvürsti pärisriiki, kus teda sundis rahu paluma. Selle järele oli tal muidugi kavatsus tulla karistama „Venne verrepeni“ ning teda meie maalt välja peletama. Sellele ettevõttele asuski ta pärastpoole, oma teada targalt niiviisi, et tungis Venesse lõuna poolt küljest, muidugi mõeldes, et küllap siis venelased isegi meie maalt välja kolivad ning tal tarvis pole siinset rahvast sõdimisega koormata. Tõepoolest oli tsaarilgi seesama tunne; meie maad kaota-

tuks pidades viis ta 1708. a. oma sõjaväed ja võimupidajad siit ära. Kuid enda vihahoos ja võimutuju täiteks sundis ka evakueeritud linnade elanikke Tartust ja Narvast Venemaale — Vologdasse asuma, kus nad pidid viibima 1714. aastani, osalt veel kauemini. Küllap sündis see väljaastumine ka karistuseks nende arvatava mitte küllaldase „tsaaritruuduse“ eest, mis ometi kogu seisukorra tõttu oli täitsa loomulik. Linnad ise aga hävitati. Nii kujunes Rootsi sõjaõnn Poolas Tartule otse hukatuseks, mis sündmus õhutas Puhja kõstrit oma „ikulaulu“ Tartu linna nimel laulma.

Age nagu laulu lõpusõnadest näha, oli ta ka siis veel täitsa kindel Rootsi võidus. Sest ta manitses meie maa allesolevaid suuremaid linnu (kaudselt aga kogu oma rahvast), et nende meel oleks ustav oma le kuningale, sest „siis ei sa te hukka siin, kui ma vaene Tartu liin“. Venelaste lahkumine Tartust oli ju omast kohast Vene võimu murdumise tunnismärgiks.

Teatavasti kujunes asi aga otse vastandiliselt. Ainus palav Poltava päev (27. juunil 1709. a.) andis kogu sõjakäigule täitsa teise pöörde ja jättis meie maa „Venne verrepenni“ saagiks. Vististi verise südamega pidi sellega leppima ka Puhja kõster ja kohanema asjaoludega, nagu kogu meie rahvas.

Viimaks olgu mainitud seegi nähtus, et esimene eesti soost kirjanik oli oma ettevõtteks saanud mõjuvat tõuget, äratust ja õhutust paarkümmend aastat varemini tartukeelses lauluraamatus ilmunud esimesest eestikeelsest ajaloolisest kirjutisest: „Jerusalemli Liina hirmus ärrahätamine“. Laulu kujundamisel oli tal eeskujuks küll ka Jeremia nutulaul, mille järgi pani oma luuletisele pealkirjagi, seda nimetades „Tartu liina ikulauluks“. Piibli sisuga võis agar kõster tuttav olla kas kõnelusest oma kirikuõpetajaga või isegi eestikeelse piiblitõlke osade kaudu, mis olid tol ajal õpetajate ringkondades käsikirjades juba liikumas. Võimalik aga, et ta isegi oskas lugeda saksakeelset piiblit.

Igatahes äratav see haruldane luuletoode mitmeti eesti kirjanusloolaste huvi ja nõuab tähelepanu.

H. Prants (†).

Uusi soome laensõnu¹⁾.

Soome keelest on eesti keele laenatud juba üsna rohkesti sõnu, mõned juba ärkamise ajal (1860—1890), nimelt *aade, vedur, huvitama, esitlema*, Noor-Eesti ajal (1905—1911) *rühm, kogemus, saavutama, üllatama, möönma, hääbuma, süvendama, osutama, valdama, varustama, sukeldama*, eriti rohkesti aga alates keeleuuendusliikumise esilekerkimisest (a. 1911), mis ajast saati ette pandud on sõnad *aare, hetk, imb, lemmik, seik, suhe (suhtes), suund*, — *harras, julm, kummaline, mugav, soodus, sünge*, — *anastama, aistima, haihtuma, hurmama, häirima (häire), kohtama, kohtlema, korvama, mainima, seirama, siirduma, säilima, tajuma, vallutama, vihjama, viipama*. Üldisemalt tarvitusele tulid

1) Autori soovil on käesoleva artikli vormiline külg kokku kõlastamata jäetud üldmaksva keele omaga. „E. Kirj.“ toim.

need sõnad aga alles pärast 1917-nda aasta revolutsiooni ja Eesti iseseisvuse ajal.

Ühtlasi on soome keel tõuget annud tarvitusele võtta rea murde- ja ka vananend sõnu, mis soome omadega on ühised. Need on niisugused kui *almus, ind (innustama), jäse, jõuk, kuja, kääbus, orb, pard, pila, sari, savu, taak, igi-, kiivas, leebe* (sellest *leevendama*), *anuma, ennustama, hagama, hajuma, hajameelne, hankima, hülgama, ilgema, kehtama, kulgema, kummitama, le-bama, lummama, maldama, pulbitsema, säästma, taidma, iargema, — pigem, puhki.*

Need laenud on olnud suureks kasuks eesti kirjakeelele, mis seeläbi tunduvalt on rikastund ja peenenend, sest et need soome laensõnad väljendavad suurelt osalt kõrgemaid, kirjakeelsemaid mõisteid, mille jaoks vaevalt oleks saand omist rahvamurdeist kohaseid vasteid, kuna nende soetamine tuletuslikul teel oleks annud palju väheväärtuslikumaid sõnu, sest et tuletuslikud sõnad teatavaile mõistele on vähem ilmekad ja teiseks üleliia koormavad keelt samakõlaliste sõnadega.

Omal ajal, veel aasta 15 eest sellast soome keelest laenamist ja seesuguseid laensõnu peeti ebakohaseks eesti keelele. Selles avaldus teatav arusaamise puudus ja kitsarinnalisus. Nüüd on ometi ükskord läbi löönd ja ka ametlikku tunnustust leidnud see vaade ja põhimõte, et soome keelest võib sõnu laenata samal alusel ja sama õigusega kui omist rahvamurdeist, sellepärast et soome keel on meile nii lähedal, peaaegu kui mingi kaugem murre (paiguti aga koguni lähem kui näit. võru murre) ja et soome sõnad tunduvad kõlaliselt täiesti eestilaadseina ja seetõttu sulavad kergesti meie keele organismi, nii et need, kes keele ajalugu ei tunne, pärast peavad neid põliseiks eesti sõnuks.

Ometi ei ole siia maani laenat sõnadega, millede hulk küll mõnelegi paistab liig suurena, kõik laenamisvõimalused soome keelest kaugeltki veel mitte ära kasutat ja tühjaks ammendat. Vastupidi: suurem hulk on alles kasutamata. See tähendab: soome keelest võib laenata veel mitu korda suurema hulga tüvisõnu kui kõik need kokku, mis säält siia maani on eesti keele üle toodud. Üldse arvestan soome keeles veel võimalike ja senni kasutamatu tüvisõnalaenude kogusumma umbes 400 pääle, mis endiste soome laenudega kokku moodustab ümara arvu 500. See oleks soome kaavitus (kaasa-avitus, Beitrag) eesti keelele, mille leksi-kaalne külg seeläbi veelgi rohkem rikastuks ja tiheneks. Ja kui 100 tüvisõna on läbi läind võrdlemisi lühikese aja jooksul (sest pääasjalikult tuleb võtta aastad 1917—1927), miks ei või loota, et vastu võetakse ja omandetakse vahest veel kaks korda niipalju edaspidiste aastakümnete jooksul (muidugi sel oletusel, et edasi kestab sennine arusaav, häätahtlik ja soodustav suhtumine sõnade laenamisele soome keelest).

Et asja algatada, võtab nende ridade kirjutaja endale jälle julguse esitada mõnikümme sellast uut ja senni kasutamata soome laensõnu samas „Eesti Kirjanduses“, kus ta nüüd 20 aastat tagasi (a. 1912 jaanuari numbris) avaldas esimese suurema sarja seesuguseid sõnu. Kas võib loota, et ka nendele uutele sõnadele osaks saab sama menu kui nendele, mida soovitati 20 aasta eest?

Need sõnad esitame, mitte täitsa alfabeetses järjekorras, vaid sõnaliikide järele rühmitetuna.

N i m i s õ n a d :

h a h m (-u) — äärjoon; (äärjoontes) kuju, siluettkuju, nägu: „nende hahmud paistsid läbi ähmase aknaklaasi“.

h a l d (hallu) — „omamine“, evimine, omandus, võimus (Besitz): „see asi on minu hallus; ta sai selle oma haldu (oma kätte, oma evimisse, oma võimusesse); ta võttis selle oma haldu“.

h ü ü — jää; jääne külmus: „ta habe oli hüüs“.

k e i n (-u) — abinõu.

k e r m (-a) — (piima)koor. Tähtis on sellele mõistele saada eesti keeles eri tüvisõna, sest sõna „koor“ on liig laialise tähendusega. Nüüd võib ütelda: „ta kooris piimalt kerma“. Järelikult mitte enam „seltskonna koorekiht“, vaid „kermakiht“.

k i u k (kiugu) — vihavimm, vihaägedus, jonniv, äge viha: „ta oli täis kiuku“; „temas on seda kiuku küllalt“; „oma kiugus (ehk kiuguhoos) virutas ta kepi vastu põrandat“; **k i u k j a s e. k i u g u n e** — äge vihane, täis vihavimma.

k o p p (kopa) — mingi asja õnes kere: „viulikopp, piibukopp“.

k u u d a m (-u) — kuuvalge, kuuvalgus: „nad jalutasid augustiöö kuudamus“.

k ä s i k ä h m (-a) — käsitsivõitlus: „nad sattusid juba käsikähma“. See sõna esineb juba Ridalal („Ungru krahv“ a. 1917).

l e l u — mängukann: „ta andis oma vana uuri lapsele leluks“. Juba esinend kirjanduses.

l e m u — kange, eriline lõhn: „sauna lemu; astudes kodutalu e'utappa tundis ta vana tuttavat lemu“.

l i g a (lea) — mustus, kõnts; **l i g a n e** — must, määrdund (sk. schmutzig); „ligane pesu“ (sest „must pesu“ on ebatäpne ja naiivne).

l o i t s (loitsu) — nõidussõna, nõidusformel: „kurja mõju vastu tarviteti muiste kõiksugu loitse“; **l o i t s i m a** — nõidussõnadega nõiduma, mõjustama: „nõid lubas haige terveks loitsida“; **esile loitsima** — esile manama.

m a a p ä r a — maapind, terrään (sk. Boden): „niisuguses maapäras kasvab see taim hästi“.

m u t k (-a) — kõverdus, käänak: „see tee teeb palju mutki“; **m u t k i k a s** — täis kõverdusi, käänakuid, looklev (näit. tee), keeruline (näit. mingi asi, küsimus); **m u t k l e m a** — kõverdusi tegema, looklema: „tee mutkleb“.

m ö h k e l (möhkla) — suur tükk, blokk, müraakas: „tee ääres oli suuri kivimöhklaid“.

m õ u k (mõuga) — (maa)mats, kohmakas, harimatu, tahumatu (maa)inimene: „ta välimus ja käitumine oli mõuklik“.

n a a m (-a) — nägu (enam pejoratiivses, halvastavas tähenduses, vene *пожа*): „metslaste irvitavad naamad kerkisid üle aia“.

n a h j u s (-e, II välde) — jõuetu, saamatu inimene, unimüts, vedelvorst.

- n ä r e — noor kuusk.
- o i k (oigu) — (veider) tuju, kapriis: ,igaiühel on oma oigud'.
- o i r e — sümptoom, tunnus (mis laseb midagi aimata või ennus-
tada): ,meie majanduslikkus elus esineb juba paranemise oireid'.
- p e n g e r (pengre) — nõiv, kõrgendus (maapinnas), vall, terrass.
- p i r t (pirdi) — (talupoja) elutuba, elumaja, talutare.
- p o l g (polu) — jalgte, jalgrada (sk. Pfad): ,kitsast polgu mööda
jõuti jõe äärest metsa'; ,mitmed polud viisid allika juure'.
- p u l a — kitsikus, kimbatus, kriitiline seisukord.
- r a h j u s (-e, II välde) — armetu, vilets, jõuetu inimene: ,ta oli
veel vaid vana rahjus, aga töötas siiski veel'.
- r o t k (-u) — mäelõhe, kaljulõhe: ,vaenlaste tulekul nad otsisid rot-
kudes pelgupaika'.
- s e g a s o t k (-u) — segadus, kaaos.
- s ä i l (-a) — mõõgatera.
- t a h r (-a) — plekk, laik: ,tahratu riie, tahratu nimi'; t a h r a m a —
plekiliseks tegema, rüvetama, reostama: ,sellega tahras ta oma hää nime'.
- t a n a — kindel, seisukas, tugev, stabiilne seisang, esineb ainult
adverbiaalselt mõnes käänas: ,ta seisab (jalad) t a n a s — s. o. tugevasti
toetudes oma jalgadele, kusujuures jalad seks otstarbeks veidi eemal teine-
teisest; samuti: ,ta jäi tanasse seisma'; sellest t a n a k a s — tüüakas,
tüse, tugev (keha, isik, talutüdruk).
- t a n n e r (tandre e. tandri) — väli, eriti võitlusväli, lahinguväli.
- t a r m (-u) — energia, jõud: ,ainult temal oli küllalt tarmu, et teos-
tada need kavatsused; ta liigutused olid t a r m u t u m a d; t a r m u -
k a s — energiline: ,tarmukas iseloom, tegevus, tarmukad liigutused'.
- t a u s t (-a) — tagasein, foon: ,metsa tumedal taustal kerkis
valge maja'.
- t o r v (-e) — puhkpill, pasun, „sarv“: ,ta puhus torve'.
- t u r m (-a) — hukatus, hävitus (vene гибель): ,ta hulljulgus sai
talle turmaks'; t u r m a l i n e — hukatuslik, hävitav: ,turmaline tervi-
selle'; t u r m a m a — hukka saatma, hukutama (vene губить): ,oma ette-
vaatamattusega turmas ta enda'.
- t u r v (-a) — kaitse, vari; varjupaik: ,asjata otsis ta sõprade juu-
rest kaitset ja turva'; ,ta on hääs turvas' — hästi kaitstud olekus (in Si-
cherheit, in guter Obhut); t u r v a l i n e — kaitstud, julgeolekuline (lad.
securus); ,sääl, keset kõrge valliga piiratud maja tundus talle turvaline
olla'; t u r v a l i s u s — kaitstud olek, julgeolek (pr. sécurité, ingl. se-
curity): ,see koht andis talle turvalisuse tunde'; t u r v a t u — kaitsetu,
mitte julgeolekuline; t u r v a m a — kaitstuks tegema, kindlustama: ,see
mitmekordne maja turvas talle kindla aastase sissetuleku'; t u r v u m a --
kaitset otsima (pr. recourir à qch., vene приб́рать ќ чему-н., sk. seine
Zuflucht ergreifen): ,ta turvus sellele kui oma viimsele abinõule'.
- t o v e r (-i) — seltsimees; ,tover' on küll vene laensõna, aga kui
kord soomlased, kes on suured venevihakajad, on võimalikuks leidnud selle
omaks võtta ja seda tarvitada, siis ei tohiks meilgi midagi olla selle vastu.
Siin on eriline sõna väga varviline, sest „seltsimees“ on kui kahest-koosnev
kohmakas ja sobib halvasti naise kohta.
- v a i s t (-u) — loomusund, instinkt; v a i s t l i k — loomusunniline,
instinktiivne.
- v a m m (-a) — vigastav hoop, vigastus, haav: ,selles võitluses sai
ta raskeid vammu'.
- v i r v a t u l i — eksituli, rahaagu tuli (sk. Irrlicht).
- v i s v (-a) — mäda (paisest).

Omadussõnu:

herk (herga) — tundeline, sensiiibel, sensitiivne, ergas: ‚hergad närvid‘; **herkus** — tundelisuus, sensitiivsus: ‚suur tunde-herkus‘. Kuigi see tüvi on sama, mis eesti ‚erk‘, tundub siiski paremana võtta see sõna eesti keeles tarvitusele sel soome kujul, sest et eesti ‚erk‘ nii hästi ei sisenda seda erilist tähendust, olles mitme eri tähendusvarjundiga ja esinedes ka nimisõnana (= „närv“), milline tähendus talle küll vääraasti antakse.

irstas (irsta) — liiderlik, ebamoraalset elu elav (vene правый).

jülhe — (imposantselt) sünge, metsik (metsamaastik, mägi, merekohin, orelimäng).

jürk (jürga) — järsk (milliselle sõnale see sobib sünonüümiks), piltl. radikaalne, käre: ‚jürk sotsialism‘.

kalbe — kahvatu; „kalbe“ on oma lühemuse tõttu hää sünonüüm sõnale „kahvatu“. Nii läks selle sõna abil nende ridade kirjutajal korda tõlkida suure täpsusega järgmine Heine salm (tsüklilist „Traumbilder“):

Und leise, leise sich bewegt	Ja tasa, tasa läheneb,
Die marmorblasse Maid,	see marmorkalbe neid,
Und an mein Herz sich niederschlägt	mu rinnale ta aseneb,
Die marmorblasse Maid.	see marmorkalbe neid.

kiihke — äge, vehementne; **kiihkus** — ägedus.

kime (-da) — läbilõikav, hele, terav (hää).

kirbe — terav, karm (tuul), teravamaiguline, lääge vastand (näit. selters, õlut, sool).

laime — pehme, mahe, lääge („kirbe“ vastand), lahja (mõju), leige (tunne).

lavepärane — laiasõnaline, rohkessõnaline, sõnarohke, prolüks: ‚ta stiih, ta jutustus on liig lavepärane‘.

nirse — raskesti rahuldeta, liig valiv (sk. wählerisch).

närgas (närika) — kergesti pahakspanev, haavuv, vihastuv: ‚ta on väga närgas inimene‘; **närgastuma** — kergesti pahanduma, pahaseks saama, haavuma, kergelt vihastuma: ‚ta närgastus sellest‘; **närgastus** — pahasekssaamine, pahakspanu, (kerge) vihastus; **närkus** — kerge vihastus, haavatavus.

nürbe — tusane, pahane, haavund: ‚ta oli nürbes tujus‘.

pelk (pelga) — ilma ühegi muu seguta, ainuüksine, puhas, paljas (sk. lauter, ingl. mere): ‚see on pelk vesi, pelk väljamõeldis, pelk rumalus; ta tegi selle vea pelgast teadmattusest‘; ‚see põhjeneb pelgis kahtlusis‘; adverb pelgasti ehk pelgalt — ainuüksiselt: ‚ta tegi talle vaid pelgasti oma südametunnistuse rahustuseks‘.

pirde — elav, virge, värske, lõbus: ‚see saatis teda pirdesse tujusse‘.

reibas — elav, vahva, tubli, värske, terve (sk. munter): ‚reibas pois, reipad nõoredmehed, reipas meeleolus‘; **reipus** — elavus, vahvus, värskus: ‚raskustest hoolimata säilitas ta oma vaimureipuse‘.

rodev (-a) — tüse, laiaõlgne, robustne.

tiuk (tiuga) — (liig) pingul (sk. straff); terav, kange, vali, range: ‚tiugale tõmbama‘; ‚tõmbas tiugasti (kõvasti, tihedasti) kinni‘; ‚distsipliin oli range, poisid peeti tiugal‘.

tuuhe — lopsakas-tihe: ‚tuuhed karvad, juuksed‘; ‚tuuhe puulatv, võsastik‘. Kuigi pikk vokaal ja diftong h ees on võõras eesti fonetikalle, tuleks seda siiski sallida mõnes soome laensõnas (nagu näit. sõnas *hahkuma*), mis ilma selleta kaotaksid oma ilmekust ja mõistele-vastavust. Esineb ju eesti keeleski murdeliselt *maaha, soohu*.

uje (ujeda)¹⁾ — arglik (sk. schüchtern, pr. timide): „ta oli väga uje oma esinemises; teatav ujedus iseloomustas teda“; ujeskelema — arglik olema.

vauras (vaura) — jõukas, varakas; vaurus — jõukus, hää majandusjärg; vaurastuma — (majanduslikult) kosuma, jõukamaks minema.

viher (-a) e. vihre — roheline; viherdama — roheline olema; „viherdavad aasad“.

vilbe — (meeldivalt) jahe, värske.

ünse — ebasõbralik, vastutulematu, kalk, külm, ülbe: „Pole vaja“, vastas ta meile ünsesti.

Verbe:

ammendama — „ammutama“ (saksa „schöpfen“); oleks nimelt soovitatav sennise „ammutama“ asemelle tarvitusele võtta see soome sõna, sest sõnale „ammutama“ võib anda ka soome tähenduse, mis oleks sellele loomulikum ja kohasem (v. järgm. sõna).

ammutama — ammuli lahti olema; „ammutatav haav, ammutav kuristik“. See uus soome tähendus sobib sellele sõnale kaugelt rohkem kui sennine.

harpama (harbata) — suurte, pikkade, sammudega astuma, hüppama; „trepi-st üles minnes harpas ta ikka kaks astet korraga“; harbe (harpe) ehk harpus — pikk samm, hüppasamm: „ühe harpega astus ta üle veeloigu“.

heia-stama — (tagasi) peegeldama: „sile veepind heia-stas ta kuju“; heia-stuma — (tagasi) peegelduma: „päikesekiired heia-stusid majade aknaist“; heia-stus — (tagasi)peegeldus, (tagasi)helk: „lambitule heia-stus peeglist“.

hiisatama ja hiiskama (hiisata) — järsku tasa häälitsema, häält tegema, viiksatama: „ta ei julgend hiisatadagi“; hiisatus ja hiise (hiiske) — (nõrk) häälitseus, viiksatatus: „hiisatuski polnud kuulda“.

hillitsema — tagasi hoidma, taltsutama: „ta ei jaksand oma viha hillitseda“; hillitu — tagasihoidmatu, taltsutamatu: „nad kihutasid hillitumal hool edasi“.

hoomama (hoomata) — tähele panema, märkama.

horjuma — vankuma: „on horjumatu kindel; needki toed hakkasid horjuma“.

hällitama — lärmi lööma, alarmeerima, (häda)lärmi-ga kutsuma; „tuletõrjujad hälliteti kokku“ (sarvepuhumise ja kellalöömisega); hällin (-a) ja hällitus — hädalärm, alarm, kokkukutsumislärm (näit. tuletõrjujaile).

Märkus. — Väär „häire“! — Mingi eksituse ja väärmõistmise tõttu on meil hakatud sõna *häire* tarvitama tähenduses „hädalärm, alarm“, kuid see on viga: „häire“ võib tähendada vaid „segadust, takistust“: „tal on seedimise häireid“ (sk. Störungen, pr. troubles). Sellest väärtähendusest on kerge loobuda, kui võtta „hällin“ tarvitusele tähenduses „alarm“.

härnama — ärritama, narrima, provotseerima: „need pilked ja torked mõjusid härnavalt temasse“.

intma (indan) e. intama (indata); intma e. intama — jonnakalt vastu vaidlema, vastu rääkima: „see on isik, kes ikka vastu indab (intab)“; „ükskõik mis ettepanek tehakse, tema indab ikka vastu“.

¹⁾ Soome keeles on küll *ujo*; kuid mõningaid soome sõnu tuleb eesti keele tuues oma lõpult või muutmistüübilt natuke moendada, tegemaks nad kohasemaks eesti keelele; samuti ka ülalpool *mõhkel* (soome *mõhkäle*).

johtuma — tulema (mingist põhjusest): „see väsimus johtub lihtsalt magamata olekust“.

järsima — päält ära närima (rohtu, puulehti, ka näit. liha kontidelt): „lambad olid kõik rohu ära järsind, põõsad lehtedest paljaks järsind“.

kehutama — üles kutsuma (midagi tegema), päälekaivalt nõu andma, julgustama (pr. exhorter, ingl. exhort): „ta kehtutas mind tegema siiski veel kord katses“; **kehutus** — üleskutse, päälekaiv nõuanne (pr.-ingl. exhortation): „viimaks andsin järele ta korduvaile kehtutusile“.

kiihtuma — ägedaks, ärritetuks, kangemaks minema: „ta oli kiihtunud meeleolus“; „nende viha kiihtus üha“; „üha kiihtuval hool tormas metsaliste kari edasi“; **kiihtumus** — ärritet olek, ägedus, meeleärevus: „võimatu oli rahustada seda rahvahulka, kelle kiihtumus üha kasvas“.

koiduma — tagajärjena kujunema, tulema, tekkima (mingist põhjusest): „sellest võib koiduda suuri kahjusid, halbu tagajärgi; sellest koiduvad kulud, väljaminekud“ — Sõna „johtuma“ tähendab enam otsest tulemist mingist põhjusest, „koiduma“ aga nagu kaudsemat, vähehaavalist, peidetumat.

kuihtuma — närtsima, kõduma, kokku kuivama (taimed, keha haiguse mõjul); **kuihtumus** — närtsimus, kõdunud, kokkukuivand olek.

lannistama — jõuetumaks, võimetumaks tegema, maha rõhuma: „see nurjaminek mõjus otse lannistavalt nende tegevusse; miski ei suutnud selle mehe energiat ja töötahet lannistada selles ta võitluses“.

luhistuma — kokku varisema, kokku langema: „lumiloss hakkas juba luhistuma; ta viimne lootus oli luhistund“.

luisuma — alla, allapoole libisema: „tema elujärg on juba hukatuse poole luisumas“; „ülalt hiiglaveevalli harjalt hakkas paat pükkamisi allapoole luisuma“.

lätkama — (lapiti) käega või piitsuga lööma, hoopki andma (nii et laksud): „ta lätkas talle piitsaga vastu nägu“; „kasi siit, või ma lätkan sulle ühe!“; **lätk** (-u) — löök, hoop, lops: „ta andis talle ühe lätku“.

mookama (moogata) — (maapinda) läbi töötama, kohaseks kujundama, välja töötama, valmis säädma, valmistama (näit. kündmisega põlluks): „millelegi maapinda mookama“ (ka piltl. tähenduses); „noorte hingi (vaime) mookama uue õpetuse vastuvõtmiseks“.

moovama, frekv. **moovlema** (moovelda) — vormima, kujundama; ümber kujundama, ümber moodustama, modifitseerima: „loodus oli selle niisuguseks moovanud“; „mitmed ained ei esine „Kalevipojas“ puhatal kujul, vaid Kreutzwald on neid teataval määral moovelnud“.

näändima (näändin) — närbuma, roiduma, raugema, nõrkema, ära kurnatud saama (nälgast, janust, alatoitlusest, igatsusest): „nad olid nälgjast ja janust näändind“; ta näändis igatsusest selle järele“; **näändimus** — ärakurnatud olek, närbumus: „kolmat päeva põgenemise teel teekäija kõrves oli näändimusest nõrkemas“.

parjama (parjata) — teotama, maha tegema, siunama, põhjama: „ta parjas neid kõige tüsedamate sõnadega“.

pergama (perata) — puhastama (maad umbrohist, kalu sisikonnast, jõepõhja mudast): „see põld on hoolikalt peratud; jõgi perati laeva-sõidetavaks“.

pursuma — välja immitsema, üles keema, esile voolama, esile puhkema (vesi allikast, mäda paisest): „mätaste vahelt pursus sogast vedelikku; ta hingepõhjust hakkas pursuma haiglasi soove“.

põngitama — mingi toe (või kangi) varal püsti, kinni või lahti püsitama: „ripakille vajunud uks oli luuavarre abil kinni põngitet“.

pürgima (pürin) — püüdma (millegi poole, sk. streben): „eesmärk, mille poole ta pürgis“; **pürgimus** — püüd, püüdmine (millegi

poole): ,kõik ta pürgimused selle seisukorra poole osutusid asjatumaiks'; püring (-u) — püüe (sk. Bestrebung): ,hariduslikud püringud'.

raivama — (maad põlluks) puhastama, (metsast, võsastikust) harima, (teed) avama, tegema (näit. läbi metsa): ,metsalaanest olid nad endile tüki maad asumiseks raivand; need esimesed teeraivajad sel siis alles uurimatul teadusealal; mis viga edasi minna, kui teised on tee ette raivand'.

rasitama — koormama, rõhuma, vaevama, väsitama: ,suured maksud rasitasid rahvast'; ,eluüalpidamise mured mõjusid väga rasitavalt temasse'.

rehutama — lopsakalt kasvama: ,kõikjal selles aias rehtutas umbrohtu; kõiksugu pahed rehtusid selles sadamaäärses linnaosas'.

riuduma (riudun) — roiduma, raugema, kustuma, närtsima, (igatsusest) roiduma (sk. verschmachten): ,ta hakkas kehaliselt riuduma'; ,haige vaatas riudund pilgul mulle otsa'; ,need riudusid vanglas' (verschmachtet im Kerker); ,igatsusest riuduv pilk'; ,ta riudus kurvastusest'; riudumus — roidumus, kõdumus, närtsimus, raugemus: ,haiglane riudumus oli kogu ta olekus'; ,ta lõppes riudumusest ja igatsusest'. — Sõna „riuduma“ oleks tarviline ja kasulik laenata, sest et eesti keeles ei ole täppist vastet sellele sõnale.

rundlema (runnelda) — vigastama, laastama, lõhkuma, vigaseks purustama (sk. verstümmeln, entstellen, pr. estropier): ,ta laip leiti jõe äärest, metslaste poolt hirmsasti runneldud'; ,soome kirjakeel pole muulaste poolt kunagi nii põõraselt runnelda saand kui eesti keel 17-ndal sajandil'; runnelduma — vigastet saama: ,masina vahele sattudes oli ta keha koledasti ära runneldud'.

rämbitama (rämmin) — rupjuma, vaevaliselt kõndima vesisel, soisel maapinnal, kus jalad sisse vajuvad: ,soid mööda rämbitama; ta rämbitas soid ja rabu'.

ränstuma — vanadusest repetama, lagunema (maja, katus, sein, ülikond), prants. se délabrer: ,nende ette kerkis vana ränstund maja; ränstund välimusega isik'; ränstumus — (vanadusest) repatand olek, lagunus: ,kogu talu oma elumaja ja kõrvalhoonetega näis koledasti hooletusse jäetud: kõikjal paistis laokil-olek ja ränstumus'.

silbuma (silvun) — tükkideks, ribadeks lõikama (riiet), tükkiki küljest ära lõikama (riidelt, kehalt): ,ta oli selle riide tükkideks silbund; nad olid ta vaese keha koledasti silbund, talt ühe käe silbund (= ära lõigand)'.

sivutama (transit. verb) — (millestki) mööda minema, mööda jõudma: ,sadamalinn hakkas paistma, niipea kui laev maanina oli sivutand; ehk ta küll hiljem kooli astus, oli ta oma annete ja usinusega pea kõik oma kaasõpilased sivutand'; ,see küsimus sivutati vaikusega'.

sorduma (sordun) — langema, kokku langema, alla jääma, võidetud saama, hävima, hukka saama (raskuste, rõhumise all, võitluses, pr. succomber): ,ta sordus selles võitluses' (= jäi alla...); ,need suguharud sordusid vägevamate pääletungimisel'; sord (sorra) — rõhumine: ,eesti rahvas on pidand kaua kannatama võõraste sordu'. — Verb „sorduma“ on õigupoolest tuletis transitiiivsest sordma (sorra)¹⁾ — rõhuma (näit. rahvast): ,võõrad rahvad on eesti rahvast sordnud'; ,see hirmuvallitsus sordis halastamatult kõiki ühiskonna kihte'. — Igatahes aga oleks intransitiivne „sorduma“ eriti tarviline laensõna eesti keele.

suistuma — hooga kõrgelt alla kukkuma (sk. stürzen): ,sild murdus ja rong suistus alla kuristikku'.

sujuma — lodusasti edenema, lodusasti, voolavalt minema: ,töö sujub, jutt sujub; nad tantsisid sujuvalt'; ,lind lendas sujuvalt edasi'.

1) Muutub nagu „murdma“: sorran, sordsin, ta sordis, sorda, sordnud, sordke, sortakse, sortud, sordev (gen. sordva).

sürjutama — välja tõrjuma (sk. verdrängen, prants. supplanter): „uus firma kosus ja arenes nii, et varsti sürjutas kõik oma konkurendid“.

telmima — möllavalt, lärmitsevalt jookslema, vallatlema, pillerkaaritama: „vana rebane telmis oma poegadega liivaaugus“.

temmeldama — lärmitsevalt, rüsinal, rabevalt üksteisega võitlema, üksteist taga ajama, karglema, vallatlema (sk. tummeln): „kari poisse temmeldab murul; temmeld(du)spaik, -koht, -väli — sk. Tummelplatz“.

tupruma (tuprub) — paksu auru, paksu suitsu, lumemõllu, suit-suikeri või rõngaid üles kerkima. välja tõusma: „korstnast tuprus suitsu“; „mehed panid piibud tupruma“; tubrutama — paksu suitsu jne. välja ajama: „korstnad tubrutasid suitsu“; „mehed tubrutasid suitsetada“.

turvama ja turvuma v. nimisõnade all „turv“.

tõrrutama — välja-, esileulatuvalt seisma (vene торчать): „üksik puukänd tõrrutas tee ääres“.

tõurastama — tapma (loomi, sk. schlachten), maha tapma, lihuniku kombel tapma (sk. hinschlachten, niedermetzeln); tõurastus — (looma) tapmine; pitl. metsik tapmine (sk. Hinschlachtung, pr. boucherie, ing. butchery): „sellele järgnes kole tõurastus“.

türgutama — päälekäivalt pakkuma (kaupa, abi jne.): „ümberrüüjad türgutasid oma kaupa; ta türgutas igal võimalikul juhusel oma ideid“.

uubuma — (roidunuks) väsima: „nad olid uubunud pikast teekonnast“; „ta töötas uubumatul jõul edasi“; uubumus — (suur) väsimus (rasketest tööst, vaevast); uuvutama — väsitama (sk. ermatten): „vahetpidamatu töötamine selles kuumuses hakkas pikapäale uuvutama“.

vaeldama — kõndima, rändama (sk. wandeln): „kui ta veel maa pääl vaeldas...“; vaeldus — rändamine.

vartuma (vartun) — tugevaks kasvama, kosuma: „see poisike oli aastate jooksul tugevaks meheks vartunud“.

veikama (veigata) — kihla vedama: „võin veigata, et see mul korda läheb“; veik (veigu) — kihlvedu.

viihtuma e. viihtima — kusagil häämeelega viibima, end mõnusana, kodusena tundma; „ta viihtus hästi selles seltskonnas“; „need taimed ei viihtu hästi selles kliimas“.

viitama (viidata) — millegi poole, millegi juure näitama (sk. hinweisen): „oma kirjutuses viitas ta eelmiste uurijate töödele“; „need nähtused viitavad hoopis uuele pöördele meie kirjanduslikus arenemises“; viide (viite) e. viitus e. viidang (-u) — näitamine millegi poole e. juure (sk. Hinweis): „teos sisaldas rohkeid viitusi (viiteid, viidanguid) uuemalle kirjandusele.“ — Sõna „viitama“ asemel tarvitatakse meil viimasel ajal sageli valesti „vihjama“, mil on tunduvalt teissugune tähenduslik varjund: vihjama tähendab „mõista andma, mõistamisi tähendama“ (sk. anspielen, ingl. to allude, vene намекать): „ta vihjas sellele“; vihje — mõistaandmine, peidetud tähendamine, allusioon (sk. Anspielung).

virutama — 1. pingule tõmbama (vibu, püssikukke); 2. tuld süütama, hakatama, põlema panema; 3. alustama, tõstma (laulu): „ta virutas laulu“; üldse algatama (mingit liikumist), tõuget andma.

viruma — lamama (laisalt, või haavatuna, tapetuna), vedelema: „ta virus voodis kogu ennelõunase aja“; „need virusid oma veres maas“.

viserdama — lõõritsema, vidistama (linnud); viserdus — vidistus, lõõritsus.

väistma (väistan) transit. verb — kellegi eest kõrvale astuma, eest ära minema kellegi teelt, eest taganema: „nad väistsid teda“; samas tähenduses, aga intransitiivne verb on väistuma: „nad väistusid ta eest, ta teelt“; „ärgem väistugem tolli võrragi!“.

üldima — kangemaks, ägedamaks, hullemaks minema: ‚torm üldis‘; ‚need paled üha üldisid temas‘; üldimus — kangemaksminek, ägenemine (prants. recrudescence): ‚see oli selle mässulise vaimu viimne üldimus‘.

Muid sõnu:

paitsi — välja arvatud: ‚ta kõneles kõigist paitsi sinust‘; ‚kõigis paitsi järgmisis juhtumeis‘.

ennakult — ette (ära) (pr. d'avance): ‚teadsin seda juba ennakult‘.

ümmal — nõutumas, segases olekus (nii et ei tea, mida teha või arvata): ‚ta oli päris ümmal, mida teha‘; ‚seda üllatavat asja kuuldes jäi ta hoopis ümmale‘.

Nagu alguses öeldud, on need vaid osa sõnu, mis võiks laenata soome keelest. Pääle nende aga oleks fonetiliselt ja tähenduslikult seisukohalt võimalik üle tuua veel terve rida teisi, mida aga mõtet on esitada vaid ükskord siis, kui eemised laensõnad on jõudnud küllaldaselt assimileeruda ja omaseks kujuneda keele organismis.

Joh. Aavik.

Märkmeid eespool-esitatud uudissõnade kohta.

Soome keeles leidub sõnatüvesid, mis täiesti otstarbekohased on tundunud meie keele rikastamiseks. Seesuguseid soome tüvesid ongi eesti keeles viimasel ajal kaunis kogu tarvitusele võetud. Veel aga ei ole see laenamisevõimalus lõpuni ära kasustatud. Soome sõnade istutamine eesti keelde on aga nii mõnegi nõude silmaspidamisega seotud. Eeskätt peab oskama sealt eesti keelemaitsele vastavat välja valida ja laenatavat tarbekorral ka vormiliselt kohastada või isegi ümber kõlastada. Samuti peab selgusel olema, kas teatava soome sõna sissetoomine on vajalik või suudab eesti keel ühes oma murretega teatavatel kordadel vahest isegi paremat sõnavaralist tihendust ning varjundirikkust võimaldada kui mõni laen. Sellest järgneb siis muidugi ka tarvidus oma keelevara hästi tunda, et eeskätt sealt üht või teist meie kirjakeele rikastuseks rakendada, enne kui minnakse laenama.

Väljudes nendelt seisukohtadelt tuleb hinnata ka eespool J. Aaviku poolt esitatud uudissõnu.

Nende seast ei vasta kõltaliselt eesti kirjakeele maitsele näit. järgmised sõnad: kiihtuma, viihtima, kiihke, jülhe, tuuhe. ‚Kuihtuma‘ eesti-keelne vaste on rahvakeeles ammugi olemas: ‚kuhtuma‘. Samuti asendab ‚torv‘e‘ eesti keeles juba kauemat aega ‚tõri, g. tõrve‘.

Eesti keeles on vasteid, mis teevad ülearuseks näit. niisugused sõnad kui: kalbe (eesti vasted on: kahkjas, kahvatu, pleekjas), viher (= haljas, roheline), lemu (= leitse, leitsak, lõhn j. t. sünonüümid), oire (= tunnus, näht), naam (= lõust, pläsu), pelk (= aina, aiva, ainull, puhas, selge), jalad tanas (= harkis, horkus), segasotk (= segasoga, uhu), kuihtuma (= kuhtuma, kurtuma), rehutama (= vohama).

Järgnevad sõnad sugereerivad eestlasele midagi muud kui seda, mis on nende sisuks soome keeles: mutk, möhkel, nirse, visv, hillitsema, hälitama.

Ebapraktiline oleks meie keeles juba esinevaile sõnule anda uusi tähendusi, sest selle tagajärjel omandaks sõna kaks tähendust, mis ei ole keele mõttetäpsuse seisukohalt mitte soovitav. Nii kujuneks aga lugu J. Aaviku ettepaneku teostamisel näit. sõnadega: pula, tahr, tubrutama, üldima. Muuseas eraldub ‚raivama‘ ebasoovitavalt vähe üsna teise tähendusega sõnakujust ‚raevama‘ ja verbi ‚rasitama‘ asendab meil tuletuslikult vastavamana erisisuline ‚rasetama‘.

Eesti keelele on võõras sõnamuutmistüüp „pergama — perata“ (pro perjata); enimini siis juba „põrgama — pōrata“. Samuti ei suudaks meil koduneda liga-sõnast genitiiv lea, mille vastu räägib ka J. Aaviku enese proponeeritud adjektiivikuju „ligane“.

Juba varemalt on eesti keeles esinenud: ennakult, viitama, pürguma, sujuma, kehutama, hoomama, reibas, turm, harbe, nii et need ei esine meile praegu enam uhiuute laenudena.

J. V. Veski.

„Punaste aastate“ kajastus.

1.

Oleks eestlastel veerandki sellest 1905. aasta sündmuste vastu kui lätlastel, siis peaks raamat „Punased aastad“¹⁾ ilmuma juba teises või kolmandas trükkis. Juba aastat viis tagasi oli lätlastel korraldatud 1905. aasta näitus, mis käis ringi mööda maad põllumajanduslikkude näituste kõrval. Nägin seda näitust Ruhjas. Inimesed olid teda murrul vaatamas ja teda maksis tõesti vaadata. 1905. aasta muuseumi korraldamise alal oli tehtud palju tööd. Mis on jõudnud teha meie „1905. aasta selts“, selle kohta puuduvad andmed, aga kihutustööd oma ülesannete vastu luvi äratamiseks on ta küll vähe teinud. Nähtavasti armastab ta tööd akadeemilises vaikuses. Aga tänuväärt töö on ta küll teinud 1905. aasta mälestiste ja dokumentide avaldamisega raamatus „Punased aastad“. See on tõesti väärt raamat. Ta ei tohiks puududa nende laual, kes omal ajal 1905. aasta sündmustega kaasa elasid. Siin on ilmunud 32 isiku mälestised, peale selle „Bürgermusse“ ja aula koosolek kui ka Saaremaa rahvaasemikkude koosoleku otsused ning Peeter Speegi aruanne 1906. aastast „Eesti sotsiaaldemokraatliku tööliste partei arengu ja revolutsioonilise tegevuse“ kohta. Mälestised on valitud nii, et nad puudutavad revolutsioonilist liikumist kogu maal: Tartu ja Tallinna, Valga, Võru, Viljandi, Riia, Narva, Saaremaa, Lihula ja paljud maakohad, kus arenes 1905. aasta liikumine, on saanud ülevaate osaliseks. Esinevad enamasti küll teise järgu tegelased, kuna puuduvad niisuguste peategelaste kirjad, nagu Jaan Tõnisson, Mihkel Martna, Peeter Speek ja Karl Ast, aga vaevalt on meil loota nende sulest midagi sellel alal. Neil on nii palju öelda, et neil vaevalt jätkub aega oma täielikkude mälestiste kirjapanemiseks. Ka saaks nende igäihe mälestistest terve raamat. Raamatust on ilmunud alles esimene anne, ja lubatakse jätkata mälestiste avaldamist.

Avaldatud mälestised ei paku huvi ainult 1905. aasta sündmuste seisukohast, vaid kaudsei teel maalivad nad silmade ette rahvuslikke tegelasi, nagu nad elasid ja võitlesid, toovad nende elust huvitavaid detaile, mis muidu oleksid jäänud vahest teadmatuks.

2.

Raamatu toimetamine on heades kätes. Mis saateks öeldud, ja et on sõna andmisel taoteldud maksimaalset erapooletust, on õige. On jätud täiesti autorite omaks asjaks nende erisuunalised poliitilised hinnangud. Sõna on antud mitmesuguste poliitiliste voolude esindajatele. K. A. Hindrey kirjutas küll, et raamat kogumuljes õigustab revolutsiooni ja et revolutsiooni vastaste seisukohad ei pääse mõjule. See on nii ainult näiliselt.

¹⁾ Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. I. Toimetanud Hans Kruus. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1932. 252 lk.

Kui sügavamalt analüüsida kirjeldisi ja revolutsiooni peategelasi, muutub pilt tugevasti. Et enamik autoreist kuulub toleaeagseesse käredasse voolu, on arusaadav. Nemad olid 1905. aastal ka aktiivsemad ja neil on revolutsiooniliste sündmuste kohta rohkem öelda kui mõõduka voolu pooldajail, kes hoidusid hüppamast revolutsiooni keerisesse.

Raamatust saab mulje, et mälestiste autorid on suhtunud asjasse tõsiselt ja ei ole rõhutanud oma poliitilist kuuluvust ega ole katsunud muuta oma mälestisi reklaamiks erakonnale. Ei saa võrrelda neid mälestisi P. Speegi aruandega 1906. aastast. Speek on oma aruandes suurustaja, ülistab erakonna teeneid, mõnitab vastaseid ja laimab neid. Tundub, nagu viibiks ta veel võitlusemõllus. Aga mälestiste autorid vaatavad tagasi oma noorpõlve-tegevuse peale rahulikult ja katsuvad jääda objektiivseks. Igaühel ei taha see küll alati hästi õnnestuda. Siin ja seal hüppab ikka välja parteitegelane. Tuleb ette poleemikat teisitimõtlejate vastu. Näit. kirjutab Jaan Vain: „Tundes Eesti agraarolusid, võib jääda revolutsioonilisest meelsusest vabaks ainult kahel puhul, olles rumal või olles kelm.“ Kas olid siis rumalad või kelmid ärkamisaja tegelased, kelle kohta kirjutab J. Koorits: „Meie ärkamisaja tegelased hoidusid hooliga revolutsiooniliste mõtete ja tegude eest, et nende kaudu rahvast mitte kahtluse alla saata“ (lk. 12). Kas oli kelm või rumal Jaan Tõnisson? Ins. M. Raud läheb lüüriliseks ja õnnitleb end, et võis võtta sotsialistina osa Asutavast Kogust. Et vabandada oma poliitilist meelemuutust, katsub ta põhjendada, miks ta kui praegune sotsialist 1905. a. võitles „Bürgermusse“ otsuste eest. Ta seletab, et ta siis suhtunud liikumisse „loomuliku instinktiga“ ja et teda ei juhtinud „mõne poliitilise ilma-vaate teoreetiline ideoloogia“. Aga ta unustab väikese asja, et seda raamatut loetakse ka Kolga-Jaanis, ja sealsed tegelased olid üpris imestunud, miks salgab M. Raud, et ta oli tol ajal eduerakonna aktiivne liige ja erakonna südikamaid eestvõitlejaid. Et inimene, saades vanemaks, muudab mõnikord mõtteid, ei ole ju mingisugune häbiasi. Paljud toleaeagsed tegelased on nüüd siirdunud teissugusesse poliitilisse sõpruskonda, kui nad olid 1905. a. Aga olles nüüd sotsialist ei ole vist isegi niisugusel poliitilisel suurusel, nagu seda on põlevkivitööstuse direktor ins. Raud, põhjust häbi tunda sellest, et ta oli omal ajal Kolga-Jaanis V. Reimani ligem poliitiline kaastööline ja kaasvõitleja.

Mälestiste väärtus oleneb nende usutavusest. Usutavust saavad kontrollida ainult autorite kaastegelased, kaasvõitlejad ja teised otsesed tunnistajad, niisamuti uurijad, kellel kasustada mitmesuguseid andmeid. Olen katsunud kontrollida M. Raua andmeid Kolga-Jaanist, harutades „mälestisi“ toleaeagsete aktiivsete tegelastega. Nad tõendavad, et ins. M. Raud on aja jooksul palju unustanud, nii et tema andmed nõuavad parandamist ja täiendamist. Nii olevat ta ebaõigett valgustanud V. Reimani tegevust surmamõistetud M. Keldri päästmisel Oiul. M. Raud tõendab, et V. Reimani lüüdnud korda karistussalga ülemale „teha selgeks“, et Martin Kelder ei ole veendunud revolutsionäär, on vaid noorusevaimustuses natuke „üle aisa“ lõõnud. V. Reimani eestkostmise tagajärjel muudetud M. Keldri surmamõitsus viitsadega karistamiseks. M. Keldri kaastööline, end. Odiste ministeeriumikooli juhataja A. Vanaus, kes ise tegelikult osa võttis M. Keldri päästmisest, kujutab asja teisiti. Juba V.-Tänassilmas tahetud M. Keldrit maha lasta, aga rahvast voolanud nii palju kokku paluma vangide eest, et karistussalga ülem pidanud paremaks sõita selleks otstarbeks Oiule. Sellest teada saades oli ka Oiule kogunenud suur rahvahulk ja A. Vanaus rutanud koolilastega läbi pilkase pimedada õõ ja sügisese muda Oiule vastu, et võimaldada koolilastele paluda oma õpetaja eest. See reis oli õnnestunud ja karistussalga ülem oli viimaks palveile järele andnud ja lubanud jätta M. Kelderi ellu¹⁾. Kui kohale jõudnud V. Reiman, olnud

¹⁾ Mart Taevere kirjeldab sündmust niisamuti (lk. 152).

küsimus põhimõtteliselt juba otsustatud. Aga V. Reimani teened olnud Kolga-Jaani tegelaste päästmisel suured ja ta olnud noli päevil haruldast aktiivne. Kahju, et M. Raud, kes Kolga-Jaani kihelkonnakooli endise õpetajana kõige paremini peaks mäletama V. Reimani tegevust, seda ainult mööda minnes puudutab. M. Raua ebatäpsused paistavad juba kaugele silma. Ta kirjutab, et Soosaare mõisas õelnud temale peale pikemat jutujamist karistussalga ülem ohvitser Rimski-Korssakov: „Nagu näen, olete veendunud kadett, ka mina sümpatiseerin neile.“ On raske oletada, et vene ohvitser, karistussalga ülem, hakkas seletama noorele kooliõpetajale, kellega sai kokku juhuliselt, oma poliitilisi sümpaatiaid. Ja kui ta seda tegi, siis küll teissuguste sõnadega. Nimelt ei olnud tol ajal „kadette“ kui poliitilist erakonda veel olemas, olid ainult kadetid kui sõjakooli õpilased. Tol ajal oli olemas veel vene „konstitutsiooni-demokraatiline“ erakond. Alles pärast, 1. duumas hakati erakondade nimetusi lühendama: „k.-d.“, „s.-r.“, „s.-d.“, veel hiljemini muudeti need nimetused ajalehtedes „kadettideks“, „eserideks“ ja „esdekkideks“. Aga karistussalga tegevus Kolga-Jaanis oli tükk aega enne duuma kokkuastumist.

Sääraseid vääratusi võib esineda ka teistes mälestistes, sest sündmustikust on ikka oma 25 aastat selja taga. Sellepärast peab ühinema toimetajaga, et igauks, kellel on midagi õelda 1905. aasta sündmuste kohta, olgu kas jutustada uut või tuua parandust trüki ilmunud mälestiste kohta, astuks otsesse ühendusse 1905. aasta seltsiga. Iga pisikegi näpunäide on väärtuslik.

3.

Raamatu kahe osa, nimelt P. Speegi aruande ja mälestiste vahel on suured lahkuminekid. Kummaski osas on sündmuste järjekord teissugune. P. Speegi aruandes on järjekord niisugune: sotsiaaldemokraatia organiseerib proletariaati, revolutsiooniline liikumine levib, sotsiaaldemokraatia on seisukorra peremees, parunid ühes kodanlusega korraldavad vasturünnaku, tulevad karistussalgad, kes korraldavad peksmisi, tapmisi ja põletamisi, karistussalkade tulekuga käib koos sõjaseisukord, nüüd järgneb mõisate põletamine ning rüüstamine — kätemaksuks karistussalkade hirmutööde pärast. Mälestised kujutavad järjekorda ümberpöörduvalt, nagu see ka tõelikult oli: sõjaseisukord ja karistussalgad järgnesid alles mõisate rüüstamisele. Alma Ostra-Oinas valgustab mõisate põletamise motiive teisiti: juhid ei suutnud töölisi ohjeldada.

P. Speek kirjutas oma aruande ju värske sündmuste mõju all. Temale pidi tõsine seisukord teada olema. Aga vist kujutas P. Speek olukorda teadlikult ebaõigelt, sest ta tahtis kaunistada proletariaadi tegevust revolutsioonis ja vabandada ning õigustada mõisate rüüstamist, millest teated olid tunginud muidugi ka välismaale. Ilma selleta ei oleks P. Speek saanud üleval hoida väidet, et 1905. aasta sündmuste peremeheks oli sotsiaaldemokraatia ja et kõik, mis siin tehtud, on sotsiaaldemokraatia töö. Kui sotsiaaldemokraatia oli seisundi peremees, siis pidi ta olema ju vastutav mõttetute ning hukkamõistetavate rüüstamiste eest. P. Speek katsus nüüd tõendada, et valitsus ise sõjaseisukorraga ja karistussalkade veretöödega tõukas inimesed rüüstamisele, sest viha ja meeleheide võttis massidelt otsustamisvõime. Üks ebatõde oli tingitud teisest. Mälestised näitavad selgesti ja on selle poolest ühel meele, et sotsiaaldemokraatia ei olnud sugugi „täielik peremees maa poliitilises elus“. Sündmused ei arenenud sedavõrt mõistuse ja sotsiaaldemokraatide põhimõtete kui tunnete järgi. J. Kukkk märgib, et „poliitilise meelsuse küsimus ja poliitilised lahkpuüded olid siis projekteeritavad isiklikule temperamendile, olid otse tingitud sellest“ (lk. 34). Valitses revolutsiooniline romantika, „oldi mingisuguses vaimustuses ja teotsedathtmise hoos“ (A. Hanko, lk. 78). Revolutsiooniline noorsugu oli juhitud „alateadlikust tungist koondada

sala- või vandeseltsi, mis pidi liikmetele olema tõiseks pühaduseks“ (K. Tärna, lk. 69). „Need olid revolutsioonilise joovastuse päevad. Kõik vabadused näisid olevat rahvale kätte võidetud. Ühtki takistust, ühtki kitsendust valitsusevõimude poolt ei tehtud“ (J. Jaakson, lk. 212). Kes jäi puutumata revolutsioonilisest joovastusest, seda pani liikuma hirm mustasaja ees. See „mustsada“ oli midagi seletamatut ja õudset: „röövlibande, kes põletab külasid ja tapab maha kõik, olgu siis ees naised või lapsed“ (T. Braks, lk. 192). „Mälestiste“ järgi ei olnud siis maa poliitilise seisundi peremees sotsiaaldemokraatlik partei, vaid — tarvitades R. Astrem'i sõnu — „revolutsiooniline kodanik“: „meie kõik olime noored ja revolutsiooni pühaduse nimel olime valmis igasuguse asjaga toime saama“ (lk. 219).

Oma aruandes on P. Speek ülekohtune ka vene ametnikkude vastu, ilmestades neid kõiki lühidalt „tsaari baskaakidena ja opritsnikkudena“. „Mälestiste“ järgi oli märgata silmapaistvas osas ametnikes sümpaatiad revolutsiooni vastu ja hiljemini kujutatakse väga humaansena, näit. rahvakoolide inspektorit M. Hanser'it, Tartu seminari direktorit M. Serkov'i, Tartu politseimeistrit Sabelin'it j. t. Jaan Sarv jutustab, kuidas Valga maakonna politsei, kes ametlikult otsib teda taga, hävitab süüdistavaid dokumente ja hiljemini laseb tal vaikselt „kaduda“. Sarv ilmub Marienburgi, kus ta varemalt oli käinud tegemas revolutsioonilist kihutusetööd, läheb maakonnaülema noorema abilise juurde nõutama välispassi, saab aga vastuseks: „Ärge küsige minult mingisugust luba, vaid katsuge ise minna üle piiri.“ Seejuures teeb ametnik talle etteheiteid: „Teie pärast pidin ma pealt vaatama, kuidas tapeti inimesi.“ Oma nooruses ei saanud J. Sarv muidugi aru selle etteheite sügavusest ja tõsidusest.

4.

1905. aasta mälestiste avaldamine on äratanud elusse surnud, keda ammu arvasime olevat maetud ja kõdunenud. Need on poliitiliste vastaste süüdistused autus teguviisid. R. Astrem (lk. 216) ütleb küll: „Sotsiaalsed kired ei olnud nii toored, kui seda hiljem meie päevil näha.“ Aga siin on vist aeg pehmenदानud noorpõlve-mälestisi. 1905. a. olid kired küllaltki toored. Erakondlik ägedus oli suur. Aula koosoleku protokoll lõpeb näiteks järgmiste sõnadega: „Kõike seda tähele pannes avaldab koosolek Tõnissoni ja tema kaaslaste tegevuse kohta kõige suuremat põlgust.“ Protestid ajalehtedes „kõige sügavama põlgtuse“ avaldamisega ja vastaste süüdistamine autuses olid tol ajal palju sagedamad kui meie päevil. Noist süüdistustest on kaks suuremat veel likvideerimata.

Oma aruandes, millest oli eespool juttu, süüdistab P. Speek eduerakonda koostöös sakslastega revolutsiooni summutamises ja veresauna valmistamises:

„Nähes oma kaotust haarab ta (Eesti rahvameelne eduerakond) kinni järgmisest abinõust. — Esiteks vennastub ta oma eelse vaenlasega — saksa kodanlusega ja korraldab viimase esindajatega kindised koosolekud ühiste sõjaplaanide väljatöötamiseks sotsiaaldemokraatide vastu. Vähe sellest, et reaktsioonilise kodanluse esindaja võtab osa politseimeistri, sandarmiülema, linnapea ja garnisoniülema õisest salajasest nõupidamisest, töötatakse välja kava sotsiaaldemokraatia alistamiseks kuulide, tääkide ja kantsikute abil“... Saanud lüüa kogu „rahva“ saadikute koosolekul ei kaota eesti reaktsioon veelgi julgust. Nüüd nad, veel tihedamalt liitunud saksa kodanlusega ja jälle enne läbi rääkinud ja nõu pidanud võimu omajatega politseiis-bürokraatlikust maailmast, hakkasid organiseerima Tartu „linnamiilitsa“ nime all mustasajalist salka, kes koos sõjaväe ja politseiga valmistas 11. detsembril rahulikule elanikkonnale veresauna.“

See on ränk süüdistus ja P. Speek ei ole minu teada seda avalikult tagasi võtnud, ehkki ta on teinud eesti lehtedele kaastööd ja on võtnud sõna 1905. aasta sündmuste kohta. Aga seda küsimust ei saa jätta lahendamata. Elavad ju veel süüdistaja kui ka süüdistatav. Raamatus avaldatud mälestised ei tõenda ainsa sõnagärgi Speegi rasket süüdistust. Ei ole siin ka juttu 11. detsembri veresaunast. Kui P. Speek ise sõna ei võta, siis teeb otsuse muidugi raamatu toimetaja kogutud andmete põhjal.

Teine likvideerimata asi on n. n. „pruunseelikute“ küsimus. Pruunseelikuteks nimetati Puškini-nimelise tütarlastegümnaasiumi kasvandikke nende vormiriide järgi. Selles gümnaasiumis oli levinud käremeelne vool, ja mõnedki õpilased käisid „Uudiste“ toimetuses tegemas politikat ja pidasid ühendust vene üliõpilastega. Selle peale vaadati umbusaldusega ja „Postimehes“ ilmus süüdistus, et käremeelsesse voolu kuuluvad naisõpilased korraldavad vene üliõpilastega erootilisi õhtuid. Selle süüdistuse vastu tõusis „Uudiste“ korraldusel protestide ja põlguseavalduste torm. Kumbki pool jäi oma juurde. Nüüd on see küsimus „mälestistes“ uuesti üles võetud. Sõnavõtjad selle küsimuse kohta tõendavad kõik, et „Postimehe“ süüdistused olid alusetu. Sellest kirjutavad J. Kukk (lk. 35), Alma Ast-Ani (lk. 49—50), Lilli Ibrus-Köstner (lk. 57), Alma Ostra-Oinas (lk. 68), K. Tärna (lk. 72). Vastupidiseid seisukohti ei ole esitatud. L. Ibrus-Köstner ja A. Ast-Ani seletavad: „ei ole vist Eesti ajaloo enne ega pärast olnud nii ebaisiklikku ja, võiks öelda, nii erootikalagedat puhtseltisimehelikku läbikäimist kahest soost noorte vahel, kui oli neil revolutsiooni päevil“. „Postimehe“ süüdistus on sünnitanud asjaosalistele määratu suurt kibedust. A. Ast-Ani ütleb, et „kallaletungi osalisteks saanud tütarlastes kasvas määratu põlgus ja viha „Postimehe“ ringkonna vastu. Viha suurusel annab tunnistust asjaolu, et kirjutaja veel nüüd „ei suuda andestada seda isikutele, kes arvasid end kutsutud olevat ajalehe veergudel pori loopima õppivatele süütutele tütarlastele mingite poliitiliste otstarvete saavutamiseks“. Et asjaosalised on veel elus, tunnistajaid leidub küllaldaselt, aja jooksul ka poliitilised kired on vaibunud, oleks küll soovitav, et see piinlik küsimus korra lõplikult lahendataks. Raamatu järgmised anded ei pääse sellest küsimusest vist mitte mööda.

5.

Et õieti mõista 1905. aasta sündmusi, selleks on vaja lugeda teist raamatut: „Hans Kruus. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-dail aastail“. „Punased aastad“ on selle raamatuga pidevas ühenduses, raamatuga, mida pean tähtsaimaks uurimistööks, mis ilmunud iseisivas Eestis. 1905. aasta ei moodustanud omaette tervikut, vaid ta oli selle käärimise ja võitluse lõppakordiks, mis algas minevase sajandi 40-dail aastail. Pärast 1905. aastat algab juba uus ajajärk uute võimalustega ja hoopis teissuguste jõudude-vahekordadega. 40-dad aastad alustavad ajajärku, 1905. ja 1906. aasta viivad ta lõpule. Juba 40-dail aastail on välja kujunenud võitluse suund, niisama ka võitluse meetodid. Eesti aktiivsele poliitikale on tee ette näidatud. On idanemas eesti avalik arvamus, mis aastatega kasvab ja sirutab võimsalt latva taeva poole. See avalik arvamus kannab oma turjal eesti politika juhte, läheb Aadam Peterson'i ja C. R. Jakobson'i kaudu hilisemasse aega. Sama pidev joon püsib ka saksa aadli võitluses pealetungivate eestlaste vastu.

Mineva sajandi 40-dail aastail oli aadli majanduslik süsteem täiesti välja kujunenud. See süsteem oli rajatud talupoegade äärmisele väljakurnamisele. Hoolitsemisel talupoja eest ei olnud temas kohta. Mõisnikkude peamureks oli, et see süsteem jääks puutumata ja muutmata. Sellepärast oldi valvel ja hirmul iga vähemagi katse pärast, mis võiks sellele süsteemile hädaohtlik olla. Iga kahtlast liigahtamist, olgu ta kui väike tahes, vaadeldi kui mässamist, ja Vene kroonu pidi alati kõige kar-

mimate abinõudega vahele astuma. „Käärimise“ mahasurumiseks oli alul abinõusid käes piiramatul arvul, aga aja jooksul läheb nende valik ikka väiksemaks. Tükk-tükilt kaob aadli võim. Aga käesoleva sajandi esimesil aastail on ta ikka veel maa isand. Tema käes on suurem ja parem osa põldusid metsadega, tema käes on omavalitsus ja võim keisrikojas. Saksa monopoliks on veel rahandus ja kaubandus. Võitlus seda võimu ründavate eestlastega on muutunud pikaldaseks positsioonisõjaks. Aga 1905. aasta avab sakslastele lõõgivõimalused. On huvitav tähele panna, et saksa aadel on jäänud oma põhimõtetes ja võitlusemeetodites seksksamaks, mis ta oli 65 aasta eest, 40-dail aastail. Muutunud ei ole midagi.

Saksa võitlusemeetodid põhjenevad hirmutamisel. Toores peks, surrukspekmine. mis ulatus sadadesse hoopidesse, moodustas karistuste peaosaks. Ei olnud tähtis, kas inimene oli midagi seadusevastast korda saatnud või ei, peaasi, kui ta avaldas mõisnikule kahjulikku tahet — ja peks oli käes. Ikka ja alati on mõisnikud hirmul, et vastuhakkajaid ei nuhelda küllalt karedalt. Ihunuhtlust jagatakse, nagu tegi seda kindral Krusenstiern „valjuse mõningate näidetena“, määrates talupoegadele, kes olid julgenud kaevata mõisniku peale, ihunuhtlust kahele 75, kolmele 60, kuuele 40 ja ühele 15 vitsahoopi. Massilise pekmine, mida pealt vaatama käsutatakse talupoegi, on harilik asi.

Sedasama tehti ka 1905. a. Mõisnikkude püüe ei olnud karistada süütegude pärast, vaid rahvast hirmutada ja kätte maksta neile, kes olid mõisnikku vihanud. Karistussalgad käivad ringi ja lasevad inimesi maha mõisnikkude näpunäidete järgi, valdadedest nõutakse süüdlasi, et neidki peksta ja maha lasta „valjuse mõningate näidetena“. Inimeste hirmutamiseks veetakse vange mõõda maad ühest kohast teise. Lihuta ja Põltsamaa metsik pekmine 1905. a. on täiesti Pühajärve meeste peksmise kordamine. Juba neid koledusi lugesed tõusevad juuksed püsti. Aga samuti kui need koledused olid 40-dail aastail mõisnikule loomulikuks ja iseenesestmõistetavaks, nii olid nad seda ka „punaseil aastail“. Toorus ja verejanu ei ole tsivilisatsiooni 65 aasta kestel kahanenud.

J. Pehap märgib oma mälestistes: „Denuntsatsioon oli tol ajal sakslaste üldine võitlusabinõu eestlaste vastu.“ Kui lugeda H. Krus'a „Talurahva käärimist“, siis alles selgub, kuidas õitseb denuntsatsioon. See on mõisnikkude tavaline relv, mida häbeneneda ei tule mõttessegi. Kõige mõjuvamaks abinõuks peeti ikka tol ajal kui ka 1905. aastal — kasakaid. Kui läks kuskil nurisemine suureks, kohe läksid hädalised nõudmised Peterburgi: saatke kasakaid! „Talurahva käärimisest“ leiame iseloomuliku juhu. Pärnumaal Veelikse mõisas olid seletanud kuus talupoega, kes olid lasknud end preestri juures vene õigeuskus siirdumiseks üles kirjutada, et nad edaspidi ei tahtvat enam mõisahärrale tegu teha, vaid ainult kroonule. Sindi mõisa ilmub massiliselt kohalikke talupoegi nõutama lubasid, et lasta end preestri juures üles kirjutada. Nad teevad seda „nii tormikalt“, et vaevalt jõutakse tunnistisi välja anda. Muidugi läheb kaebus kindralkubernerile: rahvas mässab. Kindralkuberner satub ärevusse ja komandeerib Pärnusse oma adjutandi alampolkovnik Lange poole eskadroni kasakatega ja teatab „Pärnumaa talurahvast valdunud ärevusest“ sõja- ja siseministrile Peterburgi. Keisri käsul saadetakse kohe sündmusi uurima kindral Krusenstiern. Uurimisel selgub, et ärevuseks ei ole põhjust. Aga kasakad jõuavad kohale ja alampolkovnik Lange raporteerib kindralkubernerile, et nende päralejõudmine mõjunud väga hästi: „meeled rahunesid märgatavalt, kaebused lakkasid pea täielikult ja linnas pole näha salkades hulkuvaid talumehi“. Milleks kõik ei olnud vaja kasakaid: et lakkaksid talurahva kaebused mõisnikkude peale, ehk need kaebused olid küll tuhatkordselt õigustatud. Aga milleks kõik ei kasustatud kasakaid 1905. aastal! Ants Laipman jutustab: Vigala majoraadihärra parun Uexküll vedas vägikaigast vana „Aitsama Mikh-

liga“ koha pärast. Ta tellib Tallinnast välja kasakad ja laseb neil jaanipäeval keset pidulikku jumalateenistust, millel rahvas oli kodunt ära, Aitsama varanduse tõsta tänavale ja saadab Mihkli Haapsalusse vangi. Siis tellib linnast provokaatori, kes pidi „vanaaja uurija“ nime all rahva seas liikudes seda hässitama mõisaid põletama ja toime panema teisi riigivastaseid tegusid. Mis vahe on siis nüüd 1840. ja 1905. aasta vahel?

Neis oludes oli siis loomulik, et ka rahva umbusaldus mõisnikkude vastu oli jäänud samaks. Mittermeeldivaid kindralkuberneri kärke ei ustud, pidades neid sakste pettuseks. Kui Peterburist saadeti vene ametnikke olukorda uurima, peeti neid ümberrõivastunud mõisnikkudeks. See oli 40-dail aastail. Aga 1905. aastal? T. Braks jutustab, et kui Lihulasse saadeti kasakaist koosnev karistussalk, mis asetati mõisa korterisse, siis arvas rahvas, et „ega siin õigeid kasakaid pole ühtki: kõik parunite pojad“. Karistussalkade juhtidest ja ohvitseridest arvatakse, et need on ohvitserimundrisse rõivastunud mõisnikud. See usk on nii kindel, et T. Braks oma mälestistes sedasama tõendab (lk. 194).

40-dail aastail ootas rahvas kaljukindlalt parandust Vene keisrilt ja Vene valitsusevõimudelt. Ehkki Vene valitsus tegi kõik, mis seisis tema võimuses, et kaotada seda usku, ometi see püsis ja püsis. Rahva vene orientatsiooni ei suuda mingi võim murda. See orientatsioon iseloomustab kogu ajajärku. Vene omade võimude kõiksuguste vastutõtamiste kiuste murrab ta jõuliselt tee hilisemasse minevikku. Veel 1905. a. on ta haruldaselt tugev ja eluline. Küll ei loodeta enam midagi head tsaarilt ega Vene ametnikelt, sest neid on küllalt tundma õpitud. Aga selle asemele on tõusnud vene tööline, vene üliõpilane, vene „revolutsiooniline kodanik“. Nendesse ustakse kaljukindlalt.

Et siin tegemist on ühe ja sama ajajärguga, näitab kujukalt nimede venestamine. Salvimisel anti õigeusku siirdunuile uued nimed, nagu näit. „Afanassi pro Aadu, Averki pro Vardi, Ivan pro Jaan, Kosma pro Kusta, Miron pro Mats, Matrjona pro Madli. Melania pro Mai, Tatjana pro Tiina jne.“. 1905-dal ja järgnevail aastail olid revolutsiooni tege-lastel enamasti vene hüüdnimed, mis nad ise vabatahtlikult olid valinud: Karl Ast — Bosjak, Villem Maasik — Vasja, M. Janson — Miša, Gottlieb Ast — Starik, Joakim Puhk — Jaša jne. „Rahvuslik olla siis nagu ei tahtnud või ei pidanud olema, sest see tundus tagurlusena,“ seletab K. Tärna.

6.

Ei ole huvituseta võrrelda „Punaste aastate“ mälestusi sellega, mida õpetatakse meie koolides 1905. aasta sündmusist. Võtan võrdlemisele kolm ajaloo-õpperaamatut, mis on tarvitusel algkoolides. Need on: M. Kampmann'i „Eesti ajalugu“ (4. trükk, 1927), J. Adamson'i „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga“, 1930, ja A. Möller'i ja E. Asson'i „Eesti ajalugu ühes üldajalooga ja kodanikuteadus“, 1931. Kõik need õpperaamatud puudutavad ainult nõrgalt 1905. aasta sündmuse riiklikke põhjusi. See oleneb ajaloo kavast. Kuuenda klassi kavas, kus vaatlemisele tulevad 1905. a. sündmused, on Eesti ajalugu ja peatükid üldisest ajaloost. Viimastest nimetatakse järgmised ajajärgud: „Jutustusi seisuslikust elust vana korra ajal 18. sajandil, näit. Prantsusemaal. Valgustuse-ajajärgu ideedest. Prantsuse revolutsioon. Napoleon I“. Peale selle „tööstuslik revolutsioon Lääne-Euroopas. Linnakodantuse tõus. Töölisliikumine. Suurriigid 20. sajandil. Nende poliitilised ja tulunduslikud suhted. Maailmasõda ja Vene revolutsioon“. Seletuskiri soovib peatuda Itaalia ja Saksamaa ühinemisel ja ühenduses sellega Bismarck'i ja Garibaldi'i isikul. Aga Vene ajalugu jääb kavas pea puudutamata, vaatamata sellele, et väline ajalugu oli meil ühine Venega ja et Vene poliitilised sihid ning suunad otseselt puudutasid meie kodumaa käekäiku. Seepärast on lastel kahtlemata väga raske näha 1905. a. lii-

kumise tagaseina. Nad on palju paremini ette valmistatud Prantsuse revolutsiooni kui 1905. ja 1917. a. revolutsiooni mõistmisele. 1905. a. sündmuste üleriiklikele põhjusile pühendab Adamson 44 rida, Kampmann 40 rida ja Möller ning Asson 26 rida. Niisamuti antakse mitu korda rohkem ruumi Prantsuse revolutsiooni kui 1905. ja 1917. a. revolutsiooni kirjeldusele. Seda näeme, kui võrdleme ridade arvu, mis on neis õppe- raamatuis määratud mitmesugustele revolutsioonidele.

	Prantsuse revol.	1905. a. revol.	1917. a. revol.
Mölleri ja Assoni õpper.	240	45	10
Adamsoni „	305	53	57
Kampmanni „	—	57	30

On selge, et 40—50 reaga ei saa palju ära öelda, pealegi kui neisse ridadesse on surutud ka revolutsiooni kohalikud põhjused ja võitlevate erakondade iseloomustamine. Kirjeldused lähevad üksikutes osades lahku.

Revolutsiooni põhjused on juba õppekavade seletusekirjas ära määratud („rasked olud maal ja töolistekihi tekkimine suuremates Eesti linnades“); sellepärast ei ole siin olulisi lahkuminekuid. Võimu pärast võitlevaid erakondi nähakse eri seisukohtadest. Siin kajastuvad juba autorite eneste poliitilised sümptaadid. Erakondade karakteristikad ühenduses 1905. a. sündmustega on omapärased.

M. Kampmann kui kodanlane seletab:

„Kodanlised erakonnad kaitsevad eraomanduse õigust, mille põhjal igaüks selle üle, mis ta oma virkuse ja vaevaga teeninud, tohib peremees olla. Nad rõhutavad ka rahvuslist ühistunnet, sest et väljaspool rahvuslisi iseäraldusi vaimukultuuri ei saa enesele kujutleda. Neid pahesid, mis sellest tõusevad, et mõni seltskonna liige kapitali abil teisi enese orjadeks muudab, tahavad kodanlased edumeelse seaduseandmise teel kaotada.

Selle vastu rõhutavad sotsialistlikud erakonnad, et üksikul inimesel eraomandust, nagu maja, maad ja raha, ei pea olema. Ta ise ja kõik, millega ta teenib ja mis ta teenib ning loob, olgu ühiskonna päralt ja ühiskond pidagu kõikide eest ühevõrra hoolt.“

Mida jääb järele nõuda veel kommunistidel, seda M. Kampmanni raamat ei õpeta. J. Adamsoni sümptaadid kalduvad nähtavasti rohkem sotsialistile. Ta seletab:

„Rahvuslik eduerakond ja radikaalid ehk käremeelsed rahvuslased nõudsid ainult osalisi parandusi mõõdukuse piirides ja tunnustasid sealjuures eraomandust. Sotsialistid õpetasid, et eraomandus peab kaduma. Vabrikud, töökojad, maa ja muu eraomandus peab ühiskonna kätte minema. Niisugusel teel kaoks ühe inimese kurnamine teise poolt. Igaüks peab tööd tegema ja tasu saama selle järele, kui palju ja kui hästi ta uusi varandusi suudab luua.“

Möller ja Asson hoiuduvad põhimõtteliselt erakondi puudutamast, ei kõnele ühe ega teise erakonna püüetest ega nõudmisest. Aga selle tagajärjel on jutustus värvitu, nagu tunnistavad järgmised read:

„Linnadest levis revolutsiooniline liikumine maale. Mõisnikud olid oma mõisadest põgenenud linnadesse. Talurentnikul, popsil, mõisamoonamehel polnud võimalik nõuda mõisnikult oma olukorra parandamist. Linnast tulnud rääkisid koguni, et valitsus on rahva käes, et mõisnikkude võim on kadunud. Vaja on korraldada kodumaa elu-olu. Olid kokku kutsutud valdade ja ühingute saadikud Tartusse (28. nov.), kus koosolijad jagunesid kaheks ja kus vastu võeti mitmesugused seisukohad. Nõuti Eesti olude ümberloomist.“

Ütlused „Linnast tulnud rääkisid“, „mitmesugused seisukohad“, „Eesti olude ümberloomise nõudmised“ ei ütle palju. Sündmustele tõmatakse meelega linik üle.

Mõisate põletajatest ja rüüstajatest kõneleb iga õpperaamat isemoodi. Kampmann ütleb, et põletasid ja rüüstasid vabrikutöölisid:

„Kõige ägedamaks läks mässuline liikumine eestlaste keskel Tallinnas, kus palju vabrikutöölisi leidub, ja muutus tumedate jõudude eestvõttel mõttetuks lõhkumiseks ja põletamiseks. Mässav hulk tungis Tallinnast välja maale, hakkas mõisaid rüüstama ja põletama.“

J. Adamson tõendab vastupidiselt, et põletajad olid maataamehed ja et põletamine sündis Tartu asemikkude koosolekute tagajärjel:

„Linnast levis liikumine maale. Algas mõisate rüüstamine ja põletamine. Paljud neist muudeti maata inimeste poolt varemeiks. Selleks mõjus osalt kaasa 28. nov. Tartus ärapeetud üldine rahvasemikkude koosolek... Käremeelsete otsused nõudsid, et asutaks otseteed Eesti olude ümberloomisele. Maata inimesed said sellest omamoodi aru ja asusid mõisade rüüstamisele. Nende peapüüd oli mõisade jagamine.“

See kirjeldus läheb „Punaste aastate“ mälestistest küll väga laihu. Mölleri ja Assoni raamat on ka selles küsimuses ettevaatlik, aga „maata inimesed“ on peategelased siingi:

„Maata inimesed hakkasid kohati ise oma olukorda parandama ja mõisamaid jagama. Ilmus linnast ka töölistesalku. Asuti mõisade rüüstamisele. Hulk mõisu põletati.“

Ka karistussalkade tegevusest tuuakse asju, mis ei käi täiesti kokku „mälestiste“ andmetega. M. Kampmann jutustab:

„Kuid mitte ainult tabatud rüüstajaid ei rahustatud, vaid kõik, kes kuidagi rahva silmade valgustamiseks püüdnud tegevad olla, said karistada: nad lasti maha ehk anti neile armetul kombel peksa.“

See on kahtlemata liialdus. „Mälestiste“ autorite seisukohti võib võtta kokku J. Vain'i sõnadesse: „Kes kätte puutus, see kas pekseti läbi või lasti maha.“ Ei olnud otsustandev inimeste tegevus „rahva silmade valgustamisel“, vaid nende vahekord mõisaga ja nende liikuvus ärevail päevil. Mölleri ja Assoni õpperaamat ütleb: „Karistussalgad teotsesid mõisnikkude ja osalt kirikuõpetajate näpunäidete järel.“ Kui heidetakse kirikuõpetajatele ette sellist süüdi, siis peab olema käes põhjendatud süüdistusmaterjali. Millisel määral seda olemas, näitavad muudugi „Punaste aastate“ järgmised andmed. Need andmed, mis ilmunud esimeses andes, ei luba küll tõsta säärast süüdistust. Vaatame olemasolevaid andmeid. Keila abiõpetaja v. zur Mühlen'i kohta on lausa seletatud, et ta liitunud karistussalgaga. Jaan Vaini seletuse järgi süüdistatavat rahvas tagaotsitavate kättejuhatamises ka Rapla pastorit Girgen-son'i ja Hageri pastorit Thomson'it. Üldsõnalisest süüdistusest on hukkamõistmiseks veel vähe. Karistussalkadele sumpatiseerimises on andmeid Lihula pastori Petzold'i ja Vigala pastori Brasche' kohta. Sellega esiotsa piirdub süüdistusmaterjal. Aga kindlad andmed pealekaebamise üle on olemas Põltsamaa preestri Ink'i kohta. Teiselt poolt on andmeid, et kirikuõpetajad ja preestrid kõigiti on püüdnud inimeste eest kosta ja et nende tegevusel on olnud häid tagajärgi.

„Punaste aastate“ ilmumine sunnib kahtlemata ka kooliraamatute autoreid ümber hindama oma seniseid seisukohti.

M. Raud.

Kirjanduslik ülevaade.

Eesti Rahvalaulud dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest, II köide. Toimetanud W. Anderson, M. J. Eisen, K. Krohn, O. Kallas, O. Loorits, V. Grünthal, E. Päss ja V. Alava. E. Kirjanduse Seltsi kirjastus 1932. 588 lk. Hind 5 kr.

Meie kultuurielus on suursündmusi, mis teostuvad vaikselt ning käratult ja mis seepärast mööduvad ilma väärilise tähelepanu ja tunnustusega. Alles hulk aastaid hiljemini hakkab nende tegude tõeline tähtsus ja hiilgus meid imestama ja liigutama. Kui võtame tänapäev kätte näiteks J. Hurda toimetatud rahvalaulude väljaande *Vana kandle*, siis hoovab sellest meile imelisi arhailisi kõlasid ja me tajume, kuidas see teos, mis ilmunisajal leidis vähe hindamist ja lugemist, nüüd kerkib oma ajajärgu vähekunstilise kirjanduse ja algelise teaduse tagapõhjal üha suuremaks ja tähtsamaks ning paistab meile otsekuu selle ajajärgu ülim saavutis. Tõsine väärtus ei või jääda kauaks varjatuks. Eks näe me ka, et mida rohkem aastaid eraldab meid *Setukeste laulude* kolmest hiigalköitest, seda tüsedamaks muutuvad meie silmis need meie rahvusliku teaduse ja rahvusliku loomingu sambad.

Näeme igapäev endi ümber, kuidas kõik vähehaaval muutub ja pudedeb, kuidas pea kõik see, millest mõni aeg tagasi olime haaratud, mida nautisime ahneima sõõmuga, mida pooldasime kõige tulisemalt, olid need siis üksikud kirjandusteosed, kirjandus- ja kunstivoolud, poliitilised ideed, moed jm. iseäranis aktuaalsed päevanähtused, kuidas suur osa sellest nüüd on vananenud, moest ära, tüütav või unustatud. Näib olevat õige see tuntud tähelepanek, et pea kõik, mis tuleb suure reklaami ja käruga, omab ühepäeva-liblika iga. Seevastu näib suurtele asjadele olevat omane märgatamatu tulek, aeglane tungimine üldsuse teadvusse ja tunnustuse ning austuse saavutamine alles siis, kui nad juba on saanud vanaks meie keskel. Eks tõenda ses mõttes ka *Vana kandle* ja *Setukeste laulude* väärtust tõsiasi, et nad kunagi pole olnud lõõkteosed, vaid visalt, ent ometi pidevalt kasvanud ja kerkinud meie vaimses teadvuses. Tajume nüüd ikka enam ja enam, et meie esivanemate looming on vara, mida ei söö koi ega suuda rikkuda rooste.

Vana kannel ja *Setukeste laulud* ilmusid rahvusliku elu surutise aastail. Praegu on meie rahvusteadvus ja rahvuskirjandus kõrgemal kui neil kurbadel aegadel; nüüd peaks küll eeldama erksamat huvi vana loomingu väljaannete vastu. Ometi ei ole ka nüüd, meie vana tõsirahvusliku loomingu kahe uuema volüümi — *Eesti Rahvalaulude* I (1926) ja II köite (1932) — ilmumise puhul märgata väärlist elevust meie haritud seltskonnas. Näeme siingi tuntud kogemust: päevahuvide põõsad varjavad iganematute väärtuste metsa!

Nimetatud volüümidest ilmus teine äsja E. Kirjanduse Seltsi juubeliks. Seda köidet kõne alla võttes tahaksin mõne vihjega osundada, mispoolest ta meid kui võhikuid võiks huvitada ja milleks ta meid kohustab.

Kõige pealt: milliseid sisulisi motiive pakub käesolev köide? Refereerin lühidalt mõned siinseist lauluaineist, millest selgub, et need pole sugugi huvitusetu. Need ained on muidugi võrratult ebareaalsed ja naiivsed. „N u t v a t a m m e“ laulus näiteks leiab laulikneiu metsas kibedasti nutva tamme, kes kaebab, et kõik teised puud raiutavat, tema üksi jäetavat kasvama. Laulik lubab saata oma vennad teda rajuma ja loendab esemeid, mis tammest tehtavat. Uurijate arvates sümboliseerib nuttev tamm neiu, keda ähvardab vanapiiga saatatus. — Huvitavad, kuigi fragmentaarsed on legendilaulud „Jeesus, Maria, Madli“, mida on öieti kolm: a) „Jeesuse näljasurm“ — Jeesus sõidab 5–6 hobusega Maria maja ette, palub hobustele heinu ja kaeru, enesele süüa ja juua, Maria

aga ei anna ja Jeesus sureb; b) „Jeesuse kannatamine ja surm“ — Maria ei usu Jeesuse kannatamist ega surma, teda veenab alles tapetud loomade (härja, kuke, kala) ellutulek; c) „Jeesus ja Madli“ — piiblline aine Jeesuse kõnelusest Samaaria naisega. — Tuntud laul „Salme neiu“ kujutab taevakehade kosjaskäiku: leitud kanast kasvab ilus neiu, päike, kuu ja täht tulevad kosja, esimesed kaks saadetakse muutliku meele pärast tagasi, täht võetakse vastu. — Eestile omapärastest korduslauludest on üks huvitavamaid „H a n i k a d u n u d“: noor neiu hane- ja kanakarjas, kull hirmutab linnud laiali, neiu läheb nuttes koju emale õnnetust jutustama, ema lohutab, lubab saata sulased otsima, neiu läheb ise, saab mõisa põllul kündjailt teada, et haned olevat mõisas tapetud, tütarlaps läheb mõisa, võetakse näiliselt lahkesti vastu, pannakse istuma ta enda hane luist toolile, antakse süüa oma hane liha, juua oma hane verd.

Siin kõites on laule igast maakonnast, ka igaihe kodukihelkonnast. On huvitav jälgida, kuidas laulude sisu teiseneb maakonnast maakonda siirdudes, kuidas keelekuju muutub kohaliku murraku järgi. Hästi ülevaatlilikud on raamatuga kaasa antud levimiskaardid iga laulu kohta: miniatuursele Eesti kaardile on punktiga märgitud iga laulu ja lauluteisendi üleskirjutusekoht, mis teeb vaatlikult selgeks, kus maaosas üht või teist laulu on tuntud. Nii tuntakse „Nutva tamme“ laulu peaaesjalikult Pärnu-, Viljandi- ja Setumaal, „Osmi haigust“ Järvamaal, „Jeesus, Maria, Madli“ laulu Setu- ja Viljandimaal, „Salme laulu“ tuntakse enam-vähem ühtlaselt üle maa. Teisendeid on kõige vähem „Osmi haigusest“ — 9, kõige rohkem „Salme laulust“ — kuni 340. Huvitav on ühtlasi teada, et mitmed lauludest on tunginud Soome ja Karjalasse. Kahes kõites kokku on ilmunud üle 2000 laulu ja lauluteisendi ja need on kogutud 700 korja ja poolt umbes 700 laulikult.

Kaugem kasustamisväärtus harilikule lugejale on juba väiksem. Siit algab juba eriteadlaste töömaa. Käesolevat tüüpi väljaande ülesanne ei olegi rahvaloomingu esteetiliste väärtuste esiletõstmine, vaid uurijaile ta uurimiseseme täppis jälgendamine — eelistamata, muutmata, tihendamata. Siit edasi küsitakse lugejalt juba abstraktsemate väärtuste hindamise võimet. Haritlaskonna suuremat hulka köidavad muidugi enam laiad avarused kui kitsad sügavused. Kriminaal- ja seiklusromaan ja „Vedele vorsti“ „elulähedased“ lopsakused on keskkond ja tase, mis vastab meie laiama haritlaskonna vaimilisile tarbeile kõige täielikumalt. Sellelt ringkonnalt ei või muidugi oodata sügavamat huvi ega harrastust rahvalaulu vastu, kuid nende kohta peaksid ometi maksma näit. seesugused motiivid:

Meie ülikirjalik rahvaluulevara, meie tuntud rahvusiik uhkus, tuleb varem või hiljem välja anda — juba sellegi pärast, et säilitada seda järeлмаailmale, ja teiseks, et teha seda kättesaadavaks uurijaile üle maailma. Olgu et käsikirjalised kogud asuvad praegu tulekindlas ruumis, pole nende julgeolek ometi absoluutselt tagatud. Trükkimine võimaldab seda, sest ka suurima katastroofi puhul ei lähe kõik trükkiesemplarid kaduma. Et aga trükkimine nõuab kohutavaid kulusid (kõiteid tuleks mitukümmend, mõne arvates koguni 80, iga köide üle 1/2 milj. senti), ostjaid aga leidub väga vähe, siis peetakse kurja nõu, väljaandmist käesoleva kõitega uuesti katkestada. Asja otsustamine seisab nüüd õieti publiku käes: seniste köidete elava ostmisega teeks ta edaspidiste köidete ilmumise võimalikuks. Siin ei või küsimustki olla kirjastaja ärihuvidest, pealegi pole E. Kirjanduse Selts sugugi äriiline kirjastus. Seesuguste ürituste korral ei või kirjastaja ka parimal juhul loota omaga väljatulekut, rääkimata ülejäägist (muu seas paistab, et näit. käesoleva kõite hind on määratud kättesaadavuse huvides nii madal — 5 krooni —, et isegi terve trüki läbimüümine otse ilmumisel ei kataks kulusid), aga väiksemaid juurdemakse suudaks selts omist summadest ja toet:stest siiski veel kuidagi katta. Sel puhul on huvitav meelde tuletada, kuidas muis väikeriiges

seesuguse rahvusliku töö toetamist väljaannete ostmise ja ettetellimise näol võetakse laiemate haritlasingide poolt isamaalise kohustusena.

Ja see ei sünnigi ilma tõhusa vastutasuta: kahtlemata kõditab see omaniku auhustust ja tõstab ta auväärust, kui ta riulilt ehivad rahvaloomingu uhked köited. Sellinegi kirjandusharrastus oleks mõnel ja just käesoleval korral täiesti hinnatav ja positiivne. Veel parem muidugi oleks, kui ostja omaks väistlikku pieteeti esivanemate loomingu vastu ja teatavalt platoonilist armastust raamatu vastu üldse. Viimati on seesugused kapitalväljaanded ka kindlaks rahamahutamiskohaks (iseäranis praegustel majandusliku kahuhirmu päevil), kus see isegi protsente kannab. Kirjanduslik päevakaja kustub päevakorralt kadumisega, suurem osa ilukirjandust läheb moest ja ununeb, uurimused vananevad, kuid rahvalaulu köidete sisu ei igane kunagi. Neid köiteid ei kirjastata mitme inimpõlve jooksul enam uuesti ja nende hind tõuseb sedamööda, mida vanemaks nad saavad. *Vana kannel* on saanud juba bibliofiilseks rariteediks, mille eest makstakse mitmekordset alghinda. Mõne aja pärast otsitakse ka *Setu-keste laule* kui haruldisi. Ja praegu ilmuvate, hoolikalt toimetatud *Eesti Rahvalaulude* hind ei jää tulevikus tõusmata. Siit saadava kapitaliga võiks aga Eesti Kirjanduse Selts taas uusi köiteid ja senisest kiiremas tempos välja anda. Nende köidete teaduslik eeskujulikkus on väljaspool kahtlust, nende köidete sisuline väärtus ja huvitavus vastab meie rahvalaulu läbilõikelisele väärtusele ja huvitavusele.

Kuigi siin pole tehtud tõhustavat valikut, kajastavad need köited elavalt ja veenvalt meie rahva vaimu mõõdunud sajandeil, millest meile muidu on vähe teateid ja andmeid jäänud. Mõnede siingi raamatus esitatud laulude iga ulatub ju 500—600 aastat tagasi. Rahva hing, elutunne, ahastus ja joovastus avalduvad siin. Veerigem neid vormilt võõraks muutunud värsse, kuulatagem, aimakem, tajugem neist inimlikke südamehelisid ja mõttevälgatusi. Kui meie sellest ka enam küllalt elamust ei saa, peaks see meis ometi äratama sügavat ning harrast pieteeti. See näitaks ka, kas meil üldse on üle tänapäeva ja ainelisuse ulatuvaid tunde-, mõtte- ja väärtusehindamis-võimeid.

August Palm.

— Nils Tiberg. *En sägen från Gammalsvenskby i historisk belysning.* (Folkloristiska Studier och Samlingar utgivna av Redaktionen för Folkminnen och Folktankar V.) Göteborg 1932. 36 lk.

Hiiu- ja rootslaste keele, etnograafia, rahvaluule ja ajaloo põhjalik uurija ja tundja Nils Tiberg, kes on kibeas töös veetnud kümme-kond suve Hiius ning nädalaid talvekuul gammalsvenskbylaste hulgas, on nüüd toonud avalikkuse ette esimese uurimuse omalt alalt. Aineks on võetud Reigist Gammalsvenskbyisse emigreerunud rootslaste hästituntud muistend *Kitas Irja*'st (s. o. Jürist Kidaste külast Kõrgesaare vallas vastu Suuremõisa valda). Muistendi sisu on lühidalt järgmine. *Kitas Irja* läheb kuninga (resp. keisri) juurde rootslaste õigustele mõisnikkude vastu kaitset otsima (resp. rootslaste Venemaale minekuks võimalusi otsima). Kuninga käest saabki *Kitas Irja* ihaldatud paberid, aga mõisnikkude käsilased joodavad mehe kõrtsis purju ja röövivad vabaduskirjad. Mees pektakse veel vaese omaks ja heidetakse siis kõva pakase kätte, kus ta sureb. Hiljemini läheb *Kitas Irja* pojalt korda saavutada vabaduskirjad (resp. viia rootslased Venemaale). Peamotiivist läheb tunduvalt lahku rida teisendeid, millest olulisem on see, et mõne jutustanu järgi olnud *Kitas Irja* hoopis soend, kes hulkunud ühe talu juurest teise juurde, aetud aga igalt poolt minema, kuni ta saanud jälle inimeseks.

Tiberg näitab, kuidas peamotiivil ja kõrvalredaktsioonidel on kõigil kindel ajalooline taust. 17. sajandil on Reigis Kidaste külas tõesti elanud omapärane rootsi rahvuskangelane, keda tolleaegsed ametlikud

paberid nimetavad Jürgen Jacobson'iks (saksa Jürgen = eesti-rootsi Irja). Jürgen Jacobson käis korduvalt Tallinnas kindralkuberneri ja Rootsis kuninga juures Reigi väikeküladele seaduslikku abi nõudmas. (Hiljemini teeb ta poeg Bertel reise Stokholmi.) Vanade vabaduskirjade tõlgendamisel oli tekkinud arusaamatusi talupoegade ja mõisnikkude vahel. Talupojad olid veendunud, et „i Rööök“ all tuleb mõista kõiki Reigi vaku rootsi küli, s. o. Reigi suurküla (nüüdne Reigi asundus), Reigi kirikuküla (n. Rootsiküla), Kauste't, Kodaste't, Kidaste't, Malvaste't, Meelste't ja Tahkuna't. Mõisnikud nägid selles ainult Reigi suurküla — emaküla — niisugusena. Nagu teada, ei lahendunud rootslaste ja mõisnikkude riid lõplikult muuga kui esimeste väljarändamisega Venemaale 1781. aastal. Seal asutati Gammalsvenskby siirdla.

Autor on huvitatult iga Kitas Irja muistendi episoodi valgustanud vastavate arhiivikirikutega Jürgen Jacobsoni kaebustest, Rootsi riiginõukogu protokollidest jne. Muistend ja asjade tõeline käik ühtivad pisiasjadeski täielikult. Isegi üksikuid lauseid esineb mõlemal pool paralleelselt. Nii näiteks kaebab Bertel kuningale, et mõisnikud olevat ta isa armetult läbi peksnud ning siis veel ütelnud: „Noh, Kitas Irja, kas sa tahad veel saada vabadust, kas sa tahad veel minna kuninga juurde?“ Sama lause on jutustajad andnud muistendis edasi veel aastal 1929. Uurimusest on eriti tähelepandav see osa (folkloristi seisukohalt), kus näidatakse, kuidas tõsiloolisest muistendist on saanud muinasjutu-laadiline jutustus soendina esinevast Kitas Irjast. Siin on ajalooliseks tagapõhjaks Kitas Irja enese seletus, et mõisnik ajanud ta kohalt ära, kohus kuulutanud ta lindpriiks, ja koduta hulkuvat ta nüüd metsas redus ringi nagu hunt.

Tibergi uurimus on eriti teretulnud eesti rahvaluule uurimise alal, sest see avab tee täiesti uuteks väljavaadeteks ja teotsemisteks. Meil on rahvaluulet senini käsitletud puhta rahvaluulena ja vahel nagu mööda minnes heidetud mõni arglik pilk ümbritsevasse ajalukku. Kui aga on tahetud katsetada ajalooaga, siis on rahva fantaasia, ajalugu, kultuur ja kõik muu mõnes suurepaatoselises lööklausas paisatud niisugustesse kõrgustesse, kuhu ei ulatu järele kvalifitseeritumagi lugeja pilk, või loobitakse masendunult kõik nähtused ühtekokku segamini. Tibergi uurimus toob meie (mitte üksnes Eesti rootsi, vaid ka Eesti eesti) kultuuri- loole, asundusajaloole juurde uue kõigiti viimisteldud peatüki, kuid samas käsitleb ka õige tähtsaid folkloristlikke probleeme, nagu rahvafantaasia käiku, juttude edasikanduvust, arengut, unustamist, kontaminatsioone teiste muistenditega, millel on mõningaid kokkupuutepunkte jne. Kõik otsused ja tulemused on saadud tõsiasjade kaudu ega ole võetud toeks sageli mitte midagi ütlevat oletust.

Meil on olemas ainult paar tähelepanu köitvat muistendi-uurimust: Eisen'i Järve Jaan ja Loorits'a kangelaste prototüübid. Tibergi äsjailmunud Kitas Irja peaks aga eesti noori folkloriste õhutama rohkem arvesse võtma olemasolevaid tuhandeid muistendeid. Peale vastmainitu on üksi Hiiu maal kümme-konkond ilmekamat, kellest Reigi õpetaja, hundi mõrsja ja Ungru krahv on kirjanduseski saanud hästi tuntuks. On vaieldud selle vastu, kas võib üldse usaldada rahva mälu ja sellega püüda seletada ajaloolisi sündmusi. Tibergi uurimus näitab, et ligemale 300 aastat on elavalt mees peetud oma aja suurmehe kurbloolust ja üldisi rahva püüdeid, kuigi osalt on juurde tekkinud algupäraga ebaorganilisi aineid.

Paul Ariste.

M. J. Eisen: **Kevadised pühad** Mit einem Referat: Frühlingsfeste Tartu, 1932. Ilmunud sarjas: Acta et Commentationes Universitatis Tartuenssis (Dorpatensis) B XXVII. 3. 97 lk.

M. J. Eiseni teos kevadepühade kommetest Eestis on koostatud peamiselt käsikirjalise ainekogu järgi autori enese, Hurda ja Eesti Vabariigi (EVR) rahvaluule-kogudest. Suur osa autori kogusse kuuluvaid käsikirju, mis teoses tsiteeritud 70 000 ja 80 000 lk. vahemaal ja üle selle numbriga, on M. J. Eisen ise paljude aastate jooksul hankinud ja kogunud osalt spetsiaalselt just selleks uurimistööks. Korjatud ainekogu sisaldab teateid üksikkuisimuste kohta kevadepühadest; selle tõttu omab see, kui kadumast päästetud ja esmakordselt avaldatud rahvatraditsioon, määratu suurt tähtsust meie sõnalise vanavara säilitamisel. Arvestades üldist tähelepanu väärivat seisukohta peatugem lühidalt selles väärtuslikus raamatus avaldatud tähtsamatel seikadel.

Kevadiste pühade järk algab M. J. Eiseni liigituse põhjal urbepühaga ja lõpeb kolmanda ülestõusmis-pühaga. Kuigi need on kiriklikud pühad, sisaldavad nad kristlike kommete kõrval rohkesti paganusse tagasi ulatuvaid kombeid ja taigu. Kuidas paganusaegsed aiad sattusid kristlike pühade kommetesse, selle kohta on püstitatud mitu teooriat. J. Grimm arvab, et lihavõttel, nagu esimese mai ehk volbri-, jaani-, mihkli- ja mardipäeval või jõulu ajal peeti algupäraselt paganuse ohvripidu, mille tunnusemärgiks on Saksamaal praeguseni püsinud tulede tegemine (Kl. Schriften 2, 221). Rootsi õpetlane Hyttén-Cavallius on väitnud, et kevadise pööripäeva paigu peetud paganusaegne suur ohvripidu on, lihavõtte kristlike pühade lähedale sattudes, mõjustanud viimaseid muistsete esivanemate kommetega. Nii leidub Rootsis selliseid jälgi lihavõtte ajal kurjade vaimude ja nõidade liikveloleku ettekujutusena; need ratsutasid inetute vanamooridena luua, leivalabida või ahjuroobi otsas inimestele paha tegemise otstarbel. Teiselt poolt otsiti kaitseabinõusid kurjade vaimude ja nõidade vastu.

M. J. Eisen oletab, et nagu Rootsis, peeti võimalikult meil Eestiski muistisel ajal kevadise pööripäeva paigu ohvripidu, ja need aiad segunesid hiljemini kristlike pühade kommetega. Kogutud käsikirjalistel andmetel toodi ka Eestis sellised esemed, mille otsas võiksid vaimud ratsutada, aegsasti õuest majja, et nõiad ei saaks neid tarvitada (lk. 4).

Kui Grimmi tulede-teooria tõesti avastab vanu paganusaegseid ohvripeo jälgi, siis oleks eriti huvitav samu andmeid otsida ka meie lihavõttekommetest. Vanema teate sellest on Holzmayer a. 1857 Hiiu-maalt kirja pannud, kus esimesel lihavõttepäeval tantsinud kaks meest (targad) suure tule ääres. M. J. Eiseni käsikirjades leiduvad kolm hilisemat teadet Pärnu, Põlva ja Helme kihelkonnast, mis äratavad tõsist tähelepanu, kui need andmed on täiesti usaldusväärsed.

Eriti huvitav paralleel on lihavõtte-kuju põletamine (lk. 64). Lihavõtte-nuku või lihavõtte-mehe põletamine (saks. k. „Ostermann-Brennen“), nagu lihaheitelgi (Pfannenschmid, Germanische Erntefeste, lk. 384), on komme, mis on meile tulnud sakslaste vahetajal. Oleks huvitav lihavõtte tuletegemist üksikasjaliselt võrrelda meie kadaajamise ja selle põletamise kommetega lihaheitel.

Mitmed meie kevadepühade kombed esinevad kaunis analoogiliselt naabermaail, nagu osa ilmaendeid viljarikka või kehva aasta ennustajaina või uskumus Jeesuse maa peal käimisest, surnud hingede kodukäimise arvatava rudimendina, kuigi nende algupära küsimus jääb veel tuleviku uurijate otsustada. Eestis oodati näiteks suurel neljapäeval (lk. 22) või suurel laupäeval Jeesust maa peale ja pandi pesemiseks värsket allikavett õõseks puhtasse anumasse (lk. 46), kuna õhtul saunast tulles jäeti lavale veeriist vihaga Jeesuse jaoks, et ka

Tema võiks end pesta ning majasse õnne tuua. Smolenski kubermangu venelaste arvates käib Kristus vaiksest nädalast kuni ülestõusmispähadeni maa peal kerjaja näol, ja seepärast ei tule keelduda ühelegi kerjajale andemast (Ермоловъ, Всенародный мѣсяцесловъ, lk. 198). Veel teisigi selliseid paralleele on võimalik leida kevadepühade kommets alal. Seda võimaldab nüüd Tartu Ülikooli Toimetiste väljaandel ka Eesti ainetest M. J. Eiseni koostatud ja trükitis avaldatud ülevaade.

Esisuviisilt on „Kevadised pühad“, kui seda raamatut võrrelda sama autori varemini ilmunud „Meie jõulude“ ülevaate esimese osaga, paremini õnnestunud. Kõrbed jagunevad siinsetes alajaotistes rohkemale arvule pühadele, mis on omavahele tihedamas ühenduses, kui see oli varemalt esitatud kolme jõulupüha kirjeldusel. Siin leidub küll selliseid aineid nagu paju- resp. kaseokstega peksmine, jume noorendamine ja ilmade ennustusi, mis korduvad vähe muudetud kujul mitmel kevadepühäl. Autor on näited valinud aga niisugused, mis erinevad detailides ega ole lugejale koormavad. Võrreldagu näiteks peegluga ennustamist urbepäeval (lk. 12) ja lihavõttepühadel (lk. 68), samuti pühkmete väljaviimist ja sel puhul koera haukumise järgi ennustamist suurel reedel (lk. 44), lihavõttepühadel (lk. 74), eri viisil isegi suurel neljapäeval (lk. 25). Edaspidiseil uurijail oleks huvitav kindlaks määrata, milline komme on missugusest pühast laenatud ning mis on algupärane ja mis on paralleelnähtus. Kahju, et tõlle ei ole lisatud üldist sisukorda; nüüd tuleb otsida üksikuid tähtpäevi ja nende kõrbeid, näiteks pühade toite, rõivastist jne., lehitsedes raamatus iga kevadepüha eri peatükke.

Palju järjekindlamalt kui „Meie jõuludes“ on kõnesolevas töös teostatud tsiteerimine teksti sees, kus käsikirjade leheküljenumbriid ilma päritolu-andmeteta on sulgmärkides. Joone all on nähtavasti tahetud tuua ainult autori oma arvamine teksti kohta (vt lk. 13, 53, 78). Juhuliselt on sattunud (lk. 26) ka kirjandusetsitaat joone alla, näit.: „Võrdle M. J. Eisen, Meie jõulud lk. 130“, kuna see midu esineb tekstis, näit.: „M. J. Eisen, Eesti uue mütoloogia, lk. 147“ (lk. 10).

Käsikirjaliste ainetega kõrvti on andmeid veel päris laialdaselt ammutatud trükitud rahvaluulekirjandusest. Töös tarvitatud kirjanduse nimestik, mis leidub raamatu lõpul (lk. 81), ei ole ometi täielik. Ses kirjandusenimestikus puudub: U. Holmberg-Harva, Virpominen, Kalevalaseuran vuosikirja V (tsiteeritud lk. 11 ja 12); M. J. Eisen, Meie jõulud (lk. 26); Andree, Braunschweiger Volkskunde (lk. 48); Strackerjan, Oldenburg II (lk. 65) ja Sartori, Westfalen (lk. 65). Osalt on tsitaat-lühendid kirjanduse nimestikus esitatud, näit.: E; EVR; H; Hyltén-Cavallius, WW; Wiedemann, AIALE. Selle kõrval tuleb ette juhtumeid, kus lühendite seletused on jäetud kirjandusenimestikust välja, näit.: Lutsi laulu tsitaat-märk: S; Kallas, Lutsi maarahvas; Suomi III, 12 (lk. 9); Афанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія = Афанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу (lk. 12); Varonen, Vain. = Varonen, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla (lk. 28); Hagberg (Högberg = trükiviga!); Paskh. = Hagberg, Päsikhögtiden (lk. 35, 36); Hessische Blätter = Hessische Blätter für Volkskunde (lk. 48) jne. Samuti oleks olnud tarvilik kirjandusenimestikus tuua seletus ka käsikirja tsitaat-lühendi kohta (Arh. sed. 159) =? (lk. 29).

Vist on väike eksitus sattunud ka eessõnasse, kus liikuvate pühade loendist on nähtavasti kogemata välja jäänud „lihaheide“.

Eeltoodud eksitustest ja puudustest hoolimata on M. J. Eiseni „Kevadised pühad“ ainus väärtuslik ja täiuslikum monograafia, mis on trükitis avaldatud Eesti vastavate ainetete kohta. Töö väärtus tõuseb veelgi, kui arvestada töö tingimusi. Väga palju selle kevadepühade liigi monograafias avaldatud aineid on autor, nagu alul juba öeldud, ise hankinud

ja organiseerinud teadete kogumist. Need korjatud teated ilmuvad siin esmakordselt trükis. Väga väärtuslik on ka raamatu lõpul olev saksa-keelne referaat kevadepühadest, mis sisaldab ainult valiku kõige tähtsamaist punktidest ja on toodud meie kommete tutvustamise otstarbel välistmaalasile.

Elmar Päss.

Keskaegsest Eesti kunsti ajaloost.

Alfred Vaga: **Eesti kunsti ajalugu.** Esimene osa: Keskaeg. Saksa-keelse referaadiga kokku 357 lk. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1932. Hind 9 krooni.

See on iseenesest väga raske ülesanne, kirjutada moodsa aja nõudeid rahuldav ülevaade ühest meie maad puudutavast teadusharust, mis senini on viljelemist leidnud peamiselt ainult võõrast rahvusest uurijate poolt.

Juba oma töö dispositsiooni kujundades peab koostaja lahendama raske küsimuse, kuidas kohandada olemasolevat materjali Eesti iseseisvumisega paratamatult teiseks muutunud uurimislähtekohaga. See pole kerge, kui ei taheta vanema balti-saksa kirjanduse ühekülgsel orientatsioonile vastata niisama ühekülgsel, ainult pahempidi pööratud orientatsiooniga.

Meie oludes, kus pole võimalik igal alal ilmutada paralleelväljandeid, on autoril eriti raske kooskõlastada oma teose tegelikke kirjastusvõimalusi puht-teadusliku ja populaarteadusliku esitise sageli vastu-rääkivate ideaalnõuetega.

Ja lõpuks, üle saanud kõigest sellest, seisab autor veel kord dilemma ees. Monograafiline uurimus ei ole kaugeltki läbi töötanud neid mitmeid üksikküsimusi, mis on tarvilikud vähegi põhjalikumale ja üksikasjalikumale üldlevaate koostamiseks vastavast teadusharust. Autori jõust ükski ei jätku, et kõiki neid lünki täita. Ja nii siis kaks võimalust: kas loobuda töö kirjutamisest üldse, mis, olgu töö missugune tahes, ikkagi loob sünteesi laialipillatud üksikuurimuste vahel, teeb need kättesaadavaks laiemale publikule ja loob paremaid eeldusi edaspidisele monograafilisele uurimisele; või jälle astuda tööga, mille puudulikke kohti autor ise kõige paremini tunneb, meie üldiselt kaunis vastutust-tundmatu arvustuse ette, kes mõõdab teda siis mõne teise maa üldteose ideaalkujuga, mille valmimisel olid soodsamad olud ja eeltööd.

See on rõõmustav nähtus, et Alfred Vaga on valinud viimase tee, kuigi just meie vanem kunstiajalugu on üheks teadusealaks, mida monograafilised uurimused kõige vähem on ette valmistanud, ja et sel alal puuduvad ülevaatelised teosed, mis praeguse uurimuse taseme juures tõsiselt võiksid arvesse tulla. Rõõmustav on ühtlasi seegi, et A. Vaga on oma teose üldorientatsioonis ja üldilmes leidnud sobiva lahenduse kahele eelmisele küsimusele.

Osa balti-sakslaste poolt veel käesolevalgi ajal liialdatud pretensioon maarahva tänulikkusele nende esivanemate „Kulturträgetumi“ eest ei ole vist puudutamata jätnud ühegi eesti teadusmehe reaktsioonisoonekest ega ole vähe neid, kes meie, nüüd juba iseseisvale ja omapärasele kultuurile mõjustisi otsivad igalt poolt, kus seda vähegi saab, Soomest ja Skandinaaviast — jumala pärast aga mitte sealt, kus seda peetakse tänuvääriliseks. Ja nii on meil kalduvusi oma ajalugu lõpetada Lembituga ja alata uuesti ärkamisajaga.

Vaga on oma teoses vaba sellisest eelarvamusest. Ta on oma kunsti-ajaloo esimese kõite pühendanud keskajale, mis haarab endasse enamasti saksast inspireeritud kunstiesemeid ja mille loojatekski olid enamikus sakslased. Lähtudes seisukohalt, et need kunstiesemed on tekkinud ja

säilinud praeguse Eesti territooriumil, nimetab Vaga seda „eesti kunstiks“. Nii on teinud teised, suuremaki rahvad oma kunstiajalugudes; loevad ju rootslased rootsi kunsti ja venelased vene kunsti alla kuuluvateks ehitistse, mille tegelikeks loojaiks olid võõrad: prantslased või itaallased. Meilgi ei tarvitseks teisiti talitada. Arvestades aga võõrahvusest isikute ülekaalu meie vanemas kunstiajaloo, oleks võib-olla otstarbekohasem olnud Vaga poolt tarvitatud oskussõna asendada soomlaste eeskujul territoriaalse tähendusega terminiga „Eesti kunst“ (vrdl. Suomen ja suomalaisen ja Vaga teose saksakeelses referaadis Estländische pro Estnische). Ent see väljendustehniline küsimus ei puuduta asja sisuliselt.

Tehes selle balti kunstile tarviliku kontsessiooni viib Vaga aga oma teoses läbi senisest balti-saksa uurimusest märgatavalt erineva üldise orientatsiooni. Balti-saksa uurijad oma enamikus on ikkagi vaadelnud Eesti kunsti saksa koloniaal-kunstina, kujutades Vana Liivimaad ümbritsetuna kõrge müüriaga, kuhu ainult ühte avauts pidi sisse pääsesid kultuurimõjustised. See uks oli avatud Saksamaa poole — Vestfaalile, Saksimaale ja hansalinnadele. Vaga toetub rootsi teadlase J. Roosval'i üldiselt tunnustust leidnud väitele, mille järgi tuleb Baltimerd ümbritsevaid maid vaadelda erilise kunstialana (ja ka kultuurialana üldse), kus kultuurimõjud alles hilisemal keskajal on hakanud liikuma ülekaalukalt lõunast põhja. Omaks võttes Roosvali vaated arendab Vaga neid edasi ja jõuab otsusele, et esimese poolt iseseisva kultuuripiirkonnana fikseeritud Balti-Põhja ala maade hulgas on Eestigi oma kunsti suhtes vaadeldav iseseisva ning omapärase alapiirkonnana. Vaga teose raamid lubavad teda lähemalt jälgida küll ainult neid mõjustisi, mis Eesti kunst on ümbritsevalt mailt vastu võtnud, kuid ta viitab ühtlasi asjaolule, et Eesti kunst on mõjutanud ka Preisimaad ja Soomet. (Muide peaks Soome kui Eesti kultuurilise tagamaa peale keskajal üldiselt rohkem tähelepanu pööratama: ta oli kaubanduslikult suurel määral sõltuv Tallinnast ja ühes kaupmeestega käisid ka kultuurimõjustised.)

Analiisides võõrmõjustisi Eesti kunstile ei kaldu Vaga ka balti-saksa uurijatele vastandlikku äärmusesse, vaid kritiseerib kaunis kurjalt prof. H. Kjellini kahtlemata liialdatud vaateid Ojamaa suurest mõjust meie vanemate kodakirikute arhitektuurile. Mis puutub prof. H. Kjellini tööde läbi kuulsaks saanud Karja kirikusse, siis ei ühine Vaga Kjelliniga oletuses, et selle kiriku oleksid ehitanud Ojamaa meistrid, küll aga peab ta ojamaalasi selle kiriku raidkulptuuride autoreiks. Meie keskaegses arhitektuuris näeb Vaga üldiselt tugevaid saksa mõjustisi, kuid märgib ära Ojamaa kõrval ka Skånest ja mujalt mungaordude kaudu tulnud mõju meie omapärase arhitektuuri kujunemisele.

Vaga teose üldilme on kompromiss teadusliku ja populaarteadusliku käsitluse vahel. Lähtudes nähtavasti ruumi kokkuhoiust on ta ära jätnud viited ja selle asemel kasutatud literatuuri loendid paigutanud peatükkide lõppu. Seeläbi võidab teos loetavuselt, kuid on teatud mõttes kahjulik autorile enesele, sest nii suluvad autori uudsed seisukohad, kus ta on oma käel ette võtnud eriuurimisi, teiste hulka.

Iseseisva üldorientatsiooni kõrval on Vaga teoses palju selliseid uudseid seisukohti. Väiksemaist eriküsimusist olgu siin nimetatud uute ehituslooliste andmete toomist Tallinna, aga ka terve rea maakirikute kohta (Urvaste, Pilstvere, Suure-Jaani, Keila jne.). Mitmete kirikute ehitusaega on Vaga stiilikriitilistel kaalutlustel, aga ka ajalooliste sündmuste (näit. Saaremaa vastuhakkamiste) abil täpsustanud ja muutnud.

Mis puutub üldisemasse küsimusisse, siis on Vaga't erilisel huvitanud meie kindlustearhitektuur ja selle mõju kiriklikule arhitektuurile. Eesti stiilivormide kujunemises on Vaga esmakordselt tähelepanu juhtinud puhtsõjalistele teguritele. Ühtlasi annab Vaga kindlustearhitektuuri mõjule meie kirikute ehitusstiilisse palju suurema tähenduse, kui seda on

senini tehtud, mitte ainult avardades Haapsalu linnuse mõjupiirkonda Läänemaa kirikute suhtes, vaid arvestades ka hävinud Tartu piiskoplinnuse ja Viljandi ordulinnuse mõju ümberkaudsesse kirikusse (Viljandi linnus on Vaga järgi suurt mõju avaldanud eriti Järvamaa kodakirikuitele).

Uudsed on Vaga töötulemused ka selles osas, mis puudutavad Eesti keskaegset raidkunsti. Mõjustatud alul peamiselt Ojamaa eeskujudest, on raidkunst, nagu Vaga õigustatult rõhutab, aja jooksul ikka enam koondu nud eestlaste kätte. Tallinna kiviraiujad olid enamikult eestlased ja vähemalt Tallinnas on eestlasi keskajal teotsenud ka ehitusmeisteritena (arhitektidena). Samast huvitavast Vaga töö IV peatükist näeme, et eestlasi on teotsenud ka nikerdus- ja maalikunsti alal.

Kui lõpuks veel arvestada Vaga püüdeid üksikute stiilperioodide kestuse täpsamaks äramääramiseks meie maal (romaani stiil 1220—1250, romaani-gooti üleminekustiil 1250—1320, gooti stiil 1320—1550), siis näeme, et Vaga raamat pakub palju uut ja omapärast Eesti kunstiajaloo esimeses perioodis. Kui Vaga kunstiajaloo järgmised kaks köidet toovad niisama palju kui esimene, siis jääme neid huviga ootama.

Juh. Vasar.

Jaan Pert: Erna Villmer. Kirjastus „Kunst“ Tallinnas 1932. 38 lk. Hind ?

Oleme lugenud selle „essee“ tuleku kohta teateid juba mitmel puhul ja hiljuti alles, et see teos on juba ilmunud, kuid liiga kergeusklikuks osutuks see huvilane, kes läheks seda raamatukest kauplustest nõudma: seal seda ei leidu, kuna nimetatud brošüürist on senini pääsenud avalikkuse ette vaid sündeksemplarid raamatukogudele. Omal ajal ilmusid samuti teated, et sama autor kavatses ka Liina Reiman'i „monografeerida“; see teade on, vähemalt esialgselt, osutunud enneaegseks ja meil tuleb leppida vaid „esseeitud“ Villmeriga.

Jaan Pert saab juba oma „opuse“ 8. lk. hakkama sellise hooauspoo kusega, et teeb Erna Villmerist otse looduseime ja mõistatise, lausudes meie näitlejannast sõna-sõnalt: „Erna Villmer kasvas üles orvuna — ta isa suri, mil oli seitsmeaastane.“ Kui Erna Villmeri isa suri juba seitsmeaastasel, siis pidi sel legendaarsel isal juba kuueaastaselt tütar olema, vähemalt embrüos! Siin seisame ju siis täielise uue neitsi Maarja loo ees!

Kui Jaan Pert põimib Erna Villmeri sündimise legendaarsusse, siis toimib ta hiljemini juba liiga „vabalt“ tulevase näitlejannaga. Lk. 9. loeme: „Osalt või isegi funduvalt selle otsuse ning valiku põhjustas Erna Villmeri kodune olukord: vahekord vanematega polnud just kõige parem, kuna neile oli vastuvõtmatu tütre näitlejakutse valik; Tallinnas päälegi ta võis alata elu iseseisvana ja vabana“¹⁾. Kes ei muigaks selle üle, kui kõneldakse 20-aastasest neist, kes tahab vabana elada ja selleks vanemate juurest lahkub? Pealegi ei kannata mingit puutumist välja Jaan Pert'i argument, et E. Villmeri vanematele „oli vastuvõtmatu tütre näitlejakutse valik“, kui see ette tuuakse peale seda, kui E. Villmer oli vanemate juures elades õppinud Moskva teatrikoolides, mis sündis ju vanemate teadmisel, ja vaevalt hakkasid siis vanemad ka eriti keelama, kui tütar asus tööle sellele alale, mida ta oli koolis õppinud. Aga essee-kirjutaja on kohelnud näitlejannat veelgi halastamatult: lk. 37 kõneleb ta Erna Villmeri nõrgameelsusest koguni, sest kuidas teisiti mõista järgmist lauset: „Ja too halla, tervise nõrkus, haigus, mis kord hetkeks näitleja talunud isegi mõistuse-kaota-

¹⁾ Sõrendus minu oma. B. L.

mise¹⁾ piirele, on pidurdanud ja takistanud Villmerit tema elutöös.“ See tohiks juba veidi kaugele mindud olla!

Samuti kipub Jaan Perti mõttelõng alatasa sassi minema. Muidugi võib ainult muiata, kui lk. 18. loeme, et „Estonia“ „trupis leiame Alfred Sällik'u, Lully Virkhaus'i, Grete Sällik'u, Erika Tetzky, Hilma Rantase, Helmi Einer'i, Bernhard Hansen'i, Raimund Kull'i¹⁾ ja teisi“. Ei ole tõepoolest kuulnud, kunas Raimund Kull kuulus „Estonia“ truppi, kuna ta meie kõigi teades on tulnud kuskilt Venemaalt otse „Estonia“ orkestrijuhiks. Samuti loeme lk. 14: „F. Schiller, W. Shakespeare¹⁾), Dumas ja teisi romantikuid — nende lavateosis tundis kõige kodusema ja tugevama end tollaegne „Estonia“ ansambel.“ Kahjuks jätab meid Jaan Pert valgustamata, mis ajast peale on Schiller ja Shakespeare romantikuiks saanud. Lk. 19. loeme: „Meie näitleja areneb tavaliselt alles aastatega. Ande väljakujunemiseks läheb vaja meil vähemasti kümneaastane eluaeg laval.“ Sealjuures jätab J. Pert aga nimetamata selle legendaarse maa, kus see teisiti oleks, kus näitlejad on oma hiilgevormis kas või esmakordselt lavale astudes.

Lk. 20 kirjutab J. Pert: „See hooaeg on raskemaid „Estonia“ minevikus. 1913. a. lahkus Paul Pinna vene lavale. Kuna senine „Endla“ direktor Teetsoff samal aastal loobus oma kohalt, tema asemele asus K. Jungholtz „Estonias“. Jäi näitejuhiks ja üldse juhiks T. Alterman. Selle haigus aga võtab hoogu. Ta on sunnitud loobuma tööst — ja peatselt sureb. A. Lauter lahkus sõjaväkke (28. I 1915 on ta viimane esinemisõhtu).“ Jätame kõrvale selle löike keelelise külje ja märgime üksnes asjatu sisulise liigliha sissetoomise, mis võib sündmusis vähemteadlikke juhtida koguni eksiradadele: A. Lauter oli 1915. a. ja enne seda „Estonias“ veel täitsa tundmatu statist, kelle eemalejäämist ei märganud tol ajal küll keegi, veel vähem võis tema kõrvalejäämine kuidagi mõjustada „Estonia“ tollaegset kunstilist taset. Aga nähtavasti pole J. Pert püüdnud tutvuda kõige algelisemategi tõsiasjadega, sest ega ta muidu ei tuleks tõendama sedagi, et „Estonia“ teatriruumid rekvireeritakse haigemaja alla“, mis teatrisaaliga juba selle tõttu kaunis raske oleks olnud, et see on amfiteatriline; tõepoolest oli haigemaja alla rekvireeritud vaid kontserdisaal, teatriruumid aga olid kogu maailmasõja-aastad etendusiks vabad.

On raske enesele kujutella, kui segi on paisatud needki mõtted, mis kuidagi püsima võiksidki jääda! Ka on üksikute tõsiasjade tõendamiseviis enam kui kummaline ning kergeks muudetud. Et näiteks tõendada „Estonia“ 1910/11 hooaja kunstiliselt madalat taset, selleks tuakse ette ka operetirepertuaar nimetatud hooajal! Kuidas ja mida see võiks tõendada, seda on küll enam kui raske mõista. Üldse teeb Pert üldlustiku valgustamise enesele äärmiselt kergeks sellega, et on maha kirjutanud mitme hooaja repertuaari. Kui sellised mahakirjutised ja Erna Villmeri artiklite väljavõtted kokku arvata, siis oleme saanud kaaluvama osa sellest „esseest“, mille kõigist kõrvalekaldumistest, puudustest, mõttelistest ja keelelistest komistustest kõneldes tuleks koostada pikem brošüür, kui on seda kõnealune.

Mis aga selles „essees“ täitsa varju jääb, see on Erna Villmeri näitlejakuju, tema lavaloomingu iseloom ja näitlejanna üldasend meie teatriloo. See on vaid riivatud mõne möödamineva ja äärmiselt abitu ning kohmaka sõnaga, sest mis hakkame meie peale näiteks väljendusega „kõrgete unede elustamisega“, millega iseloomustab Pert Erna Villmeri lavaloomingut? Katsuge seda tõlkida mõnda võõraste keelde! Siis alles selgub selle väljenduse täieline mõttetus.

1) Sõrendus minu oma. B. L.

Kogu see brošüür jätab meile Erna Villmeri lavaloomingust segase, uduse, ähmase ja kõikjal enesele vasturääkiva mulje. Kui märksa rohkem pakuvad Perdi esseega võrreldes näiteks need mõnerealised andmed, mis leiame näiteks meie teatmeteostest sama näitlejanna kohta.

Kui J. Pert asus koostama esseed näitlejannast, kelle lavaloomingut ta pole ise jälgida saanud, vähemalt mitte selle alul, siis võiksime ju loota, et ta sellele tööle asus teatud kirjanduslik-kunstiliste eelteadmistega; aga mäherdusteks needki osutusid, seda tõendasid selgelt juba eespool-toodud näited. Nähtavasti pole J. Pert ka sellest igivanast algtoest midagi kuulnud, mis asetab just teatriarvustajale ja -loolasele suuremad nõuded ise nähtu d lavaliste teoste mitmekesisuse ja rohkuse suhtes.

Sellised „esseed“ aga võivad muuta kõige suurima ning parima näitleja naeruväärseks ja rekitada ka kõige sümptaatlikuma aine niivõrt, et selle käsitlusele ei asu nii pea ka keegi teine, ja sellest ongi äärmiselt kahju, eriti aga näitleja loomingu puhul, mis kaasaegsete kustudes haihtub juba sõnadesse püütamatuks. Ka Erna Villmerile tuleb kõnealuse „essee“ puhul tõsiselt kondoleerida, ja vist märgib tulevane kroonik käesoleva aasta suurimate kurblike sündmustena Hilda Gleser'i surma kõrval ka Erna Villmeri üle Jaan Perdi „essee“ ilmumise.

Bernhard Linde.

Gustav Suits: Noor-Eesti nõlvakult. Kahe revolutsiooni vahel. „Noor-Eesti“ kirjastus Tartus. 180 lk. Hind 2 kr. 75 s.

„Noor-Eesti“ liikumine on meie kultuuriloos niivõrt laiaulatuseline ja põhjapaneva tähtsusega, et see oleks väärinud ammu juba põhjalikku ja kokkuvõtlikku käsitlust eriteoses.

Kogu meie praegune 20. ja 35. eluaasta vahel teotsev noorus on ammutanud sealt oma kultuurihuvid ja kunstilised ilmasuhtumised. Kui praegu suundutakse otsingutes teisale, võib-olla diametraalses suunas „Noor-Eesti“ estetismile ja individualismile, siis ei tee see ometi olema tuks „Noor-Eesti“ loodud kultuurimõju otsijate vaimses arengus. See on olnud ja seda ei saa ükski maha salata.

Pealkirjas mainitud teoses tehakse koondatult kättesaadavaks sinamaani laialipaistatud kirjutised, mis siiski sisaldavad peaaegu kõik „Noor-Eesti“ liikumise põhilased, loosungid ja nõuded. Lugejal tuleb programmkirjutistest ise välja lugeda selle kultuurilise liikumise vaimne pale ja piirjooned, mis teostus meie avalikus elus kahe revolutsiooni 12-aastasel vahemaal. Oma kronoloogilises järjestuses võimaldavad need kirjutised jälgida nii „Noor-Eesti“ liikumise kui ka selle vaimse juhi järk-järgulist arenemist ja avarumist ajas ning olustikus. Oma sisulise külje kõrval peegeldavad need kirjutised ühtlasi ka seda julget rühti, millega võitles tolleaegne noorsugu kultuuriliste ja kirjanduslike ürituste eest eesti vaimulagedail kultuurinõlvadel, seda indu, millega taheti vene ja kadaklikult saksiku haridusega läbiimmutatud eestlasi teha eurooplasteks.

Need alataisa isiku kultuuri ja vaimuväärtusi rõhutavad kirjutised on praegusele ajale niisama vajalikud ja värsked kui nende esimesil ilmumispäevil. Kui praegusel ajal on maksmas teised kultuurilised ja kirjanduslikud moevoolud, siis ei eita need ometi isikukultuuri ja vaimuväärtuste olemasolu, vaid nad peavad pigemini baseeruma nendele kui vajalikkudele eeldustele ning alustele. Kahjuks ei saa aga meie veel kuskil uhkustada kõrge isikukultuuri ega haritlaste suurte vaimuväärtustega, mida tuleb pidada kõigi kultuurrahvaste ja inimeste kultuurilise elu paratamatuks eelduseks. Isikukultuuri puudusest kõnelevad pea kõik meie vaimukultuurilised, riiklikud ja majanduslikud teotsemised ning elu-

avaldused. Seepärast on käesolev teos oma üksikkirjutistega teretulnud ja sama vajalik kui esmakordsel ilmumisel, kuigi mõningad autori seisukohad kisivad tahtmatult esile vastuvaidluse-tahte. Lugegu seda tähelepanelikult, hoolega ning kriitiliselt kõik, kes tahavad olla haritlased ja saada ka kultuurinimesteks.

Kui viimasel ajal on lõonud kõrgele poleemikalained „Noor-Eesti“ liikumise ja „eluvõraste“ nõuete ümber, siis on need alati jäänud pinnaliseks, üksikjuhtumeid riivavaks ja pole kunagi suutnud tabada selle liikumise täit olemust ega tuuma. Sellest on tingitud ka mõningad eitaavad suhtumised. Puhas hapnik on mürk, kuid segatult õhus teiste gaasidega on ta meie elule paratamatult vajalik. Nii oli ka „Noor-Eesti“ liikumine kogu ulatuses meie tolleaegses konjunktuuris ja oludes meie iseseisvale kultuurilisele elule niisama vajalik kui meie elule hapnik õhus.

Kahjuks on G. Suits jälginud Fr. Tuglas'e, M. Metsanurga ja E. Wilde eeskujuga ja „kogemusi tunaste tööde liendamises nüüdisnõuetele“, nagu ta ütleb kogumiku eessõnas. „Järgnevate tekstide kohendamine uustrüki jaoks on nõudnud mõnevõrra nende uut ajakohastamist keeleliselt, osalt ka stiililiselt, jah, isegi kompositsiooniliselt tarbekorral“ (lk. 6). Selline kohendamine teeb kogumiku küll ajakohasemaks, kuid riisub sellelt ühtlasi ka osa ajaloolist väärtust. Kuigi pole sisse toodud uusi juhtmotiive, ei saa neid kirjutisi siiski võtta teaduslikkudele nõuetele vastavate ajalooliste dokumentidena. Ometi oleks soovitamam olnud nende kirjutiste täppis ning muutmata esitamine. Kronoloogiliselt asetatuna, nagu nad esinevad käesolevas teoses, oleksid nad andnud väga ilmeka pildi väljendusviisi ja vahendi arenemisest, mille eest pidas „Noor-Eesti“ erilist innukat võitlust. Kirjutised oleksid ise selles suhtes endi eest kõnelnud ja näidanud, kuidas on väljendusvahendid järk-järgult arenenud liikumise eesvõitleja enda juures. Kui autor ise on aga pidanud vajalikuks väljendust lähendada nüüdisnõuetele, siis peame sellega siiski leppima kui faktiga ja vastava huvi korral pöörduma algtekstide juurde, kuigi see alati pole kerge.

Söandaksin veel teha mõningad märkused valiku kohta. Tõsiste ja sügavate, püsivate väärtustega kujutiste kõrval, mis asuvad tõepoolest kahe revolutsiooni vahel, 1904 (1905)—1918, on kogusse paigutatud ka hilisemaid, 1921. aasta omi ja ajaga kaduvat materjali — poleemikat.

Vaidlus Juhan Luiga, Villem Reiman'i ja teistega kukub käesoleva kogumiku raamistikust välja ja rikub teose ühtlast, asjalikku üldmuljet. Need näitavad küll noore Suitsu vaidlemisoskust ja teravaid mõttesälvatusi, kuid jäävad siiski eraldi programmkirjutistest, millele need nagu ruumi täiteks on külge poogitud, et raamatut paisutada. Teose ühtluse kasuks oleksid need võinud välja jääda. Samuti ei ütle „Noor-Eesti“ liikumise seisukohalt midagi karmil vabadussõja-ajajärgul kirjutatud „Surmanuhtlus“. Küll aga iseloomustab see Suitsu isikut.

Oleks siiski kogumikule kasuks olnud, kui autor oleks jäänud kahe revolutsiooni vahele ja sealtki võtnud ainult püsivama ning jäädavama väärtusega kirjutised tunastena, kohendamata. Kuid juubeli-väljaandena tuleb sedagi vähest vastu võtta sellisena, nagu ta on, tervitusega ja soovitada lugemiseks kõigile kui vajalikkuna raamatut.

P. Hamburg.

Edgar Allan Poe: Valik luuletisi ja essee „Kaarna“ tekkimisest. Tõlkinud Ants Oras. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1931. 96 lk. Hind 2 krooni.

Charles Baudelaire: Väikesed poemid proosas. Tõlkinud Marie Under. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1930. 136 lk. Hind br. 2 kr., köites 2 kr. 50 s.

Émile Verhaeren: **Valik luuletisi.** Tõlkinud Johannes Semper. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1929. 196 lk. Hind br. 3 kr. 50 s., köites 4 krooni.

Ülalmärgitud kolme maailmakirjanduse-suurmeistri eestistised on jäänud arvustuses kuidagi kahe silma vahele. Ega need vististi pole praegusel luulevaenulisel ajal kuidagi teisitigi esikohal. Kuid need väärtuslikud tõlked väärivad rohkem tähelepanu, kui neile senini osaks on saanud. Seepärast lubatagu neile pühendada mõned hilistunud read, rohkem üldisest kirjanduskultuurilisest kui tõlgete hindamise seisukohast.

Ameerika suurim ja omapärasem fantast E. A. Poe on „Noor-Eesti“ ajast saadik juba üldiselt tuntud, kuid ainult prosaistina. Tema nime on tutvustanud eesti lugejaskonnale ajalehed ja eriti nooreestlane Joh. Aavik, kes oma „Hirmu ja õuduse juttude“ sarjas on avaldanud rohke valimiku Poe väärtuslikke fantastilisi õuduse- ja kriminaalnovelle. Luuletajana tunni teda meil ainult maailmakuulsa tehnilise saavitise, haarava „Kaarna“ („The raven“, 1845) autorina, mis sai meil üldiselt tuntuks G. E. Luiga 1915. aastal „Perekonnalehes“ ilmunud rahvapärase tõlke kaudu. Ometi on Poe kunstilised tippsaavutised luules, kus ta saavutab nõidusliku ilu ja haruldase sõnamuusika. „Kaarna“ kõrval särab maailmakirjanduses veel ta suur helimaal „Kellad“ („The bells“, 1849), mis on parimaks tõenduseks tema kui sõnakunstniku suurusel. Süngel „Ula-luum“ esitab Poe sõnamuusikaalset sümbolismi ja õrnad pühendusluuletised tema soojust ning tundlikkust.

Poe luule paremiku on nüüd Ants Orase tõlkevalimiku kaudu ka meie lugejaskonnale kättesaadavaks tehtud. Kuigi valimik oleks võinud olla veel täielikum, annab see siiski küllaldase ülevaate Poe luuletoodangust ja koos eessõna ning „Loomingu filosoofiaga“ ta luule põhilaadist. Poe esteetiliseks põhiprintsiibiks oli: iga kunstiteos olgu orgaaniliselt tervik, ja ta ainsaks kriiteeriumiks oli maitse, mitte tõelikkus ega moraal. Oma peene ja omapärase luule jaoks töötas ta ise välja algupärase rütmi- ja riimiteooria, mille ta oma luules ka rakendas. Seepärast on tema salapärased, sümbolised ning ülevad luuletised värsitehniliselt väga keerulised, omaette tervikulised kunstiteosed, helimaalid, milles kajastub autori haige, rebenenud hingeelu, mis kõigub kui pendel fanaatilise jubeuse, paanilise hirmu ja joovastava ilu vahel. Vaevalt on keegi kirjutanud mõjuvamaid ja haaravamaid ridu kui Poe oma meisterliku kontsentratsioonioskuse ja matemaatilise vormitäpsuse ning tihedusega. Autori luuletehnilistes kaalutlustesse ja kalkulatatsioonidesse lubab pilgu heita valimiku lõppu paigutatud „Loomingu filosoofia“, kus ta seletab „Kaarna“ tekkimisluгу.

Selliste keeruliste värsside tõlkimine on omaette suur ning raske ülesanne. Täiesti võimatu on neid tõlkida täpsalt ning vastavalt originaalile. Neid tuleb ümber luuletada, mille all kannatab muidugi teksti täpsus, kuid ei kannata musikaalsus ja üldine meeleolu. Ants Oras ongi valinud ümberluuletamis-tee, mis teeb luuletised lugejale vastuvõetavamaks kui puhtfiloloogiline teksti tõlkimine. Tundub, et meeleoluliselt, värsitehniliselt ja musikaalselt on tõlkija oma ülesandega hästi toime saanud, nende nimel pole ta pühaks pidanud just originaali viimast sõna ega mõttekäiku.

Charles Baudelaire on Edgar Allan Poe lähedane hingesugulane ja mõlemad koos omakorda teataval määral meie nooreestlaste vaimlised isad. Baudelaire tõlkis viis köidet Poe fantastilisi novelle, mis pole jätnud mõju avaldamata ta enda loomingusse. Peale hingesuguluse on nende kahe eluteelgi palju ühist. Mõlemad olid enesepõletajad, kirklikult andunud pahedele — üks peamiselt alkoholile, teisele olid armsad muudki organismi hävitavad mürgid, mis said saatuslikuks neile kahele suurvaimule.

Charles Baudelaire on suurim Poe kunstiliste tõekspidamiste austaja. Ta ei tunnista ühtegi moraali maksvaks kunsti kohta. Ta on suurim *l'art pour l'art* teooria propageerija, saades ühtlasi dekadentismi isaks. Ta vihkas nii elus kui kunstis kõike, mis oli loomulik, loomulikkus oli talle vastik ja selle vihkamine viiski ta enesehävitamise ja perversiteedi kuristikku, kus ta hukkus paremas eas.

Juba „Noor-Eesti“ alguspäevil tutvustati seda omapärast prantslast meie lugejaile. Esimeses „Noor-Eesti“ albumis esitab J. Aavik temast kolm luuletist ja kolm „väikest luuletust proosas“ ning vastab need paarileheküljelise selgitava sissejuhatise ning autori pildiga. Kolmandas „Noor-Eesti“ albumis leidub seerias „Prantsuse bukett“ jällegi kahe luuletise tõlge, üks G. Suits'ult, teine J. Aavik'ult, meilgi kuulsaks saanud ja laineid lõonud „Raibe“. Eriiraamatuni aga on jõutud alles nüüd. Seekordki pole tõlgitud ta peateost „Kurja lilled“ („Fleurs du mal“, 1857), vaid „Väikesed poeemid proosas“ („Petits poèmes en prose“, 1868), mis ilmus alles pärast autori surma. Need on küll ainult sagedem, millest pidi saama „Armunud naise katekismus, psühholoogiline romaan moodsa armastuse üle“ ja mõned novellid, kuid kajastavad siiski küllaldaselt autori üldist olemust, võitlust tusa, tühimuse ja spliini vastu. Samuti kajastub siin Baudelaire'i haiglane vaim, elupõlgus, tsünnismini laskuv enese pattude analüüsimine, loomulikkuse vihkamine, kunstliku naudingu kirg, igavuse hirm ja viha naise vastu, nagu „Kurja lilledeski“, kuid siin väljendub ilmekalt ka ta suur iha täiuslikkuse ja harmoonia järele, mis juhtis seda kontrastide-inimest orgiatest asketismi, raffineeritud lõbudest kristlikku müstikasse.

Käesolevas teoses on autor andnud häid tähelepanekuid Pariisist, selle viletsatest ja vaestest, kes kõik saavad ta kaastunde osalisteks. Kõik selles teoses „on korruga pää ja saba, vaheldumisi ja vastastikku“ (lk. 15), nagu ütleb seda autor ise eessõnas. Seda võib hakata lugema sealt, kust soovid, ja lõpetada seal, kus soovid, ikka saad terviku. Ta pole sidunud ennast ega lugejat „intriigi lõpmatu niidi külge“. „Eemaldage üks selgroolüli, ja selle lookleva fantaasia kaks ülejäänud otsa lasevad end vaevata taas ühendada. Hakkige nad arvukaiks katkeiks, ja teie näete, et igaüks neist võib elada ka omaette“ (lk. 15). Ja elavadki kõik omaette. Seda elu on Marie Under vilunud tõlkijana suutnud hästi edasi anda, nii et Baudelaire'i proosapoeemid pole tõlkes palju kaotanud.

Kolmas, *Émile Verhaeren*, ei kuulu oma luule üldlaadilt kahe eelmise hulka, kuigi on murranguajal nende koolist läbi käinud, pole nende kaasaegnegi — seega poleks põhjust neid kolme koos vaadelda. Kuid sellegi suurmeistri luulevalimik on meie arvustuses jäänud varju ja seepärast peatugem lähemalt temagi juures. Väliskirjandusest on ju meil luuletõlkeid eriraamatutena nii imevähke ilmunud. Omal ajal panid noorestlased vähe rõhku oma vaimliste isade ja õpetajate-meistrite teoste eestistamisele. Eesti Kirjanduse Selts oma süstemaatlikkusega peab nüüd olevaid tühikuid täitma.

É. Verhaeren on omapärasemaid Euroopa luulemeistreid. Oma erakorraliselt terava silmaga on ta tabanud sügavusi ja andnud neid ka meisterlikult edasi. Verhaerenil on esikohal nägemismeel, ja seetõttu on ta luuletised suurepärased kirjeldised ning maalid ümbrusest. Oma esikteoses „Flaamitarid“ („Les Flamandes“, 1883) maalib ta suure hoolimatuse ja jõhkruusega oma ümbruskonna kirevust. Sellest naturalistlikust kogust on meile varemini juba tuntud „Sead“ ja „Vanad meistrid“.

Väline nägemine ja kirjeldav, maaliv element püsivad esikohal ka veel järgmises kogus, „Mungad“ („Les Moines“, 1886), kus autor kirjeldab oma lapsea muljeid munkadest, kui ta usklikuna käis ühes isaga alles kloostris palvetamas.

Rahulik ja naturalistlik kirjeldamisviis ei püsi autoril kaua. Ta jõuab välja oma kodukurust, tüsedate poiste, punapöseliste naiste, kirevate rahvuspõlvade ja rahulikkude munkade piirkonnast. Elab üle suure murrangu ning kriisi nii vaimliselt kui tervislikult ja õpib rännates tundma kaasaeglaste teistel maal. Purunevad endised pühadused uusi asemele saamata.

Need sisemised heitlused kajastuvad mitmes luuletistekogus. Võitlused kestavad seni, kuni ta leiab uue toetuspunkti inimeste ühiskondlikkudest suhetest.

Varsti elab ta kogu hingega kaasa sotsiaalsetele kontrastidele ja sümptiseerib eriliselt tööliiklassiga. Innuga võtab ta osa toleaeegseist ühiskondlikest käärimisist ja klassivõitlustest, võideldes tööliste eest nii sule kui suuga. Seejuures pole tema sotsiaalne luule tendentslik ega programmiline päevakaja, vaid läbielatud sisemised nägemused kaasaegsest ühiskonnast ja klassivõitlustest.

Verhaeren on sel ajal suur optimist. Jumala asemele on astunud inimese ja isamaa, kellele ta loob nüüd oma parimad värsid. Ta optimismi toob süngeid noote ilmasõda, kus autor peab põgenema oma kodumaalt, mille sakslased vallutasid, ja elama ning surema pagulasena võõrsil.

Üldiselt iseloomustab Verhaereni luulet tabavalt J. Semper: „Verhaereni luule pole naiselik südamefüürrika, mida saaks lugeda unistades omaette, vaid see on mehelik teo ja tahte luule, nagu ettekandeks avaral platsil rahvahulkadele. Temas kõmiseb linn, kohab meri, temas tuksub rahva mitmekordne süda. Temas on paavstlikku võimuiha, valitseda üle maailma. Verhaerenile on — välja arvatud vaigse armastuse leheküljed — intiimsus võõras“ (lk. 93).

Belgia suure poeedi loominguga parim ja iseloomulik osa on käesoleva tõlkevalimikuga kättesaadavaks tehtud ka meie laiemale lugejaskonnale. Valiku ja tõlke on teinud J. Semper asjatundlikult. See annab ümmara ülevaate autori sisemisest arengust. Tõlked on toodud kronoloogiliselt kahekümnest luuletistekogust 1883. ja 1916. aasta vahemailt. J. Semperi pikaajaline huvi kõnesoleva autori vastu (vt. kirjutised 1914. a. „Vabas Sõnas“ ja 1918. a. „Siuru“ II albumis E. Verhaerenist) garanteerib, et meil poleks leitud Verhaerenile paremat eestistajat.

Need kolm ainulaadset tõlget maailmakirjanduse suurmeisteritest väärivad üldist tähelepanu. Nad on omaette kolm tüüpilist kirjanduslikku maailma, mis on rohkesti mõjutanud järglasti. Nende teoste varal mõistame paremini omigi kirjanduslikke voole ja saavutisi.

Et meil puudub maailmakirjanduse ajalooline ülevaade, siis on nende teoste põhjalikud ning asjatundlikud eessõnad ainsamaks teoreetiliseks eestikeelseks allikaks vastavate kirjanduskoolidega tutvumisel.

Verhaereni ja Baudelaire'i teosed on varustatud ka kummagi autori pildiga. Julgesti võib neid soovitada igale kirjandusehuvilisele.

P. Hamburg.

Hugo Raudsepp: **Vedelvorst**. Komöödia neljas vaatuses. „Noor-Eesti“ kirjastus Tartus 1932. 77 lk. Hind 2 kr. 50 s.

„Mikumärdist“ alates on saanud kuidagiviisi endastmõistetavaks, et elu ja elevuse eest meie teatrilaval vastutab neil raskeil ajal H. Raudsepp. Tema löökkomöödiade seeria lõbustab siinset kitsavõitu maad äärest ääreni, veel üle piiride naabreidki. Ka sel aastal on publiku ootused uuesti täitunud, otseku uuesti kinnitades kokkulepet naljavajava rahva ja nalja looja vahel: „Vedelvorst“ on ilmunud järjekordse huumorilainena käima üle kõigi lavalaudade. Uus laine nähtavasti mõjub küllalt värskendavalt, nii et publikus vähemalt esialgu võivad vaibuda kärsituse ja rahulolematuse

alged, mis tekkisid pärast „Põrunud aru õnnistust“. Tol korral näis, et meie komöödia esiautori lõokstiil on oma lõpul, et päevakajaline-fõljetonistlik nali, soolatud erilise elumuhendamis-filosoofiaga ja kergemeelitsuserõõmuga, on sedakorda ammandatud tühjaks kahte näidendisse. Pidi ootama Raudsepalt midagi enam või vähem uuemoelist, kuigi veel tuli leppida tema trabantide — nagu Metsanurga — juures sama ooperiga veidi teisendatud ettekandes: mingi revüüga, mis ühelt poolt ausalt pingutub elulähedusele, nagu see on saavutatav kogu laia girikultuuri maitsuste ja viletsuste esitamise, ja teiselt poolt rakendab ajalehe-elulähedust — informatsiooni verivastsust, ja õpetlikkust.

„Vedelvorst“ on lahkunud päevakaja-fõljetoni menurikkalt, ent tolmuselt teelt; sai raskeks jätkata „Mikumärdi“ ja „Põrunud aru õnnistuse“ seiklusi. Olidki esimesega neist läbi tuuseldatud praeguse maa mahlakused ja konfliktid, teisega meie linna „kõrgemate sfääride“ naljakused ja politika sel põhjal; esimeses oli maalitud hooletumalt — teist osalt konstrueeritud vana janditehnika võtetega. Too „Põrunud aru õnnistuse“ konstruktiivsus, veel enam naljade püüdlikkus kaldus vastuvõtjasa, publikus, juba välja kutsuma huumorielamuste asemel arvustuselamusi; ühiskondlik-politilise fõljetoni voorused ei piisanud asendama puuduvat.

Näeme siis, et tänavune kangelane Vedelvorst — „mõninga kõrgelikuma hingeoluga venimus, mitte lihtpaljas lõbulaiskleja“ — ei karda midagi muud nii kui „laata“ ja „suskimist“. Temast on kaugel nii maa kui ka linna politika (ainult vaevu tema karjapoiss ja sulane veel natuke torgivad oma seisuse kehva elujärje ümber), ta ei elagi üldse praegusel halval ajal, vaid tunneb enda olemisest rõõmu läinud sajandi lõpu rahulikel venestuspäevil, magab täide oma esivanemate uneigatsusi Näsnäruda õue jumalalähedases hooletuses, Laisavere maastikus. Siin vaatleme seda Pantagruel'i, Kalevipoja ja Raudsepa järeletulijat, imetleme kõrvalt tema monumentaalset logardikkust. Siiski eel lõppu virgutatakse kangelane, näidendi ja autori vitalismipropaganda huvides, seletama oma olemuse filosoofiat: see on usk mullasse ja „materjanisse“, mis inimeses, heldimus kõige veeteeriva vastu, ja õnnestav kalduvus võimalikult teenida enda muldset raskust magamise ja muu venimise kultusega. Sellest filosoofiast tunneb ära, et Vedelvorst ainult pealiskaudsemas, näivas pakub meile uut, et tema lähedasimaid esivanemaid kirjanduses pole muidugi mitte ülemaanimetatud kauged rahvusvahelise kuulsusega kangelased, vaid Raudsepa enda eelmine sünnitis: toimetaja Noorkikas oma põrunud aru õnnistuses. Kui „Mikumärdis“ propageeriti elufliidi kultust enam killustatult, siis Noorkikka põrutamine oli ette võetud otse kompaktsel meelsussubstantsi esitamiseks, kõige rabayamate kuulutusõnade võimaldamiseks — „laseks püksid alla...“, mida on raske suhu panna keskmisele kodanikule, veel vähem „Kodumaa Meele“ toimetajale tema normaalses olukorras. Ja kuna „lahtimoraalistumist“ näidati nimelt härrasmehe kallal, tänapäeva linna atmosfääris, siis tahtis olla loomulik, et demonstratsioon sündis niivõrt kõditavate vaenuavaldustega „kõlbluse“ vastu, et lõppeks see nagu enam ei kõditanudki.

Neis moraalivaenulisuse asjus on „Vedelvorst“ märksa rahulikum. Tema elutarkus ei tõtle kuski „Põrunud aru õnnistuses“ kogetud allüürideni — on taltsam ja kitsam, järelikult ei paku uut, kuigi vahest on süvendatud. Ent siiski tuleb tähele panna oma jagu tähtsat muudatust näidendi põhikäigus. Kuna eelmine komöödia oli ehitatud selleks, et lasta toimetaja Noorkikast põrutada „elulähedaseks“, siis „Vedelvorstis“ on keskse ning pöördelise tähtsusega nimelt koht neljandas vaatuses, kus senine veeteerija ärkab aktiivseks inimeseks (pruudi suudluse tagajärjel). Küll muudeti ka Noorkikas lõppeks jälle normaalseks: õieti tarvitab kumbki näidend oma peakangelasi katsejäresteks — ühele neist pritsitakse ajuti-seks sisse „elumahlu“, kuna teise tukkuvaile elumahladele antakse vastu-

seerumit, mis virgutab veeteerija täisnimeseks. Ja vastavalt sellisele lõppsuunale: Vedelvorst pole iseäralik mitte juhuliselt põrumisest, vaid selliseks on ta sündinud ja maganud — nagu võib oodata, tema loomupäralt näitab otse haruldast meelepuhtust (välja arvatud vahest juhtum, kus ta mediteerides sõnastab ühe mõnulemisunistuse kahemõtteliselt); lõppvaatuses läheb tarvis üllatavamalt kokkupuudet pruudi Tiiu „materjalilise“ olemusega, et tema karskust ja kartlikkust üldse murda, et saavutada täiskangelase mõõte. Ka Vedelvorsti kaastegelasi peab tunnistama, et nad on märksa vähem püüdlikut teatud materiaalse nalja alal kui Raudsepa endiste näidendite seltskonnad. See päästab monotoonsusest.

„Vedelvorstis“ pole aga mitte üksi targu piiratud seksuaalkoomikat, vaid selle ja täiesti kadunud päevakaja-nalja asemel arendatakse hoopis uut huumoriala. On tarvitusele võetud rahvanalja kõige laiemas ulatuses. Kõneluse ja kõnekäändude rahvalikku täpsust, mahlakust taotletakse kõikjal, tegevusse on põimitud terved rahva-aneekdoovid, laulud, naljakad dialoogid (näiteks karjapoisi ja perenaise kahekõne hundi karjaskäigu puhul, karjapoisi ja sulase naljanägelus teise vaatuse alul); lõppeks on kogu sõnastus (osalat isegi lavamärkused) ilmetatud teatava rütmikusega, mis otsekui iseenesest tuleneb heas rahvakõne stiilis väljenduse nappusest ja markantsusest; kõike kõlastab, mõjustades sõnavalikut, veel alliteratsioon (näiteid lausete huumoririkkast musikaalsusest: „Kui ma, saarlane, siia sulaseks jäin, eks minagi mõelnd, et kut kuram siin teenid?...“ — „Mina mõistan, sool on söhuke hing, et ihkab rängasti rahu“). Saavutatud ehtsus näitab, et autor mitte üksi pole kasutanud häid rahvakeele ja rahvanalja allikaid, vaid omab selleks ka suurt oskust. On ammutatud isegi läinud sajandi pidulikust, meile koomilisest kõrgekeelest, nagu selle alustas Kreuzwald; siit „mõningas sügavlikum“ ja „kõrgelikum tundmus“, „elu ja eladus“, „sirgelik süda“.

On küllalt selge, et Raudsepa komöödia kandvaks elemendiks on üldse sõnakoomika, kusjuures isegi olukorra- ja karakterikoomika jääb teisele plaanile, ja et see autor ei mõju mitte niivõrt probleemide käsitlusega näidendi tegevuse ja lahenduse kaudu kui nimelt kõneluse võrtsiga ja otse üksikute lõöklausete kaupa pakutud filosoofitsevate naljanditega; seepärast peab otsima „Vedelvorstigi“ parimat naljaterade kaupa. Võib küll kõrvale jätta neid pisteid lähemalt või kaugemalt põhjustav temperatuuriliiklus mõttelises Raudsepa elufilosoofias. See vaid ringleb ebamäärases leiguses, näitamata tendentsi kuumuda selge keemiseni või jahutada kristallumiseni. Ka viimases komöödias ei leia nimetamisväärselt uudislikku või kujunenumat võrreldes autorilt senini kuldud ja ükskõiksuseeni tuntud üldvaadetega. Ent oma konkreetsuses kõlavad mõned „Vedelvorsti“ ütlused otse ürghuumorina. Kirikuvõõrmündrit kutsutakse haiget lehma vaatama: „Tule, Tanel, ehk tead loomale viimset nõu anda“; Vedelvorst lausub oma niitmaminekust: „Küll ma tulen... kindlasti vist!“; ema noomib teda: „Kuule, poiss, kas hakkad jälle mullaks minema?“ ja ergutab: „Lips kosja, lips laulatusele ja lips laps.“

Selletaolist võib tihti tajuda Raudsepa vitalismi loomuliku kehas-tisena, võrreldes „Põrunud aju õnnistuse“ vitalismi-didaktikaga, mis enamasti oli pingutatud. Samavõrra loomulikumana mõjub ka „Vedelvorsti“ tegelaskarakterite valik ja joonistus. Isegi nimikangelase haruldane tüüp on usutav, vähemalt oma ajas ja ümbruses; ent ka inimesena kui sellisena on ta nähtud küllalt lähedalt, pole kaugeltki jätud aina karikatuuriks. Seda pesamuna, suikumas poolteadvusetus mõnulemises, enda raskete ürgjõudude hellitamisest, võib väga hästi kujutella mõnda endisaegsesse Laisavere tallu. Kangelast ümbritsevad kujud, harilikumate surelikkude tüübid, pole joonistatud mitte vähema konkreetsusega. Sulane — pea-intrigant tegevuses — on ehtis saarlane, varustatud ilma näinud saarlase kõigi kõnekonksudega ja kavalusega, sugulane Mikumärdi visale popsile (muide läheb siingi väikeseks lõõminguks tema ja peremehe vahel). Vedel-

vorsti ema, virk vaid hädaldama ja õpetama poega, imestab unega võideldes: „Oah, oah... kust sihane unimüts sugukonda sattus, tööka rahva laps!“ Eriliseks luksuseksplariks, „naljaonuks“ on näidendis võõr- münder, intriigi alustava testamendisõnume tooja ja Vedelvorsti tulevane äi „Tanel“. See on äge nõudma jumalaaustust oma kihelkonnas ja käre rahmeldama ilmlikeski asjus. See temperamendikas usumees (vaata „Ameerika Kristus“!) teotseb otse Moosese jälgedes; jumalat appi kut- sudes juhtub tal tihti kuratki sekka sattuma, kinnituseks ja hirmutuseks. Tema „põhjusmõte“ kõlab: paugu pealt! — eriti oma kaheteistkümn- e tütre mehelepaneku toiminguis. Kui rikastunud Vedelvorst ei taipa tema Tiuga jooale saada, siis kukub ta väimeespoega kõrist kägistama — ometi tagajärjeta: elu toob Vedelvorstisse alles Tiiu äkkiootamatu suudlus viimases vaatuses. Selle suursündmuse eelmänguks on väike dispuut nende kahe vahel; Vedelvorst arendab oma vegeteerimisfilosoofiat evan- geeliumi ja mullamaterjaliusu najal ühtlasi, tüdruk tungib talle kallale, eelistades enda ja oma isa vanatestamentlikku vaimuvirgust. Siin on ainuke koht näidendis, kus autor saab mahti pidevamalt arutella oma südame- lähedasi ellusuhtumisküsimusi. Tundub nagu puhastavat vanatestament- liku agaruse hõngu (vaata „Siinai tähistel“). Muide, ka „Põrunud aru õnnistuses“ lahendas Raudsepp olukorra, pääses monotoonsusest sellega, et laskis terasel ning edasipüüdlikul toatüdrukul vastustada oma ühekülgs- susse viidud ürgsusepropagandat; neitsi püüdis nimelt kultuurile, selts- konda.

Ent „Vedelvorsti“ on praegusaja elumõistmisküsimusi otseselt käsi- tella saadud vaid napilt ja kaugelt; vaevalt korjub siit midagi uut lisaks seniseile Raudsepa toodangus avaldunud mõtteile või seda toodangut kand- vale ilmavaatelsele põhivoolusele. Jääb ainult konstateerida, et komöödia kogukujus kehastub autori senine suund vahest puhtamalt kui kuski vare- mini, et nimelt peategelane on loodud otse autori vaadete esitamiseks puhaskultuurina. Üldse on õnnestunud peakangelase-tüübi esilehaara- mine ja temaga sündiva sisemise muutuse väljendus; selle kõrval rahuldab ka rahvapärasuse-elemendi kasutus, kannatlik süvenemine minevikku aset-atud elupildi humooristamisse. Ülejäänus pole märkida midagi positiivset. Mis puutub õieti tähtsaimasse näidendis, tegevusse, siis ei suvatse Raud- sepp kõige oma vilumuse juures rõhku panna intriigi, terava ja pidevalt tõusva võitlussündmustiku väljaarendusele — on ju eriti komöödias muu- laadilisi mõjumisvõimalusi. Imsesti venitatakse Vedelvorsti tegevust. Sulane ei määri mitte otsekohe peremehele kaela oma Maali, kes on õn- nistatud seisukorras: teise vaatuse lõpus ta vaid nõutab peremehe haigust teesklima, et see pääseks Tiiust; alles kolmandas vaatuses saab talle kor- raga selgeks, et Vedelvorstile peab minema õieti Maali, alles nüüd selgub, et Maali „sassisolek“ sobib peremehele, kelle pärandisaamine ripub lapse soetamisest. Samuti, kuidagiviisi ei taha hiljemini arvesse tulla tõde, et Maali seisukorras pole süüdi mitte peremees, vaid sulane: poolteist vaat- tust kobatakse selle seiga avastuse ümber, kuigi teadmatuses on ainult võõrmünder-äi ja pereema. Et neljas vaatus on arvult õieti üleaarne, seda näitab ka sõnanalja suur kehvenemine siin, mingi mahlatus tegelaste esi- nemises. Isegi saarlas-sulane on kaotanud igasuguse vormi (ta näiteks tahab oma eksimuse teha „nii heaks kui vähegi saab!“); oleks parem, kui ta oma naljatilku tegevuse sekka ei produtseeriks.

„Vedelvorsti“ tegevuse ja huumori hõrenemine vastu lõppu ei jää väsitava mõjuta näidendi vaatlejale-lugejale. Uudset uudist ta sellest ni- ikuini ei leia. Kuid keset päevafõljeton-komöödiaid iluduskuningannadest ja ärimehist, mida nüüd hoolega valmistavad isegi senised poeedid, keset Lembitu-aja ülesehitamisi draamas ning ooperis — selles miljööös tuleb Raudsepa viimast teost hinnata ehtsaks ja elujõuliseks.

H. Paukson.

Leida Kibuvits: **Soomustüdruk**. Romaan. K.-ü. „Loodus“, Tartu, 1932. 240 lk. (Looduse Kroonine Romaan nr. 47.)

„Looduse“ tänavu-aastaselt romaanide võistlusel ei tunnustatud teavasti ühtegi võistlusele saadetud käsikirja auhinnavääriliseks. Ometi tundus üks võistlevaist käsikirjadest hindajatele puudustest hoolimata küllalt väärtuslik, et seda kirjutada pärast mõningaid parandusi ja lühendusi. See käsikiri ongi nüüd trükist ilmunud nime all „Soomustüdruk“.

Me ei tea, kui kaugeleulatuvad on käsikirjas tehtud muud parandused, kuid lühendatud on seda õige tublisti, ligi poole võrra või veel rohkemgi (nagu näha „Loomingus“ nr. 8 H. Visnapuu poolt ilmunud artiklist „Looduse romaanide võistlus 1932“, mahutanud esialgne käsikiri kuni 713 400 tähe ruumi, trükitud romaan aga sisaldab umbes 320 000 tähe ruumi). Selle tõttu on kadunud küll esialgse käsikirja suurimaks puuduseks nimetatud kompositsiooniline laialivalgusus ja venitatus, kuid väga võimalik, et just tugeva kärpimise arvele tuleb kirjutada teine puudus, mis iseloomustab romaani selle praegusel kujul: nimelt katkendlikkus ja hüplev pidevusetus. Kompositsiooniline külg on igatahes nõrgim „Soomustüdruku“ külg; mingist kindlast teose kompositsioonist ei saa õieti juttu olla ka praegusel kujul: kompositsioonilt pole romaan muud kui üksikute piltide rittalükkamine ajalises järjekorras.

Sellegi pärast on „Soomustüdruk“ tähelepanuvääriv teos, huvitav ja meeldiv raamat. Nagu mitte kompositsioon, nii pole aga ka mitte otseses mõttes sisse, mis lugejat paelub: ei seo sündmustik erilise põnevusega ega kõida raamat ka haaravate probleemide käsitlemisega. Sündmustikuks on ühe tütarlapse elukäik ilmaletulekust abielu-läveni; sündmustikku raamiv miljöögi pole enam üsna uus, küll aga nähtud hoopis ise-vaatevinklist.

Seega jõudsimegi peapunktini: autor oskab asju ja inimesi näha ning oskab neid näha omapäraselt. „Soomustüdruk“ on tulvil täis tähelepanekuid reaal-elust; peab olema väga terav silm, et märgata nii palju üksikasju ning värvi- ja värvivärjundeid, — nii teravat silma sooviks mõnelegi meie vanemaist kirjanikest! Sealjuures ei saa küll tähendamata jätta, et noorele algajale tuleb kasuks üks asjaolu: ta seisab alles kahe jalaga otse keset reaali-elu ega ole sellest veel lahutatud ühegi teguriga, mis vanimaile ja tunnustatumaile teeb nägemiskunsti sageli nii raskeks. Muidugi ei tohi unustada ka seda, et teos on ilmselt autobiograafiline ja kõik seninähtu on autorile alles väga lähedane, vähimgi üksikasi seotud mõne isikliku elamuse või meeoluga.

Tõeks jääb siiski, et mitte igaüks ei näe sellise teravuse ja selgusega — ka isiklikkude elamustega seotud üksikasju mitte. Ja kaugeleki mitte igaüks ei suuda nähtut nii selgejooneliselt ja omapäraselt kirjeldada. Otse üllatava värskuse ning kergusega vormib noor autor piltideks ning pildikesteks oma tähelepanekuid; iga joon ja värvi- varjund on veenev, iga kuju plastiline. „Soomustüdruku“ tegelaste arv on otsatu, enamik tegelasi on vaid põgusalt piiritletud, kuid kõige pealiskaudsemaltki käsitletud kujud elavad. Kui noor autor tulevikus suudab niisama hästi kujusid luua, nagu ta „Soomustüdrukes“ oskab reaali-elus nähtud inimesi kujutada, siis on uus hele täht meie kirjanduse- taevasse tõusmas.

Ent praegu on veel vara midagi ennustada „Soomustüdruku“ autori tuleviku kohta, nagu üldse alati raske on õieti ennustada andekate tütarlaste arengut.

Hingelaadilt on „Soomustüdruku“ peategelane — järelikult ka autor — väga tänapäevane: kärsitu, meeoludest ja tujudest sõltuv, näiliselt tasakaalutu, kuid sügavamas sisimas siiski iseendale truu. Väga

iseloolest, et ta küll palju nutab äparduste või lihtsalt eluga mitte-rahulolemise tõttu, kuid pead ei kaota ta kunagi. Oma alles lühikese elu suurimasse ummikusse sattudes leiab ta endas teatava uhkuse, mis ei lase teda olla labaselt-šablooniliselt teistetaoline; ta ei tihka alanduda „naisemehe armukeseks“ ega taha ammugi mitte lõpetada vabasurmaga, millel näib tema meelest olevat maotu „väikekodanluse“-kõrvalmaik.

Seega on siis Loona Tuisk teatavas mõttes positiivne kuju, milles ehk osalt kehastub äsjavalminud, praegu koolipingist tulnud sugupõlve mentaliteet. Selle uue sugupõlve ellusuhtumist võib-olla peegeldab seegi, et Loona valik langeb „ebaluuleliselt“ ja ebaromantiliselt igapäevsele, kuid temasse arusaamisega suhtuvale mehele, mitte elupõletajale ja naistekütile, kes talle ehk tunduks eelistatavam, kui ta kuulus mõni aasta vanemasse, kuid uue generatsiooni silmis juba iganenud sugupõlve.

„Soomustüdruku“ stiil kitsamas mõttes on värske, vilkalt voolav, tujukas ja tujuküllane. Tundub, et autor on õppinud meie parimatelt stiilimeistritelt, ilma ennast kellestki liialt mõjustada laskmata. Huvitav, kuidas vallatu võttega on katsutud üle saada lõputseeni stiililistest karidest ja ongi suudetud vältida mageda *happy end'i* läägust seisukorra-koomikaga. Selgi kujul pole lõpp just ideaalselt hea, kuid siiski rahuldav ja vastuvõetav, — mõtlen stiililiselt; sisuliselt on lõpp hea.

M. Sillaots.

Alphonse Daudet: Väikemees. Lugu ühest lapsest. Prantsuse keelest K. Martinsona. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1932. Hind 3 kr. 25 s., köites 3 kr. 75 s.

Alphonse Daudet' „Väikemees“ (*Le petit Chose*) on prantsuse kirjanduse võluvamaid õisi; pisut vanamoeline küll, pisut ehk kitsarinnaliselt-väikekodanline, kuid põhitoonilt nii südamlik ja armastusväärne, et võib aina rõõmutseada, nähes seda teost tõlke kaudu kättesaadavaks tehtud mehegi laiale lugejaskonnale.

Kahju vaid, et tõlge pole saanud nii esmajärguline, kui oleks väärinud see meeldiv-armas teos. Kahju seda enam, et tõlge on ilmunud noorsoole määratud kirjastikus.

Ei või ütelda, et K. Martinsoni tõlge oleks lausa halb; seda mitte. Tõlkega võiks ehk rahuldudagi, kui unustada kaks nõuet: esiteks, et iga tõlgeteos (ka ajaviiteromaan) peaks olema keeleliselt laitmatu; teiseks, et noortele lugejatele määratud kirjandus peaks olema keeleliselt korrektne veelgi suuremal määral kui täiskasvanuile määratud tõlked.

Sellelt seisukohalt vaadates on lubamatu kirjutada „seda“ pro „selle“ (lk. 109 j. m.); on lubamatu alatasa tarbetult ära vahetada „kes“ ja „mis“. Lubamatu on ka järjekindel eitava verbi tarvitamine lauseis nagu: „kui kõvasti ta ka ei helistanud, ei riskeerinud ma enam teda kuulda“ (lk. 118) või: „kuidas ta ei tahtnud ka sellest vabaneda, see unenägu ilmus uuesti“ (lk. 202), — viga, mis kuidagi ei taha kaduda meie tõlkekirjandusest; jah, mida paljud keeleküsimumustest väga teadlikudki lugejad üldse ei pea veaks.

Ent ülalnimetatud seisukohalt on lubamatud ka sellised prantsusepärased nagu: „Mis tahetakse, mida ma peale hakkaksin lapsega!“ pro: Mis peaksin peale hakkama lapsega! (lk. 35) või: „võttis (pro tegi) Väikemees suure ja ilusa otsuse“ (lk. 37) või: „vaatasin ma kõigi oma silmadega“ (lk. 106), mis on sõnasõnaline tõlge prantsusekeelsest *de tous mes yeux*. Ei peaks lubatud olema aga ka kahemõttelisused nagu: „kui me sisse astusime, oli preili Pierrotte klaveril“ (lk. 139) või: „jätsime ta üsna rahulikuks“ pro rahule (lk. 151). Parem oleks, kui puuduksid tõlkes ka säärased viperused nagu: „natuke rohkem kurvem“ (pro kurb; lk. 24); „kas sa meenutad (pro mäletad),

Jacques, meie väikest voodit...“ (lk. 125); „See polnud siiski tõi; tal polnud nälga, ja mul veel enam (pro vähem), suur Jumal!“ (lk. 214) j.m.s.

Mis puutub sõnastikulisse külge, siis tunduvad sobimatud säärased sõnad, nagu sumka, kautšukid, vermišell ning meie tõlkekirjandusse viimasel ajal vägisi sisse tükkiv labane ja maotu „k a m r a a d“.

Raamatut elustavad R. Tiituse kaas ja siseilustised, — iseenesest väga heakskiidetav nähtus. Ainult pilt 94. lk. oleks võinud välja jääda, nimelt pedagoogilistel ja psühholoogilistel kaalutlustel: teame küll, kui suur sugestiivne mõju on piltidel noortesse; teame ka, kui õrn ja hellik on just praegu paljude noorte hing majandusliku surutise tõttu tekkinud masendava koduse õhkkonna mõjul, — kes võib tagada, et seesugune pilt ei kujune saatuslikuks mõnele hingeliselt enneaegu väsinud lugejale? Ja kuigi mitte seda, milleks üldse nii plastiliselt tuua noore lugeja silme ette nähtusi, mis kuuluvad käesoleva aja kurvimate ja süngemate sekka?

M. Sillaots.

Märkus

eelmises „E. Kirj.“ numbris ilmunud „Protokoll „Eesti rahvalaulude“ edaspidise väljaandmise nõupidamisest Eesti Kirjanduse Seltsis 23. aprillil 1932. a.“ juurde.

23. apr. nõupidamine ei teinud mingisuguseid otsuseid, vaid oli kõige puhtamal kujul ainult nõupidamine, mis pidi selgema üksikute asutiste ja isikute seisukohti eesti rahvalaulude edaspidise väljaandmise asjus. Lõpuks võidi ainult konstateerida, et teatav vastukoht on domineerivam. Võib tekkida küsimus, kuidas on õige protokollida niisugust nõupidamist. Iseenesest mõista, et koosoleku juhataja ja protokollija teevad seda esimestena, kuid sellega ei ole veel küsimus lõplikult lahendatud. Kui kahe isiku poolt on õigeks peetud teatavate põhimõtteliste vaidluste lühike referaat, siis ei ole veel küllaldane uskomapanemiseks, et see sõnastus annab kõige täpsamalt koosoleku kokkuvõtte. Avaldades sellise protokoll, võivad kõik teised tulla õiendustega, et nende tõeline seisukoht oli nii- ja niisugune. Ning siin ei saa vastu vaielda, kui tegu on mõtte täpsustamisega. Seepärast on paratamatu, et kõik osavõtjad loeksid protokoll, läbi ja oleksid sellega nõus või mittenõusolemisel sõnastaksid oma mõtte täpsamalt. Kui niiviisi kõik on aktsepteerinud protokoll, alles siis on protokoll tõeline koosoleku kokkuvõtte ja omab sisult ja vormilt täisväärtust.

Kõnesoleva protokolliga nii tehtigi. Enne protokoll, allakirjutamist juhataja ja protokoll, poolt olid peale nende läbi lugenud prof. W. Anderson ja D. Palgi, kes tegid täpsustavaid muudatusi, mis loomulikult ka jäidki püsima. Pärast juhataja ja protokoll, allakirjutamist jäi allakirjutatud eksemplar EKS-i hoole alla ja koopiad saadeti kõigile osavõtjale tutvumiseks. Nagu arvata, ei olnud esialgse sõnastusega rahul: mitmete osavõtjate meelest andis see elasi nende mõtted liiga puudulikult, ja et vältida valestimõistmisi, täpsustasid nad oma mõtteavaldusi. Seda tegid mag. A. Anni, dir. F. Leinbock, dr. O. Loorits, prof. H. Moora, prof. A. Saareste ja D. Palgi (viimane tegi ühe paranduse dr. Looritsa nõudel, mis puutus dr. L. üht varasemat seisukohta, ja teisel lisas paar üksikasja). Keegi neist härradest ei puutunud teise mõtteavaldusi. Lõpukokkuvõtted, mis olid nõupidamisel tehtud koosoleku juhataja poolt, jäid nii, nagu nad esialgses vormis olid. Nii siis pidi „E. Kirj.-s“ toodud protokoll olema kõigi osavõtjate vastu täiesti õiglane ja korrektne, tuues muutmata iga osavõtja seisukoha ja andes õige kokkuvõtte olnud nõupidamisest.

D. Palgi.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1932.

Eesti Nooruse

suur ülesanne

on esile tuua ja toetada, mis eesti noorsoos on aateline, elujõuline, võimas ja uus, ilus ja kaunis, mis eesti küla arendab ja kodumaaga seob ning linna ja küla üksteisele lähemale toob.

Eesti Noorus

tahab rahuldada küpsema noorpõlve tegevushuvi ja harrastusi, tuues artikleid tuntud tegelasilt, noorte oma loomingu, luulet, katkeid näidendeist, muusikapalu, kirjeldisi, ülevaateid tegevusest kehalikultuuris, matulunduse, looduskaitse ja muilt alult ja kirjeldisi oma ja naabusmaade noorsootöö aatemailt.

Eesti Noorus

ilmub illustreerituna (200 pilti) umbes 250 leheküüge hea paberil ja maksab aastas 180 senti.

Eesti Nooruse

1933. a. tellijad saavad soovi korral kaasa kroonilise lisatasu eest A. Meikop'i 300-leheküljelise raamatu: „Noorsooliikumisest ja noorsootööst“, millise müügihind on muidu kr. 3.—.

Kõigile, kes 1. jaan. saadavad talitusele 6 E. N. uut aastatellimist, saavad seitsmenda aastakäigu ja suurendatud kunstiküllase jõulunumbri tasuta.

Hakake tellimiste korrajaks! Nõudke tellimisraamatuid! Tellida lähemast postiasutisest.

Endised (1929—1932) neli aastakäiku kr. 5.— eest saadaval.

Eesti Nooruse toimetus ja talitus

Tallinna, Lossi pl. 4. Telefon 429-77.

PARIMAKS JÕULUKINGIKS ON

Eesti Kirjanduse Seltsi perioodilised väljaanded.

TELLIMISED 1933. A. PEALE SUURTE PREMIATEGA:

Biograafiline seeria SUURMEESTE ELULOOD.

Aastas 6 raamatut à 120—160 lk., piltidega.

Tellimishind 7 kr. 50 s., mida võib tasuda osakaupa: tellimisel 3 kr., 1. aprilliks 2 kr. 50 s., 1. juuliks 1 kr. 25 s., 1. oktoobriks 75 senti. Poolaastas 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s., ilukõites 2 krooni.

Ilmub senise mitteperioodilise eluloolise seeria eeskujul, milles senini avaldatud järgmised elulood: Aleksander Suur, Vergilius, Michelangelo, Washington, Beethoven, Hugo, Garibaldi, Darwin, Kivi, Pasteur, Edison.

Hea elulugu on parim ja väärtuslikum raamat. Ta võib sügavalt ja viljakalt mõjuda lugeja edaspidisele elule, anda julgust hädadega võitlemiseks ja võiduleviivaiks pingutusiks. Ta on suur õppetund elust.

Populaarteaduslik seeria ELAV TEADUS teine aastakäik.

Aastas 12 raamatut à 80—120 lk., rohkete illustratsioonidega.

Tellimishind 9 krooni, mida võib tasuda osakaupa: tellimisel 3 kr. 50 s., 1. aprilliks 2 kr. 50 s., 1. juuliks 2 kr., 1. oktoobriks 1 kr. Poolaastas 5 krooni, veerandaastas 2 kr. 75 s., üksiknumber 1 kroon, ilukõites 1 kroon 50 senti.

Julgustatud oma senisest lahksest vastuvõtust lugejate poort ja teadlikuna oma suurtest rahvus-kultuurilistest ülesannetest jätkab „Elav Teadus“ oma ilmumist eadisel kujul. Veelgi enam kui seni tahab ta käsitleda just üldhuvitavaid ja elulähedasi küsimusi ning anda ka praktilisi nõuandeid. Ja veelgi enam püüab ta oma aineid valgustada just eesti seisukohast ja taritada eesti oma teadlaste kaastööd.

Kirjanduslik kuukiri EESTI KIRJANDUS XXVII aastakäik

ilmub endiselt 12 numbrit aastas. Hind 5 krooni, poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

„Eesti Kirjandus“ toob artikleid kirjanduse, keele, rahvalaule, ajaloo, rahvateaduse, ühiskonnateaduse, kultuuriküsimuste, filosoofia ja kunsti alalt ning arvustisi ja ülevaateid ilmunud kirjanduse kohta.

Kaasandena ilmub „Eesti raamatute üldnimestik“, mis sisaldab täieliku bibliograafilise ülevaate Eestis ilmunud raamatuid.

Preemiaid saavad tellijad, kes saavad oma aastatellimised kuni 18. detsembrini, kahekordses tellimissummas ja kuni 31. detsembrini ühekordses tellimissummas.

Preemiateks antavate raamatute nimestik on avaldatud „Õpetajate lehes“ 25., „Postimehes“ ja „Päevalehes“ 27. novembril ning „Vabas Maas“ 11. detsembril. Nimestikke saab ka Eesti Kirjanduse Seltsilt.

Preemiateks valitud raamatute nimestik tuleb saata Eesti Kirjanduse Seltsile ühes tellitava teose aastakäigu hinnaga, juurde lisades sellele 60 senti kingitud raamatute saatekuludeks.

Raha tuleb sisse maksta Eesti Kirjanduse Seltsile posti jooksvale arvele nr. 2036 või saata otse —

EESTI KIRJANDUSE SELTSILE

Tartu, Suurturg 12, telefon 6-01.